-40

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Szerkeszti Gyulai Pál.

Egy-egy szám ára 10 kr.

JELLEMRAZJOK.

IRTA

CSENGERY ANTAL.

-1035. sz. 30 kr.

FRANKLIN-TÁRSULAT
BUDAPEST

383.

OLCSÓ KÖNYVTÁR.

Szerkeszti GYULAI PÁL.

Egy-egy szám ára 10 kr., egy sorozaté (husz szám) 2 frt.

XXVII—LII. sorozat. 521—1040. szám.

521. *Chateaubriand.* René.
522—23. *Czuczor.* Hőskölteményei és meséi.
524—25. *Fáy A.* A mátrai vadászat. Vigjáték.
526—27. *Augier.* A szegény arszlánnők.
528—29. *Shakspeare.* Sok zaj semmiért. Ford. *Ács* Zs.
530—31. *Constant B.* Adolf.
532—33. *Bozzai Pál* hagyományai.
534—36. *Greguss Á.* A balladáról.
537—38. *Planche G.* Művészek csarnoka.
539—40. *Tibullus Elégiái.*
541—44. *Petrarca* szonettjei.
545—46. *Szász K.* Schiller.
547. *Storm T.* A kastélyban.
548. *Corneille P.* Cinna.
549—50. *Czuczor Lyriai Költem.*
551—52. *Racine.* Athalia.
553—54. *Prescott.* II. Fülöp.
555. *Schiller prózai irataiból.*
556. *Brough W.* Flipper és Nobler.
557—60. *Dahn F.* Odhin vigasza.
561—68. *Norris W. E.* Vidal Adrián.
569—70. *Csengeri A.* Deák Ferencz.
571—73 *Eckstein E.* Aphrodite.
574—76. *Szerb népdalok és hősregék.*
577—80. *Dugonics A.* Báthory Mária.
581—82. *Hoffmannsegg* utazása Magyarországon 1793—94-ben.
583—84. *Coppée F.* Severo Torelli.
585—86. *Scribe.* Clermont.
587. *Pulszky Á.* Pázmány Péter.
588—90. *Szigligeti E.* Fenn az ernyő, nincsen kas.
591—98. *Chateaubriand F.* A vértanuk.
599—600. *Ouida.* Egy orgonaág.
601—03. *Sziinai K.* Igazházi.
604—05. *Heyse P.* Két rab.
606—08. *Pálffy A.* A báróné levelei.
609—11. *Firdúszi.* Szohráb.
612—14. *Grillparzer F.* Medea.
615—16. *Erdélyi J.* Aesthetikai előtanulmányok.
617—18. *Taine H.* A görög művészet bölcselete.
619—20. *Taine H.* A németalföldi művészet bölcselete.
621—30. *Eliot Gy.* Bede Ádám.
631—32. *Bayle B.* Az esernyő.
633—34. *Ballagi A.* I. Frigyes Vilmos.
635—37. *Björnstjerne B.* Leonarda.
638—40. *Berczik Á.* A protectió.
641—43. *Rousseau J. J.* A társadalmi szerződés.
644—46. *Radnai R.* Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817.
647—52. *Thackeray M. V.* Hiuság vására. I.
653—60. *Thackeray M. V.* Hiuság vására. II.
661. *Karr A.* Hajnal után két héttel.
662—664. *Ráday Ráday Pál munkái.*
665—66. *Deák Ferencz* miért nem ment el az 1843-iki országgyülésre?
667—68. *Tisza Domokos hátrahagyott versei.*
669—70. *Corneille.* Cid. Tragédia.
671 - 73. *Lessing.* Barnhelmi Minna.
674. *Andrássy Gy. gr.* beszéde a véderő-törvényjav. tárgyában.
675—76. *III. Napoleon.* A tüzérség multja és jövője.
677—80. *Schiller F.* Stuart Mária.
681—85. *Milton J.* Az elveszett paradicsom.
686—90. *About E.* A régi bástya. I.

JELLEMRAJZOK.

IRTA

CSENGERY ANTAL.

NAGY PÁL. — BEÖTHY ÖDÖN. — SZENTKIRÁLYI MÓRICZ. — B. EÖTVÖS JÓZSEF. — ADALÉK KOSSUTH JELLEMZÉSÉHEZ. — EGY PÁR VONÁS GR. DESSEWFFY JÓZSEF ÉS KAZINCZY JELLEMZÉSÉHEZ.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT
MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.
1898.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

NAGY PÁL.

Felsőbüki Nagy Pál azon egyéniségek közé tartozik, kiknek politikai életében hiányzik az összehangzás.

«Köpenyforgató!» kiált a sokaság, megfeledkezve a háláról, melyet az ősi alkotmány lovagias szellemű védője, a magyar reformok atyja, s nemzetiségünk megmentésében, politikai téren, a legelső bajnok érdemel.

Csalatkoztok, kik azt hiszitek, hogy Nagy Pálnak elvei vagy szándokai változtak volna.

Nagy Pál jellemében onnan látszik a következetlenség, mivel politikai rendszerében a természetszerű kijfelődésnek helyet nem engedett, s az ó magyar alkotmányt nem mint folyton alakuló életművezetet, hanem mint az élet változásain kívül helyzett művet, mint bevégzett tényt, tekintette. Azonban e felfogás s azon korlátok, melyek közt ő a magyar állapotokra nézve rendszerét összeállította, lángeszének nem felelnek meg; honnan szelleme örökös harczot folytatott önmagában

azon rendszer ellen, de nem volt képes őt abból kiszabadítani.

E benső meghasonlás következtében Nagy Pál később, a körülmények bonyolódásai közt, a magyar alkotmány összegét illetőleg mint conservativ, a magyar állapotok egyes ágazataira nézve pedig mint reformer állott a magyar közéletben. S e szerint minél állandóbb volt rendszerében, annál inkább változott színben kellett utóbb az átalakulás időszakában feltünnie.

Nagy Pál mindenkor teljes politikai őszinteséget és becsületességet mutatott. Soha sem leplezte magát, tetszett, nem tetszett, a milyen volt. Sőt mindkét irányban, melyeket érintének, külszínén élesebb volt a kinyomat, mint személyességének bensejében, mi annál inkább feltünt, mert természetszerű, lélektani viszhatásánál fogva minél merevebbnek mutatta magát az egész kiváltságos magyar alkotmány fentartására nézve, annál élesebben harczolt annak részletei ellen, s más részről minél szenvedélyesebben támadta meg a kiváltságos visszaéléseket és kormányzati fonákságokat, annál inkább erőlködött az egésznek fentartásában, mintegy menteni akarván ily módon önmagában szellemét rendszere, s viszont rendszerét szelleme előtt, mindenben, a mire nézve egyik a másikkal összeütközött.

Nagy Pál 1777-ben született. Ifjusága kissé zajos volt. S nem hajolván meg se atyja, se nagybátyjának, Nagy József kir. személynöknek komoly

tekintélye előtt, nem akart hivatalt vállalni. Szelleme függetlenségre ösztönözte, s a magyar közélet pályájára vezette őt. Sopronmegye gyűlésein kezdett szerepelni. Csinos alakja, modora, igénytelen, könnyűded magaviselete, tetszetős társalgása, élénk véralkata, tűz-esze és nyelve igen érdekes jelenetté tették őt. S mindezen tulajdonait, főleg az akkori ízlés előtt, emelte bizonyos katonai színezet, melyet 1797- és 1805-ben a fölkelősereg táborozásai közt sajátította el. S a megnyerő lovagias külsőhez ritka szónoki tehetséggel ajándékozta meg a természet. Csoda-e, ha ekkép már első föllépése nagy figyelmet s nem kevés rokonszenvet ébresztett iránta?

Akkor még tisztán követhette szellemét. Védelmére kelt minden elnyomottnak. Szóvivője lett a jobbágyságnak az úrbéri visszaélések ellen, melyek ama szomorú mondásnak: «lusimus Mariam Theresiam» még szomorúbb magyarázatot adtak. Védője lett az adózó népnek gonosz adórendszerünk még gonoszabb alkalmazása ellen. Oltalmazta a köznemesség befolyását és tekintélyét azok ellenében, kik az «una et eadem nobilitas» értelmezését csak papiron szerették. Védte és valósítani igyekezett a megyei rendek jogait a tisztviselők, s ezek visszaéléseit pártfogoló hatalmasok ellen. Óvta a megyei önállást a bureaukratia sorvasztó hatalmaskodásaitól. S felszólalt az 1791 : 10. és 12. törvényczikkek mellett, valahányszor a kormány ellenkező törekvései fölriasztották a nemzetet.

Természetes, hogy ritka tehetségeinek ily működése mellett csakhamar annál nagyobb figyelem, ragaszkodás, tisztelet és bizalom támadt Nagy Pál iránt, minél ritkább s meglepőbb volt e bátor föllépés akkor a megyékben. A sopronmegyei nemesség annálfogva egyhangúlag követnek választotta őt az 1807-ki országgyűlésre.

Ez országgyűlés időszaka nem volt kedvező a népszabadság s polgári jogok elveinek életbeléptetésére. Az 1789-diki elvek, melyek 17 év előtt szent fényben ragyogtak, megtagadva, eltorzítva, ellenséges színben, értelemben tüntek immár fel, nemcsak a kiváltságos osztályok szemüvegén által. Nem előhaladás azon elvek zászlója alatt, hanem védelem ellenök — volt az általános jelszó. Különösen hazánkban, hol azon férfiak közül, kik az 1790-diki országgyülésen megpendült eszmék és szándokok szóvivői voltak, az akkori irányban működő egy sem maradt a közélet színhelyén. Elhallgattak, vagy más, ellenkező ösvényre tértek. Maga az ausztriai császárságot alkotó okirat is alig foglalkoztatta a közfigyelmet a hazában. Az 1807-diki országgyülés mindazáltal magát ily körülmények közt is megkülönböztette. Nem kis fontosságú tényezők voltak e részben Nagy Pál szónoklatai. Nem volt ugyan eszében senkinek a kiváltságos alkotmány alapjáról tovább lépni s szűk korlátait tágítani; Nagy Pál mindazáltal szabadon mozoghatott, midőn például a kormány hibái es mulasztásai ellen hevesen és merészen kikelt,

S nemes tűzzel emelt szót már akkor, első közöttünk e században, a nép milliói terhének enyhítése és állapotuk javítása mellett. Azonban kora nem értette meg őt. Mikor egy ízben megpendítette, hogy a nép millióinak állapotáról is kellene gondoskodni: «non stultiset» fölkiáltással szakasztották félbe szavait. Kétségtelenűl nem bátorító jelenet a nép érdekében az átalakulás munkája megkezdésére, s talán ez és hasonló esetek erősítették meg Nagy Pálban a hitet, hogy a politikai működés «az ősi alkotmány épségben tartása mellett» találhat csupán Magyarországban utat és módot. S aztán rendszere is e szerint alakult.

Nagy Pál szónoki tehetsége különben ez országgyűlésen reedkívüli tetszésben és hatásban részesült, mely aztán egész politikai pályáján kisérte. Szónoklata egészen sajátságos volt, s a mint egészen önmagából fejlődött, úgy nyelvet, képeket, indokolást, mindent magából a szőnyegen forgó tárgyból merített és ismét minden fölvilágosítást és elragadtatást, meggyőzést és nevettetést, a fenforgó tárgyra tudott mindig visszavezetni. Henye fejtegetésekben, ömledezésekben soha sem tévelygett, és azok által nem vesztette vagy halaványította el tárgyát. Beszédének sebes folyama szikrázó, lángoló, sújtó, elragadó volt. Hatása nagy, többnyire általános és az űlésen túlterjedő, igen sokszor állandóan fenmaradó a közvéleményben és szellemben. Erőteljes kifejezéseit Kossuth is gyakran idézte szerkesztősége kezdetén. Nyelvtan-

nal nem sokat törődött. Azonban miként a dunántúli szókiejtést talán ő tartotta meg legsajátságosabban, úgy azon vidék népe beszédmódjának legszabályszerűbb rendszere beszédében némileg pótolta a tan ismeretét. Szava igen átható s még sem kellemetlen. Melle erős, tüdője fáradhatatlan. Taglejtése tetszetős, minden mesterkedéstől teljesen ment. Majdnem mozdulatlanúl beszélt, csak arczkifejezése kisérte s élénkítette még inkább szónoklatát. Többnyire rögtönzött; de ha készült is valamely tárgyban, az rendesen abból állott, hogy a mint történetesen kisebb-nagyobb körökben találta magát, a szőnyegre hozandó tárgyról ismételve beszélgetett s mindinkább neki hevülve, élénk eszméi ömledezésének engedte át magát. Ezt örömest tette s őt is örömest hallgatták. Sokszor sajátságos ötletei voltak, melyekkel mintegy lesújtotta a vitatás tárgyát. Néha torzképekkel is élt, de sajátságos modorával azokra nézve is ki tudta a komolyabb ízlésü szónoki birálatot is engesztelni. Így például, midőn egy alkalommal, ha jól emlékszünk, az 1839-diki országgyűlésen, a latin nyelvet erőszakoló kir. válaszról volt szó, Nagy Pál tüzes beszédét egyszerre félbenszakasztá és egy kis szünet után kérdé: «de hát mit tesz a kormány, ha nem akarunk, nem tudunk deákul szólani? katonákat küld a deák nyelv védelmezésére?» s arczához kapván, mint puskát, a kezében levő tollat, az átellenében ülő Borsiczkira czélozva, rákiáltott: «scis-ne latine?» s a tárgyat sajátságo-

san magyarázó arczkifejezéssel és taglejtéssel, kitörő taps és éljen között, leült. Azzal vége lett a vitatásnak. Senki sem védte többé a leiratot.

Kitünő volt még Nagy Pál szónoklatában, hogy a legnagyobb indúlatban sem vétett az illendőség szabályai ellen, s személyeskedésre inger sem mutatkozott benne. Az ellenében tett kifakadásokra sem igen válaszolt, s ülés után alig gondolt rájok. Nem volt parlamenti haragtartó. Ha pedig volt eset, midőn a nemzeti közvélemény itélőszéke elé idézte, s mintegy fensőbb erővel vonta az embereket, mint például 1825-ben az 1823- és 1824-ben működött királyi biztosokkal tőn: nem mint megtámadó vagy vádló, hanem mint biró tűnt fel, kinek ellenében nem a megsértettnek, hanem az elitéltnek érzése fogta el a bünhödőt.

Nagy Pál azonban nemcsak szónoki, hanem államférfiui általános elismerést szerzett már az 1807 diki országgyűlésen. Egész készültsége pedig, iskolai tanulmányain kívül, csak némi encyclopædikus töredékes olvasmányból állott, s abból, a mit az akkori magyar publicisták és hivatalnokok néhány jelesebbjeitől tanult, gyakori érintkezése közben. Azonban eleven, gazdag eszmeforrásai, éles értelme, villámsebes észjárása, oly szerencsés, mint merész elemező, alkotó és következtető tehetsége, mély belátása, ösztönei, sejtelmei sok részben pótolták a tanulmány hiányát. Nagy Pálnak kitünő tulajdona volt bizonyos képesség és könnyűség, csekély segédeszközökkel aránylag sokat és

meglepőt hozni létre s aztán mindent, a miről rendelkezhetett, azonnal czélra és eredményre felhasználni. Nagy Pálnak, hasonlattal élve, mintha csak egy forgács kellett volna, hogy teremtő lelke abból azonnal egy fát idézzen elő, s egyszersmind belőle Isten tudja minő művet is állítson ki haszonvételre. Az akkori öregebb dietálisták nem kevéssé voltak meglepetve, midőn Nagy Pál sokszor ugyanazon dolgokról, a mikről egy nappal előbb alig volt ismerete s tudakozva beszélgetett velök, egészen otthonosan, a dolog velejére hatva, és új, gyakorlati felfogással szólt másnap az ülésben. A kik tegnap ő előtte magyarázták a dolgot, kénytelenek voltak megvallani, hogy ma tőle tanultak igen sokat.

Különösen a magyar nyelv és nemzetiség melletti buzgólkodás volt egyik fővonása, sőt alkatrésze kezdet óta folytonosan Nagy Pál egész politikai működésének. Rendkívüli s maradandó benyomást tőn országgyűlésen kívül is azon felszólalása, melyben a magyar nyelv iránti kötelességeink fontosságát kiemelvén, a nemzetiséget az alkotmánynál is fensőbb tekintetűnek mondotta. Az elveszett alkotmányt, úgymond, visszaszerezhetni, de a nemzetiséggel elhal a nemzet is.

A nemzetiség ügyén kívül a monarchiának zavarodni kezdő pénzügyi állapota volt főbb tárgy, a mit szónokunk már 1807-ben megragadott. Minden pénzügyi iskolázás vagy tanulmány nélkül az egyszerű józanész okoskodása s az ép értelem fel-

fogása nyomán, már akkor kijelölte Nagy Pál az ösvényt, a melyen a következő országgyülések is megmaradtak. Így az 1825-diki hongyülés, hol szintén ő volt egyik szóvivő azon állapotok még kimeritőbb előterjesztésében és kifejtésében. Az általa kijelölt ösvényen az ország az 1811-diki pénzügyi csapásnak talán leggonoszabb következményeit elhárítá vala, ha főtörvenyszékeinkben az erős lélek, a birói méltóság és függetlenség érzete nem hiányzik.

Szót emelt végre Nagy Pál 1807-ben a birodalomnak Francziaországgal való viszonyairól is, melyek mindinkább fenyegető alakot vőnek azon időben. Jeles szónoklatának azonban nem lett várt eredménye. Az országgyűlési közönség felhevült egy pillanatra; s a szónok Bécsbe idéztetett «ad audiendum verbum regium».

E körülmény nem szüntette meg a kormányfőnökök igyekezetét, Nagy Pált közhivatal vállalására birni. Nem sikerült, bár akkor még nem ütközött meg a közvélemény, ha azok, kik a kormány irányát s eljárását ostromlották, országgyűlés végével alkalmazást nyertek a kormányrendszerben, a mely semmit sem változott, mióta ők kárhoztatták. Nagy Pál országgyűlés után haza menvén, egyszerűen folytatta Sopronmegyében a mintegy tulajdonává vált népszószólói szerepet.

Ez időtájban írta *Berzsenyi*nk ismeretes ódáját Nagy Pálhoz:

Már midőn a föld letapodva hódol,
S Róma felséges géniussza eltünt,
Mintegy őr Cato feded a világot
S mennyköveket szórsz.

A köz embernek neve vész magával:
Kincs, kevély márványpaloták homályba
Dőlnek, elmulnak s heverő uroknak
Híre enyészik.

A derék nem fél az idők mohától.
A koporsóból kitör és eget kér,
S érdemét a jók, nemesek s jövendő
Századok áldják.

Láttalak fényes hadi öltözetben,
Látlak országunk ragyogó gyűlésén:
Ott merő Hectort s Kinizsit mutattál:
Itt Cicerónk vagy.

Ősz atyáink közt, fiatal korodban,
Pálmaágakkal koszorús fejedre
A kitündöklő magas elme s lélek
Égi sugárt vont.

Nagy, midőn tündér paripádra szöktél,
Nagy, hazánk kormányvezető tanácsán.
Itt az érdempolcz, ez az égnek útja,
S régi magyar disz!

Azonban következett az 1811-ki országgyűlés. A királyi meghivó levéllel együtt Sopronmegye főispánjához ez alkalommal felső rendelet érkezett, hogy akadályozza Nagy Pál követté választását, ki már azért is gyanúsnak mondatott, hogy kormányhivatalt vállalni nem akart.

Szónokunk ez időben, népszerűsége tetőpontján, bizonyos volt, hogy számos, tekintélyes rokonai, barátai, insurgens pajtásai s az őt bálványozó nemesség ragaszkodása mellett, a főispán ellenére is megválasztatik. Mindazáltal, mihelyt Eszterházy herczeg bizalmasan tudatta vele a felső rendeletet, azonnal önként visszalépett. Mely adat eléggé bizonyítja, hogy Nagy Pált politikai pályáján se ambitio, se más mellékes czélok nem vezérelték. S hogy Sopronmegye közönsége azt tenni engedte, onnan van, mert még ugyanaz a szellem, ugyanaz a nézet uralkodott, a mely tíz évvel azelőtt eltürte, hogy egy, az 1796-diki országgyűlésre már megválasztott követet, midőn Pozsonyba érkezett, a királyi személynök, az udvartól vett utasítás szerint, mint «non gratam personam» könnyű szerrel haza küldjön.

Jöttek az 1822—24-ki események. Országgyűlésen kívül adót és ujonczot követeltek a megyéktől. Nagy Pál erélyesen működött, hogy megyéje, Sopron, az alkotmány védői közt foglaljon helyet. Kimondák, hogy a felső rendeletek egyaránt sértik a törvényt és alkotmányt. S kifejezék azok ellenében mintegy jelképileg a negativ ellenállást, azonban az erőhatalom alkalmazásának szintén jelképes kijelentésére teljesítették a törvénytelen parancsokat.

Az alkotmányos élet történetébe tartozik bővebben kifejteni, minő változást idéztek elő az érintett események a közszellemben. S e szellem

megtestesítésére nézve sokat köszönhetni azon udvari rendeletnek, mely az úgynevezett kis nemesség részére az egyenlő személyes szavazatjogot a megyékben biztosította, mondhatni, gyakorlat ellenére megadta. Sopronmegye sem volt már 1825-ben oly engedékeny, mint 17 év előtt; s megelőzve minden főispáni vagy más részről mesterkedést, Nagy Pált azon országgyűlésre követnek kikiáltotta, még mielőtt a királyi meghivó levél felolvastatott volna. Ez országgyűlésen Nagy Pál ugyanazon nézettel és szándokkal jelent meg a magyar állapotokra nézve, s ugyanazon kedvességben a közönség és országgyűlési tagok előtt, a mint az 1807-it elhagyta. De az 1825-ki hongyűlés vége, nem ugyan politikai elveire s irányára, hanem népszerűségére nézve igen változott állásban találta őt. Jellemző mind Nagy Pál politikai működésére, mind a magyar állapotokra nézve, hogy Nagy Pált épen a kiváltságos állapotok vakbuzgó pártolói, vagy azoknak leple alatt más czélokat vadászók támadták meg.

De lássuk a tényeket.

Mint latin elődeink kifejezték: «de obvallanda constitutione» folytak a viták. Nagy Pál az alkalmat ismét fölhasználva, ujolag szót emelt az alkotmány sánczain kívül álló nép mellett, megemlítette ugyan, hogy az engedményt «az ősi alkotmány épségben tartása mellett» kell adni: mindazáltal ismét felzúdultak az országos rendek, s a szónok szavait félbeszakítva, csoportosan oda-

hagyták a termet is. Azonban épen ez ingerültség mutatta, hogy most nem hangzottak el nyomtalanul Nagy Pál szavai, mint 1807-ben. Akkor a «non stultiset» felkiáltással vége lett mindennek, senki sem bajlódott többé a «eszelős» indítványnyal. 1825-ben már mérges gyanusítások keletkeztek az alkotmány felforgatója ellen, s vitatás között naponként terjedett, erősödött a közvéleményben az eszme, mely 1848-ban épen azért ülte oly föltétlen győzelem diadalát, mert a kik a kiváltságos alkotmány sérelmei mellett küzdöttek, idején hallani sem akartak azon socialis állapot sérelmeiről, a melyben Magyarország népének nagy része sinylett. Az annyira feltett «ősi alkotmány» fentartására csak egyetlen mód volt, az, a melyet Nagy Pál kijelölt: megszüntetni a kiáltóbb visszaéléseket s megadni a népnek mindazt, a mit az alkotmány korlátai közt megadni lehetséges volt. Akkor kedvezőbb volt erre nézve az időszak, mint a következő évtizedben, könnyebben lehetett volna a magyar nemzetiségnek is a magyar intézményekben és mellett szélesebb alapot szerezni. A kormány akkor még nem tekintette elleneinek a jobbágy pártolóit, mint 1834-ben; sem a nemesség adózását a democratia fenyegető jelenségének. Azon udvari rendelet, mely a kis nemesség szavazatjogát biztosította, egészen más czélzatokat gyaníttatott a kormányban, mint később nyilatkozott a magyar állapotokra nézve.

Az országos rendek azonban maradtak kizáró-

lag a védelem terén. Csak Nagy Pált késztette szelleme, a védelem terén túl, harczot folytatni azok ellen is, a kik magoknál a kiváltságoknál is kiváltságosabb szellemüek voltak. S ezeknek kifakadásra bő anyagot nyújtott azon országgyűlési határozat is, mely az úrbéri nemességet adó alá rendelte iratni. Tudva van, hogy ennek létrehozása leginkább Nagy Pál érdeme. E tárgyban ő minden szónoki és államférfiui tehetségét s személyes befolyását felhasználta. Azonban talán maga sem tudta, s még az 1832-diki országgyűlésen sem hitte, minő következményei lehetnek e határozatnak, a melyet ő csak «az ősi alkotmány épségben tartása mellett» akart életbe léptetni, s a mi által csak egy visszaélést gondolt eltörleni. A csekély anyagi eredménynek azonban nagyok lettek szellemi következményei. Egyesülvén ez által a nagyszámú úrbéri nemesség érdekben és követelésben, az adóügyre nézve, a többi adózókkal, sőt a visszatorlás vágya által is ingereltetvén, út nyilt ekkép a közös adózás elvének. Az adómentességben megtört az «una et eadem nobilitas» eszméje, s csak a közös adózásban lehetett ismét helyreállítva. E körülmény diadalt szerzett volna immár a közteherviselésnek az 1848-ki tavasz eseményei nélkül is. S a nemesség között visszaállított egyenlőség egybeolvasztotta volna összes népét nagy Magyarországnak. A későbbi események megmutatták, hogy e kérdésben Nagy Pált szelleme, nem sejtett czél felé, túlragadta rendszere szűk határain.

A kezdeményezők közös sorsa. Hová ragadta Francziaországot a mozgalom, melynek Mirabeau határt vélt szabhatni? S a reformatio mennyivel ment túl Luther szándokain?

De fogják fel a történet fonalát, hogy egészben álljon előttünk a jellemrajz, melyet az életrajz adatai fűznek egy egészszé.

Az 1825-ki országgyűlésen csak előbbi politikai szerepét folytatta Nagy Pál, mindig fényesen. Védte egészben a magyar kiváltságos alkotmányt s egyes ágazatokban élesen támadta meg az ősi rendszer kinövéseit, visszaéléseit. Ő eszközölte leginkább, hogy ez előleges sérelmek összeállítva hozattak a nemzet elé. Mint láttuk, a pénzügyi viszonyokban készült fölterjesztéseknek ő volt leghatályosabb szóvivője. S elragadó szónoklatai a magyar nyelv mellett lelkesedést ebresztettek az egész hazában. Maig is él közöttünk azon benyomás emlékezete, melyet e szónoklatok idéztek elő. «És ezért — írja Széchenyi a *Kelet Népében* — adjuk meg, mi az Istené, de adjuk meg azt is, mi e nagy hazafié, ne tagadjuk meg tőle azon babért, melyet érdemle; hiszen nemzetiségünk megmentésében ő az első bajnok, s mely babér, ha ő többé nem lesz, bár akarjuk, bár ne, még akkor is fog zöldelni halántékai körül, mikor anynyi közülünk már rég elfelejtve s örökre elsülyedvelesz a néma idők tengerébe.» Egy kerületi ülésben, midőn szónokunk a nemzet nagyjainak hatalmas beszédében szemökre hányta a nemzetiség iránti

részvétlenségöket, az idézet sorok írója, gróf Széchenyi István, épen Nagy Pál háta mögött ült. S talán e beszéd lelkesítő szavainak is volt némi része a nemes fölindulásban, mely az átvillanyozott közönség éljenzései közt megvetette a magyar akadémia alapját. Széchenyi a kerületi ülésben rendkívülileg szót kért, s akkor tette rögtönözve ajánlatát, a mi aztán több lelkes követőre talált.

Az elszórt magvak érlelésére kedvező lett az európai időjárás.

Az 1830 diki országgyűlés nagyszerű események tanúja volt. A párisi napok és a lengyel fölkeles, itt-ott mutatkozó eredményeikkel, országos embereinkre, úgy látszik, erős benyomást tőnek. Meg fog-e állhatni a régi magyar alkotmány, ha a mozgalom tovább terjed? és mi minden szolgáltathat most annak terjedésére hazánkban is alkalmat, anyagot? E kérdések komoly alakban merültek föl Nagy Pál lelkében is, s még óvatosabbá, rendszeréhez még inkább ragaszkodóvá tevék őt. Ugyanazon szellem ragadta meg lelkét, melylyel Pitt és Anglia több államférfiai nem kedvezőnek tartották az 1789-diki forradalom időszakát, reformokra nézve, saját országukban.

S ugyanakkor egy más körülmény is adta elő magát, nagyfontosságú azáltal, mivel a magyar viszonyok alakulására, s az országgyűlés irányára nézve nem csekély befolyást gyakorlott.

A magyar közdolgok vezetői, s ezek közt Nagy

Pál is, az uralkodó hangulatában s környezete egyéniségeiben kedvező alkalmat véltek találni, hogy a kanczellár által a magyar érdekeknek az összes monarchia tanácsában és politikájában addig nem bírt befolyást és nyomatékot szerezhessenek. E tekintetben azonban szükségesnek látták, hogy a kanczellár, gróf Reviczki, a nemzet és különösen az országgyűlés által felkarolva, segítve s hatásban erősítve érezze magát; s egyszersmind az uralkodó is azonnal láthassa jó következéseit a magyar párt iránt tanúsított hajlamának. Innen van sok részben az európai események által meghatott 1830-diki országgyűlés rendkívül óvatos magatartása, s hogy ámbár az akkori viszonyok merészebb reményekkel látszottak biztatni, a többség, s annak élén Nagy Pál is, jónak látta a magyar izenettel s a «cognita necessitas» elvének kimondásával beelégedni.

Így aludt el az 1830-diki ébredés. S a kedvező alkalom mulasztásait boszulták meg az 1848-diki események.

A Reviczki egyéniségbe helyzett reményeknek is egészen más eredménye lett, mint a mit vártak. József nádornak a nevezett kanczellár iránti féltékenységét s neheztelését az érintett tervek komolyabbá, ingerültebbé tették. Innen nyilt egyenetlenség, határozott ellenkezés származott. S a nádor és kanczellár közti meghasonlás viszálkodássá fajult később a kormányszékek, Buda és Bécs, a helytartótanács és udvari kanczellária

között. Igy különösen a cholera iránt tett rendkívüli intézkedésekben.

E viszálkodás, mely aztán a megyékben is országszerte nyilván mutatkozott, a szabadelvű párt alig remélhetett megerősödésére vezetett. A két kormányszék ellenkező rendeletei közt majd egyik, majd a másik segedelmével, itt és amott, sikert szerezvén törekvéseinek, ez által önmagához bizalmat, s működésében alapot, tekintélyt és követőket nyert.

Tanait pedig az országos rendszeres munkálatokból merítette.

Már 1790-ben neveztettek ki országos bizottságok ily rendszeres munkálatok készítésére. Az akkori reformtörekvések ez által elégíttettek ki. 1827-ben ismét újabb küldöttségek bizattak meg, s 1832-ben már kilencz országos munkálatban rendszeresen tárgyalva volt minden országos érdek. A nádor a törvényhatóságok vizsgálata alá terjesztette az országos választmányok javaslatait. E mellett az érintett munkálatokat nagyszámú példányokban kinyomatva, mindenkinek könnyen megszerezhetőkké tette. Addig nem tapasztalt terjedelemben adatott át minden a nyilvánosságnak. A kanczellár hivei onnan magyarázák ez eljárást, mintha a nádor oly lökést kivánt volna adni a magyar politikában a közszellemnek, a mely mellett a kanczellár a jövő, előre alkotónak hirdetett országgyűlésen az akkori bécsi politika ellenében meg ne állhasson. Nem vizsgáljuk ez

állítás alaposságát. Csak a tényt említjük, hogy a többször érintett rendszeres dolgozatok a megyék választmányaiban, közgyűlésein, többször átvizsgáltattak, s így az egész magyar politika nagyobb készülettel és élénkséggel, mint várható volt, fölvétetett, megvitattatott és tárgyaira nézve úgy hozattak követutasítások, s több megyékben ezek is sajtó útján közrebocsáttattak. Könnyen átlátható, hogy a magyar viszonyok rendszeres nyilt kitárása okvetlenül felkölthette a reform szellemét és a javitási vágyat, főleg midőn, úgy szólva, mindenki fel volt hivatva, minden részletben itéletet mondani s javaslatot késziteni, s midőn mindenki azon törekedhetett, hogy a megyegyűlésen saját véleményét és szándokát a törvényhozásban utasító végzéssé emelje.

Nagy Pál semmi részt nem vőn azon munkálatok előkészítésében. Akkor még ez elnök nevezte ki az országos bizottságokat, s a nádor az 1827-diki országgyűlésen Nagy Pál nevét ama rendszeres munkák készítői közül kitörülte. Nem tudjuk, Nagy Pál rendszerét féltette-e a magyar állapotok oly teljes, általános, kimerítő elemzésétől; vagy a magyar politikai rendszert féltette Nagy Pál szellemétől, mely oly gyakran kitört elmélete szűk korlátaiból? Elég az hozzá, hogy Nagy Pál a porták országos összeírásával töltötte idejét, míg más, országos és nem országos embereink agyában a reformkérdések egész serege forrongott.

Így történt, hogy Nagy Pál váratlanul lepetett

meg a gyors nemzeti ébredés által, a mely egyszerre más tért nyitott, más czélokat jelölt ki a magyar közpálya férfiainak. S ha 1825-ben az ősi alkotmány túlkonservativ hívei által gyanusíttatott, most más oldalról keletkeztek vádak ellene. Politikai színváltoztatást vetettek szemére; holott csak körüle változott a világítás, a melyben feltünt. A szemüveg lett más, melyen keresztül birálták; ő ugyanaz maradt, a ki azelőtt volt.

Alkalmas anyagot nyujtott a rövidlátóknak gyanúra azon körülmény, hogy Nagy Pál csak kevéssel azelőtt neveztetett ki gróf Pálfi Ferencz zárgondnokának. E kineveztetésben az apostasia jutalmát tekintették. Nem jutott eszökbe, hogy ha politikai működését Nagy Pál áruba akarta volna bocsátani, nem egy zárgondnoksággal kezdte és végezte volna hivatali pályáját. Ez állásra ő, mint gróf Pálfinak barátja, pártfogója, neveztetett ki. Ő volt ugyanis, ki az érintett zár gondnokai s a kanczellária e tárgyban tett intézkedései ellen 1825-ben legerősebben kikelt. S azért kineveztetése Pálfi részére némileg elégtételül tekintethetett. Ha Nagy Pál a közéletet jövedelmi forrás gyanánt kivánta volna használni, nem akkor tette volna ezt, midőn büki joszágának igen kedvező eladása őt vagyoni állapotára nézve sokkal jobb karba helyezte, mint azelőtt volt.

Tartoztunk e megjegyzéssel Nagy Pál politikai jellemének. Kétszínűség soha sem volt sajátja; csak szellemének nem engedte azt az emelkedést,

azt a magasabb röptet, melyet a közönség oly fényes múlt után nem ok nélkül várt volna.

Az 1832-diki országgyűlés emberei ezt máskép fogták fel. Gúnyiratokban és nyilván gyanúsították; s mint Kölcsey naplója mutatja, még a legjobbak sem hozák tisztába magok előtt Nagy Pál politikai jellemét, mely szerint visszaéléseitől megtisztíthatni vélte az ősi alkotmányt, a nélkül, hogy átalakíttassék.

Nem volt ő Mirabeauja Magyarországnak, miként a magyar föld nem Francziaország. Mirabeau forradalmi szellem; Nagy Pál csak conservativ reformer. Mirabeau hangosan hirdette: hogy a kiváltságok elenyésznek, de a nép örök. Nagy Pál rendszerében az ősi alkotmány, a rendi szerkezet kiváltságos alapját szentesítette az idő. Mirabeau philosoph és államférfiu, Voltaire a politikai szószéken. Nagy Pál philantrop inkább, mint philosoph országfi; egy nemesszívű lovag a középkorból, kit hajlama, sejtelmei, lánglelke olykor messze jövendő felé ragadtak. Igazságot kért nem egyszer a népnek; igazságot a kiváltságok fentartása mellett. Jog és igazság nem egy jelentésűnek látszott politikai szótárában. Óhajtotta, hogy a nemes is viselje a közterheket, de elkülönözve az adózó nép terheitől. Óvakodott, nehogy a polgári társaság külön osztályának válaszvonalai összezavartassanak. A jobbágyság úrbéri érdekeit senki sem védte lelkesebben. Egyike volt azoknak, kik ez ügy sorbeli elsőségét a leghatalmasabban segítették ki-

vívni; s aztán sem volt egyetlen követ is, a ki szakadatlanabb figyelemmel és igyekezettel, minden szónoki és államférfiúi tehetségének mintegy szenvedélyes összepontosításával kelt volna föl mindenben a jobbágyság ótalmára, a földesúri visszaélések ellen. De a «jobbágy» és «földesúr» megmaradt mindenkor Nagy Pál politikájának változhatlan rendszerében. Azonban, ha jobbágyot akart Nagy Pál, akarta azt a legjobb, legbiztosabb s a legszabadabb állapotban, s viszont midőn földesurat akart, nem akart a jobbágyság kizsákmányolására felszabadított hatalmaskodót. Példák erre az akkori ötödik es nyolczadik úrbéri czikkelyek. Midőn tudniillik a jobbágyok személyes biztosítását tárgyaló törvényczikk elesett, Nagy Pál leghatályosabb részt vőn egy csak néhány követből álló tanácskozmányban, melynek, a királyi válasz szavait ügyesen fölhasználva, azon elesett nyolczadik czikk lényegét, az ellenfél nagy meglepetésére, mégis sikerült az úrbérbe beszőni. 1834. év decz. 10-én tartott roppant hatású beszédében pedig hatalmasan védelmezvén a jobbágyság érdekeit, egyszersmind visszautasította a ráfogást, mintha a régi magyar alkotmány tiltaná a jobbágynak szabad alku mellett az örökmegváltást. Ez alkalommal mondá az ősi alkotmány fentartása lekintetében mintegy látnokilag Horáczczal: Injurioso ne pede proruat stantem columnam, neve populus frequens cessantes ad arma concitet, imperiumve frangat.

A vallásügyben is igazolva látjuk Nagy Pál érintett jellemvonását. Kevesen voltak, a kik az egyházi hatalom visszaélései ellen élesebben keltek ki, mint épen ő, s a vallásügy tárgyalásában az 1832-diki országgyűlésen részvétét csaknem egészen megtagadta. Óhajtotta ugyan ő is, mint bárki más, a lélekismeret szabadságát, de nem oly módon, oly utasítások mellett, s nem oly alapelveken, a melyeknek alkalmazásától végeredményben a kiváltságos állapotot féltenie kellett.

E féltékenység mellett, mely különben szabad röptű szellemét a kiváltságok keskeny láthatárán túlröpülni csak ritkán engedte, nem kis szerencsétlensége volt, mint államférfiúnak fentebb érintett szokása, miszerint csak önmagából szeretett meríteni. A világtapasztalást, az emberi ismeretek, tudományok előhaladását, s az események és dolgok alakulását figyelemmel nem kisérte. A fejlődő korszellem nyomai nem igen voltak ő rajta észrevehetők. Igen keveset forgatta az érintett országos munkálatokat is. Honnan ugyanazon rendszerrel, szándokkal, nézetekkel jelent meg az 1832-diki országgyűlésen, minőkkel az 1807-kiről távozott. Az idők azonban nagyon változtak. Az ősi rendszert istenítő elvet: «extra Hungariam non est vita» már akkor az országgyűlési ifjúság a szinházban is kifütyölte. Általános volt a reformok utáni vágy.

Ennyire változott körülmények közt természetes, ha Nagy Pált is elhagyta a népszerűség.

Állása, viszonya követtársai irányában mindig fészültebb lőn. Politikai elveit, czéljait mindenfelől túlszárnyalták az újabb eszmék, s szelleme sehogy sem találta föl magát azokban. Még nagyobb meghasonlásba esett kedélye. Elkedvetlenült s végre elhatározta magát teljesen visszalépni a politikai pályáról.

Bárhogyan vélekedjék valaki az iránt: vajon szabad-e ezt tenni hazafinak? az elismerést senki sem tagadhatja meg Nagy Pál utolsó föllépésétől az 1840-diki országgyűlés végén. A sérelmi bonyolódások veszélyeztették az országgyűlési tárgyalás minden eredményeit. Nagy Pál nem látván módját, hogy a baj kiegyenlítésére nézve Pozsonyban sikerrel valamit tehessen, Bécsbe ment, s ott, több honfiak közremunkálása mellett, ő is minden tehetségét fölhasználta a politikai elitéltek megmentésére, a nélkül, hogy ezt, az ellene szórt gyanúsítások ellenében is, dobra ütötte volna.

Azóta Nagy Pál hiányzott hazánk közéletében. Olykori kifakadásai egy vagy más megyegyűlésen és magán körökben többnyire mindenik párt hibáinak felhordásából, dorgálásából állottak. Ki fogja mondani, hogy ez eljárás folytatása volt volna Nagy Pál politikai szereplésének?

BEÖTHY ÖDÖN.

Beöthy Ödön született Nagy-Váradon, 1796. deczember 5-én.

Atyja híres alispánja volt Biharmegyének. Már mint ifjat, sőt gyermeket nagy észtehetség tüntette ki Ödönt kortársai fölött.

1812. márcziusban, mikor a philosophiai tanfolyamot végezte, a Váradon toborzó Chiemayer-huszárokhoz állott be. Rövid időn, mint huszár-kadét Lengyelországba vitetett az oroszok ellen. Néhány hónap múlva hadnagy, majd a Pozsonyban felállított könnyű lovasoknál főhadnagy lett. E csapat a francziák ellen indíttatván, Beöthy Ödön is részt vett minden későbbi ütközetben. Jelen volt Lipcsénél, Párisban s a nagyszerű dijoni táborban. Az európai általános béke helyreáltával ismét Lengyelországba ment, honnan azonban 1820-ban, nyolcz évi és egy pár hónapi katonáskodás után, hazájába, a polgári magánélet örömei közé tért vissza.

E magánélet csendét nyelvek tanulásával, tör-

téneti és politikai munkák s régi remekírók olvasásával töltvén, 1826-ban biharmegyei táblabirónak neveztetett ki.

Itt veszi kezdetét közpályája.

Alig lépett föl e téren mint szónok, s a megye bizalmát csakhamar megnyerte. 1828 ban Biharmegye részéről a porták összeírására küldetett ki: e megbizást azonban nem fogadta el. Ugyanazon évben, tisztújítás alkalmával, csaknem az egész választó sereg másodalispánnak kiáltotta őt ki. De a megye főispánja magtagadta a kijelölést, s a választás csupán a kijelöltekre volt szorítva.

A követválasztás szabadságát nem korlátozta főispáni kijelölés. S az 1830-ki országgyűlésre közakarattal követnek választották Beőthy Ödönt. Súlyos betegsége miatt azonban csakhamar visszajött Pozsonyból.

1832-ben a nagy-báródi (Biharmegye) oláh nemes kerület választotta őt főkapitányának. Székét ünnepélyesen foglalta el.

Ugyanazon évben nyilt meg a hosszas országgyűlés, mely 1836-ban végződött.

Beöthy ismét követ lett. Szóvivője a protestansok kivánatainak, ostora a lélekismeret szabadsága ellen elkövetett sérelmeknek. Inditványozta, mondassék ki a vallások egyenjogúsága, a a lélekismeret teljes szabadsága. Itt veszi kezdetét a kath. klerus hosszas, szenvedélyes harcza Beöthy ellen. Szerették volna, ha visszahúzza vala országos ülésben, a mit a kerületi ülésben indit-

ványozott. Közhír szerint, melyet maga is igazolt, 60 ezer pengő forinttal kinálfatott meg, ha visszahúzza inditványát. Boszankodva utasította vissza.

Azon időtájban történt, hogy követtársa, Tisza Lajos, Beregmegye egyik követével, Füzesséry Gáborral, Debreczenben összetalálkozván, közöttök némi tettlegességre került a dolog. Ezért kénytelenek voltak mind a ketten odahagyni az ország-gyűlést. Tiszának azonban nagy népszerűsége lévén a biharmegyei protestans nép között, párt gyűlt körűle, mely újra megválasztására izgatott. Beöthy az esetre, ha az újraválasztás megtörténnék, leküldte Pozsonyból lemondó levelét. E körülmény csak növelte az ellenpárt tevékenységét. A klerus is mindent megmozdított, hogy az újraválasztás megtörténjék. Tisza mindazáltal nem fogadta el a követséget. Pártja Budaházyt, a megyei főügyészt, választotta meg. Emlékezetes nap, mert e választáson Kölcsey Ferencz bukott meg. Kölcsey volt a haladási párt jelöltje, a ki csak nem rég hagyta oda az országgyűlést, mivel megyéje, Szathmár, az úrbér tárgyában megváltoztatta utasítását. A Tiszapártot Budaházyhoz némi személyes hála csatolta. Magán hála buktatta meg a közügy ünnepelt emberét. Az első eset, mely azon időkben, a személyes pártoknak Biharban külön véleményszinezetet adott. Azontúl mindinkább eltért a pártok útja. Jelen volt e választáson báró Wesselényi Miklós is. Mindent elkövetett barátja, Kölcsey mellett, kiben az ellenzék, sőt az országgyűlés legjelesebb

szónokát vesztette el. Látván a kicsinyes megyei szempontokat, melyek az országos férfiú ellen küzdöttek, Budaházyt akarta Wesselényi visszalépésre birni. Hasztalan. «No hát menjen fel ön — mondá türelmét vesztve Wesselényi — de soha vissza ne jőjjön!» Valóban nem jött vissza. Budaházy meghalt Pozsonyban, az országgyűlés alatt.

Beöthy nagy dicsőséggel futotta végig követi pályáját, mint egyik kitünő bajnoka a haladási eszméknek, egyik legjelesebb tagja az ellenzéknek. Az országgyűlésről sok szónoki babérral tért vissza. Útjában mindenütt tapasztalta a nép rokonszenvét. Többször beszélte, mint érezte magát alacsony, kis termetével a szálas termetű jászkunok közt, miként emelkedett lábújjhegyén, mikor a tisztelgő küldöttség szónoka őt «nagy»-nak nevezte.

1837-ben megházasodott; s pusztai jószágán, Új-Marján (Biharm.) házat és gazdasági épületeket emelvén, gazdálkodni kezdett.

Kevés idő múlva a megye csendét egy püspöki pásztori levél zaklatta föl. A vegyes házasság kérdése Németországból hozzák is átszivárgott. Az áldás megtagadása a vegyes házasságtól nagy ingerültséget támasztott. Biharmegye termében szóba jött e kérdés. Beöthy, a vallásügy apostola, mint a megyei protestáns nép nevezte, nagy hatású szónoklatokat tartott, melyeket külföldi lapok is magasztalással közöltek. Egyszer, mint maga is vegyes házasságban élő, a közgyűlésben jelen volt

egyházi tagoknak irásban visszaadta az áldást, melyet az eskető pap reá adott volt. «Tegye — úgymond — levéltárába a t. káptalan!» Ugyan ez alkalommal levelezés támadt közte és a nagyváradi megyés püspök, Lajcsák Ferencz között. E leveleket Németországban is nagy tetszéssel fogadták. Beöthy már akkor ismeretes név volt az egész protestáns világ előtt, külföldön is. Annál inkább gyűlölte őt az egyházi rend egy része benn a hazában. E befolyásnak sikerült őt, mint követjelöltet, 1840-ben megbuktatni. Helyette más képviselőt választott a megvesztegetett köznemesség. Azonban alig telt el egy pár hónap, s a közgyűlés visszahívta e követet. Az értelmiség felülkerült, s oly nyomást gyakorolt az ellenpártra, hogy életjelt sem igen mert az adni. Egyhangúlag választatott meg Beöthy követnek, s a zászlót, a mely alatt a városba beseregleттek, megyei végzés következtében, a választási ünnep emlékeül, a megye levéltárába tették. S az országgyűlés eloszlása után elhatározta a megye, arczképét is lefestetni nagy fiának, és a nagy teremben, a hol a közgyűlések tartatnak, függeszteni föl. Oly tisztelet, a milyenben Beöthyn kívül csak gróf Széchenyi Istvánt részesítette Biharmegye. Beöthy azonban e kitüntetést nem fogadta el.

«A rendek kegyességének és hazafiúi lelkesedésöknek — írta levelében — érzem nagyságát; de érzem egyszersmind tetteim parányi voltát is. A jutalmak legdicsőbbike az, a mit hazafiak adnak:

mert ezt nem egyesek önkénye veti kegyelemként oda az azért sovárgónak, mert ezt szabad férfiak szabad akaratja adja, s nemzet szenteli nagygyá. De mivel épen ez a jutalmak legdicsőbbike, azért tárgyai is csak dicsők lehetnek. Hol a szigorú kötelesség végződik, ott van kezdete az erényszülte érdemnek. Mi marad ennek, ha amaz nyeri már el azt a pályadíjt, mely csak a küzdés edzette erényt, csak a kötelességen túl és felülemelkedő áldozatokat illetheti. Fenn és magasan kell a nemzeti jutalom dicső koszorújának függeni, hogy csak fáradság, küzdés, legelszántabb, feszültebb törekvés érhesse azt el. Becsét veszti, ha a mindennapi pályán haladók is kényelmesen juthatnak fel ahhoz. Én három éven át haladva, a t. karok bizalmával megtisztelve, kötelességem teljesítésére fordítám minden igyekezetemet, és ezen kötelesség teljesítése az, de csakis az, a mit, ha erőm akaratomnak hű segéde lehetett, tettem. Ily tett, a melynek ellenkezője szoros büntetést érdemelne, nem érdemelhet kitüntető jutalmazást. E szűkkörű tettért a rendek helybenhagyása nekem bő jutalom vala. Engedjék a rendek, hogy e szép jutalmat nyugtató önérzetemmel együtt, mint legdrágább kincsemet, de igaz keresményemet, tarthassam meg keblemben, és ne legyek kénytelen meg nem érdemelt jutalomért pirulni. Valaki képének közgyűlések teremébe helyezése oly fény és dicsőség, melynél több polgárt bajosan sugározhat körül. Nem példátlan ez ugyan hazánkban, de azon tisz-

tes férfiúnak * ez osztályrésze, ki nyolcz országgyűlésen volt a haza ügyének fölszentelt bajnoka, ki a fenyegető s incselkedő kisértéseket kiállva, egy hosszúra terjedt munkás élet számos évein keresztül szerezhetett és szerzett érdemeket. Nekem szeméremokozta keserűséggel epesztené keblemet ezen fenyes megtiszteltetés; mert nem szégyenít, nem gyaláz semmi annyira, mint a nem érdemelt megtiszteltetés és jutalom. Remélem, nem fogják a rendek rám mérni azt, mi alatt roskadnom kellene, s nem fognak illetni oly fénynyel, melynek tündöklése és melege isteni, de engem emésztve égetne. Hogy tehát képem a megye teremében felfüggesztessék; azt kénytelen vagyok mély tisztelettel, de határozottan el nem fogadni. De ha a rendek, ha szeretett polgártársaim és rokonim képemet keblökben méltányolják egy helyre, az édes örömet fog reám árasztani; mert létemmel van összeolvadva azon tisztelet, melylyel öröklöm stb.»

A szerénység mellett egy titkos sejtelem is indíthatta Beöthyt, hogy ne fogadja el a megtiszteltetést. Jól ismerte a tömegek kegyének ingatagságát; ismerte az erőket, a melyek rendelkezésére állottak elleneinek. S mintha előre sejdítette volna a napokat, midőn részeg csapatok dúltak a tanácsteremben, káromolva, a kinek csak nem rég képével akarták diszesíteni e teremet

* Balogh Jánosnak, az idősbiknek.

1841-ben tisztújítás következett.

Időközben Tisza Lajos neveztetvén ki főispáni helytartónak, ellensúlyozása végett Beöthyt kényszerítette az ellenzék, hogy vállalja el az első alispánságot. Beöthy engedett végre a nagy többség óhajtásának. Senki se mert vele mérkőzni; s kijelöltetvén, közfelkiáltással választatott meg. Oly föltétel alatt vállalta el a hivatalt, hogy három éven túl semmi esetre nem viszi azt. Elődének visszaélése inditotta őt e nyilatkozatra, a törvényes választási jog fentartása érdekeben.

Beöthy alispánsága a megyei kormányzás példánya volt. Mindenre kiterjesztette figyelmét. Megmutatta, hogy az egyéniség sokszor pótolja a rendszer hiányait is. A közigazgatás elénkebb, jótékonyabb, a törvénykezés gyorsabb, pontosabb, részrehajlatlanabb lett. Ellenfelei kerestek biráskodását. S a rendes hivataloskodás határain túl is sokat tett a megyei nép jólete emelésére. Egy inséges év után takarék-magtárak állítására, burgonya- és fatenyésztésre buzdítota a népet. Megkivánta, hogy mindebben az egyházi és községi elöljárók adjanak példát. Minden módon igyekezett állásuk fontosságának öntudatára ébreszteni a községek elöljáróit; fejleszteni a községi életet. Az adó pontos beszedésére, alkalmas időben, mikor a népnek keresetforrásai megnyíltak, figyelmeztette az illető tisztviselöket. S e tárgyban teljesített egy nagy mulasztást, a mit utóbb fegyverűl használtak föl ellene. A jobbágytelki nemességet

ugyanis adó alá vetette az 1836: XI. törvényczikk. E törvény mindaddig nem ment foganatba. Sőt a kik közelebb ültek a megye kormányszékén, azon «kiváltságsértő törvény» eltörlésével biztatták a szegény köznemességet, hogy biztosítsák részökre szavazatát. Beöthy elrendelte a törvény végrehajását. Ez által fegyvert adott ellenei kezébe.

A surlódás ugyanis csakhamar bekövetkezett a megye és új az főispáni helyettes között.

A megyei főorvos meghalt. Az új főorvos kinevezését, némely más megyék gyakorlatára hivatkozván, magának követelte a főispáni helyettes. A megye, hivatkozva több régi eseten alapuló szokásra, szabad választást sürgetett. E jogvita felköltötte a régi párttusákat. Keserű harczok következtek, naponként újabb sérelmekkel. A megye többsége föliratban kerte a kormánytól a helytartó elmozdítását. Felülről dorgáló leirat érkezett a panaszló rendek ellen. Bizalom parancsoltatott. E bizalmat vesztegetett kortescsapatokkal akará a helytartó pártja megszavaztatni. 1842. évi márczius 5-én volt a közgyűlés. Már korán betörték a tanácskozó terem ajtait, s részeg tömeg foglalta el a teremet. «Nem adózunk!» volt a jelszó, mely alatt a tömeget becsődítették Beöthy ellen, a kiről hirdették, hogy adó alá vonta a köznemességet. «Csak szóhoz juthassak!» mondá Beöthy. Nagy nehezen sikerült. Még nem végezte beszédét, s már őt éljenezte a tömeg, a melyet ellenei hoztak be.

E diadallal nem érte be a derék hazafi.

1843-ban csak azon föltétel alatt vállalta el az országgyűlési követséget, ha a megye a közteherviselest elfogadja. A választó gyűlésben magával a köznemességgel szavaztatta meg ez utasítást.

A három év leteltével Pozsonyból küldte meg Beöthy lemondását az alispánságról. De azontúl sem szünt meg folytonos befolyást gyakorolni a megye közdolgaira, mint a megyei ellenzék vezetője.

Szomorú napjai voltak e napok a pártküzdelmeknek. A kedélyek ingerültsége a legnagyobb fokra hágott. A főispáni helytartó ellen folyvást szaporodtak a panaszok. Végre királyi biztos küldetett e panaszok megvizsgálására. A királyi biztos részrehajló eljárása azonban csak a sérelmeket növelte. Közgyűlésekben egymást érték a botrányos jelenetek. 1845. deczember hó közepén (15—17) már valódi harczban állott az értelmiség a főispáni helytartó párthivei által bevitt nyers tömeg ellen. A megyeház előtt katonaság volt felállítva. Ingerültséget szűlt maga a tárgy is, mely fölött a viták folytak. S növelte az elkeseredést a modor, melyben a tanácskozás vezettetett. Egy szónoktól megtagadta a helytartó a szólás rendén őt illető jogot. A szónok nem engedett. A szónokok számát a becsődített nyers tömeg szavazatával akarták ellensúlyozni. Akadályozták a tanácskozást és szavazást sürgettek. Az ellenzék taktikája ellenben az volt: tanácskozással fárasztani ki a tömeget s megnyerni, ha mámora enged.

Legrosszabb esetben addig akarta huzni a

szónoklatokat, míg az ellenfél kortesfőnökei kifogynak a költségből, a melylyel a köznemességet a megye székhelyén bentartották. Más alkalommal sikerült ez eljárás. Kilencz napig húzták egy tárgyban a tanácskozást. Most azonban a három nap alatt kifáradt türelem deczember 18-án elérte a véghatárt. Széksértési keresetet sürgetnek az elnök-helytartó ellen. Egy tiszti ügyész tollat vesz, föltenni a keresetlevelet. Az elnök távozik a teremből. Utána mentek többen párthivei közül. A nagy közönség is készül elhagyni a termet. E pillanatban a teremből kitóduló néptömeg zajába fegyverzörej vegyül. A szomszéd kis teremből, a melynek ajtaján a helytartó távozott, a nagy terembe, s itt a zöld asztalra megyei hajdúk rohannak, az ellenzék szónokaira irányzott szuronyokkal. Bunkós botokat emelve a szónokokra rohan a kortes-csapat is, a mely már reggel, a tanácskozás előtt, vérrel fertőztette a termet. A hajdúk között egy szolgabiró és esküdt viszik a vezérletet, újjal mutogatván azokra, kiket áldozatokúl jelöltek ki. A menekvők előtt kívülről az ajtó bezáratott. Beöthy kardja tokjával fogta föl a csapást, melyet fejére intézett egy hajdú, s ha egy pár becsületes ember, köztök egy katona, nem védelmezi, áldozatul fogott volna esni. A megyeház előtt felállított katonaság felnyomulása vetett véget e vérengzésnek.

Ily előzmények után Beöthy elleneinek egetföldet meg kellett mozgatniok, hogy 1847-ben az országgyűlésre ne küldessék azon férfiú, ki az «ad-

ministratori kérdés» országos sérelme illustrálásához oly kiáltó adatokat tud vala szolgáltatni. A vesztegetés megbuktatta a közügy e kiváló bajnokát, több ezerre menő szavazata daczára is. Így történt, hogy az 1848-ki márcziusi napok otthon, a megyében találták őt. A megyei nemesi egyetem ott is csakhamar ős népgyűléssé alakult. A régi pártok elenyésztek, s Beöthyt megrémült ellenei is fölkérték a mozgalmak fegyelmezésére. Az egybegyűlt nép az összes biharmegyei nemzetőrség fővezérének, s aztán, a visszahívott egyik követ helyett, országgyűlési képviselőnek választotta őt. Az első népképviselő Magyarországon.

Batthyány miniszteriuma pedig, a megye kérésére, Biharmegye főispánjának nevezte ki Beöthyt. 1848. evi juliusban már mint főispán jelent meg a felsőházban. Első föllépése volt, a kiváltságos alapon nyugvó felsőház reformját inditványozni.

Az országgyűlés által nem sokára, mint teljhatalmú országos biztos a ráczok ellen működő alsó táborba, s utóbb, Vay Miklós helyett, Erdélybe küldetett. E megbizatását, a hadsereg vezérletével folytatott surlódások miatt, alig hogy átadta Csányi Lászlónak, a midőn Kossuth értesitette, hogy a diplomatia terén szándékozik fölhasználni ügyességét.

Beöthy egy előterjesztésben fejtette ki nézeteit a diplomatiáról s a nagy politikáról, melyet Magyarországnak követnie kell. Nagy véleménynyel volt a diplomata állásáról. Capefigue szavait idézte,

mennyi kiváló tulajdonnak kell egyesűlnie egy diplomatában. «S mindezekhez hódító tulajdonok a nők körül», úgymond. «Ebből is kitetszik, — veté tréfásan utána — hogy én nem vagyok e pályára való!»

1849. ápril 5-én vette Beöthy a rendeletet, hogy induljon Bukarestbe. S hogy keleten rangjáról fogalmat nyújtsanak, kinevezték ezredesnek. Tudta ugyan, hogy Bukarestben az orosz hatalom által visszahelyezett vegyes kormány e hatalom befolyása alatt áll, s hogy Oláhországban a török udvar akkor nagyon alárendelt szerepet vitt: mindazáltal ápril 9-én elindult Nagy-Váradról. Bem altábornagytól Erdélyben ajánló levelet kért Ségur franczia consulhoz. Ségur, ismételt kérések daczára is, megtagadta Beöthynek az útlevelet, mindamellett, hogy mint a kereskedelmi érdekek képviselője kivánt Bukarestbe utazni. Ugyane tárgyban ápril 28-án, Brassóból Fuad effendihez, a magas porta teljhatalmú biztosához is fordult Beöthy, jelentvén egyszersmind, hogy az erdélyi hadsereg fővezére is óhajt egy katonai küldöttséget indítani Bukarestbe, azzal a biztosítással, hogy a szomszéd fejedelemségek határai tiszteletben tartatnak általa. Habár azonban e tárgyat többször megemlítette Beöthy, valahányszor a magyar fegyverek előhaladásáról tudósításokat küldött: a válasz mindig elmaradt. Egy ízben a helyett, néhány anonym sor kiséretében, a bukaresti hivatalos lap egyik számát vette, a melyben a kajmakánság

minden magyarországi útlevelet érvénytelennek nyilvánít s Erdélylyel megszakít minden közlekedést.

Brassóban május 1-én kapta meg Beöthy az ápril 14-ki nyilatkozatot. Sok kifogása volt az ellen. Szemtanútól hallám, hogy végig sem hallgathatta felolvasását s olvasás közben sapkáját indulatosan a földhöz vágta.

Tudta, érezte, milyen hatást gyakorol az a diplomatiára. Már ekkor szárnyaltak hírek az orosz beavatkozásról. Pünkösd napjára támadást is vártak az erdélyi szorosokon.

Ily körülmények közt, midőn Bukarestből az útlevelet, s Debreczenből, hol a magyar kormány székelt, az egyenes választ hasztalan várta, Szebenből május végén tudatta a kormánynyal, hogy visszatér küldetéséből. Ugyanonnan erélyes tiltakozást intézett Fuad effendihez az orosz beavatkozás ellen, a neutralis földről, a mely, a beütés után, szintén nem igényelheti, hogy a magyar fegyverek semlegességét tiszteletben tartsák.

Biharban egy képviselői hely megürülvén, Beöthy Ödön a Pestre visszaköltözött országgyűlésen, és aztán Szegeden már mint országos képviselő volt jelen. Elégületlen lévén a kormányzó politikájával, ellenzéki szellemben szólalt föl néhányszor a tanácskozásokban.

A világosvári események után még egy ideig lappangott benn a házában; 1849 végén sikerült a külföldre menekülnie.

De bár a távol ködében eltünt szemeink elől: eredeti alakja, kiváló egyénisége oly éles körvonalokban áll előttünk, melyeket nem törülhet ki se idő, se távolság.

A nemzedék, a mely ismerte, míg el nem enyészik, mindig fogja látni az eleven kis embert, vaskos termetével.

Korán őszült sárga-fehér hajszálai, fehér szemölde, kipödrött rövid bajusza, villogó eleven szemei oly tekintetet kölcsönöztek kerek arczának, mint egy oroszlánfő. Ezért írta róla egy német költő:

«Látálak lelkes oroszlán s az isteni
Szikrát látám szemedből fényt lövellve,
Dörgő szavad hallám, s látám emelve
A szíveket körűled átmelengeni.»

S midőn szónokolt, többnyire hátraveté e kis oroszlánfőt izmos rövid nyakán. Keresztbe fonta karjait, mint Napoleon, s csak a szónoklat legszenvedélyesb helyeit kisérték keze árnyazó mozdulatai. Éles tekintete egy szemletartó vezér önérzetével futott végig olykor a gyülekezeten. Érezte, hogy ő rendesen ura a gyülekezetnek, a melyben szót emel, mint Neptun a haboknak. Senki sem volt nála biztosabb a hullámok között; senki sem bírt több mértéket tartani a szenvedély árjai és szélvészei között. Két oly diadaláról emlékszik Biharmegye története, a melyre egy O'Connell büszke lehetne.

Egy márcziusi napon, 1842-ben, a mint fen-

nebb láttuk, nagyszámú köznemességet csődítettek össze ellenei. A tanácskozó terem ajtait már korán betörték, s a termet «nem adózunk!» kiáltások közt foglalák el. Ez volt a jelszó, mely alatt az izgatott tömeget egy más kérdésben akarták fölhasználni a haladás bajnoka ellen. Beöthy megjelent az ingerült nép között. Némi küzdés után sikerült szóhoz jutnia. Csak ezt óhajtá; az eredményről bizonyos volt. Mi tanui valánk a nagyszerű jelenetnek. Láttuk, mily önérzettel szallt szembe az előitéletekkel, melyek a tömeg tudatlanságára támaszkodtak. Erős volt a támasz, de megingattatott. Hallottuk szavaira csöndesedni az ingerült zajongást. A föl-fölvillanó ólmos botok lassanként eltünedeztek, mint a februári napokban Lamartine szónoklatára a vörös zászlók, a franczia nép Aventin hegye, a párisi városház előtt. Még nem végzé szavait, s már őt éljenezte a tömeg, melyet ellenei hoztak be. S e tömeg, a bihari köznemesség, egy más alkalommal feláldozta a nemadózás kiváltságát, midőn ünnepelt szónoka ez áldozattól föltételezte a követi szék elfogadását.

Egyike volt Beöthy kora legnagyobb népszónokainak. S mint népszónok, legerősb a rögtönzésben. Hangja nem érczes, nem kellemes, de éles, erős, nagyterjedelmű s inkább harsogó, mint dörgő. Többnyire szónokolt, ritkán beszélt, még társalgásban is rendesen túlkiabált a beszéden.

Előadása rendkívül eleven, folyékony. Szónoki

virágaiban sok költői kép. S e képekben változatosság. Többnyire nagyszerű körrajzok ; inkább az, mi a természet műveiben bámulatra ragad, mint a mit egy teljesen bevégzett szobron keres a műphilosoph. Inkább a gondolat nagyszerűsége, mint a kivitel szabatossága. Őserő inkább, mint tanulmány. S e harsogó hegyi patak mellett, melyhez hasonlított ragadó szónoklata, gyöngéd virágok is fakadtak. Ki nem emlékszik szavaira, melyekkel a vallás ügyét az 1836-diki országgyűlésen letette: «Nem halt meg a leányzó, csak aluszik?» A német nő, ki a fentidézett verset írta, a szent könyv e szép hasonlatát foglalá Beöthyhez írt sonettje utolsó versszakába.

Mindez azonban csak egyik oldala Beőthy szónoklatának. A lélekemelő, megragadó eszmék mellett megannyi grotesk alakok, gúny, élcz, humor, satira. Humor a szó legnemesebb értelmében. Keserű igazságok a mosoly leple alatt. A régi kormányszéki eljárásnak nem volt élesebb ostorozója. Az 1844-iki sérelmi országgyűlésen Klauzál panaszos szónoklata volt az uralkodó. Beöthy megjelent, s a kedélyek fölvidultak. S szónoklatának e fegyvereitől még jobban féltek ellenei, mint harsány szavától.

S az élénk kerek arcz, e méltóságos kis oroszlánfő, ilyenkor torzalakot öltött. Szemeiben, mennyei tűz helyett, gúny villámai czikáztak, a taglejtés gyorsabb, elevenebb, jellemzőbb lett, gyakran egész a bohózat határáig. S néha oly hirtelen kö-

vették beszédében torzképek a nagy gondolatokat, mint Shakespeare színműveiben, hol a tragikus személyek gyakran vegyülnek grotesk alakokkal.

S ülőhelyén néha nem kisebb volt Beöthy, mint a szószékben. Danton fölkiáltásait, Mirabeau közbeszólásait csak ő öröklötte a magyar szónokok közt. Olykor egy fölkiáltása egész beszédre válaszolt. Egy közbeszólás megsemmisítette egész szónoklat hatását. «L'interuppteur égalait en lui l'orateur», mint Hugo Victor mondá Mirabeauról. S míg az ellenpárt szónoka tiltakozott a közbeszólás ellen: a kis oroszlánt már a közönség kaczaja és tapsai fedezték.

Kár, hogy az irodalom részére oly kevés példánya maradt fenn ez erőteljes, e változatos népszónoklatnak.

De alig lehete máskép.

Beöthy hatalma, mint láttuk, a rögtönzésben állott. Egyszer akarta papirra tenni, vagyis inkább toll alá mondani beszédét. A kezdő szavaknál fennakadt, az akkor még divatos megszólításon, a tekintetes karokon és rendeken. S másnap Biharmegye ünnepet ült. Beöthy Ödön tartotta követjelentési beszédét.

Ott, Biharmegye termében, pazarolta el a kis néptribun szónoklata legszebb virágait. E teremben, hol egy évtizednél tovább állott szemközt ellenséges táborok gyanánt a Beöthy- és Tiszapárt, mint a Colonnák és Orsiniak Rienzi korában.

Csak az országgyűlésekről maradtak fenn némi

beszédtöredékei, rosszúl összeszerkesztve. Mert e lángész gyors röptét, e sebesen rohanó szónoklatot gyorsíró is alig volt képes követni. A közlelkesedés vagy kitörő kaczaj közepett gyakran kihullt kezeiből a toll. Nem egyszer ragadtam én is papirt, utánjegyezni Beöthy előadását. Úgy jártam, mint egykor a szép stájer föld vasútján a tájképekkel. A gőzerő, olykor alagutakon keresztül, gyorsan röpített, s az egész vidék képe, hol átfutottam, csak szakadozott benyomásokban, itt-ott, egybefüggés nélkül maradt fenn emlékezetemben. Ilyen a lángész rögtönző szónoklata. Alig vet oda néhány jellemző vonást egy képhez, s már más, költőibb tárgy kinálkozik phantasiájának. Be sem végzi némely képeinek rajzát, s már más, nagyszerűebb körrajz színezéséhez fog. S a bevégezetlen, félbenhagyott részek a gondolat-egybefüggés hiányát tüntetik fel, melyet nem pótol ki semmiféle naplószerkesztő.

Hallani kelle Beöthyt; leirni lehetetlen volt. E nagy rögtönző szónokolva gondolkodott. Ki veszi rossz néven, ha e gondolatok, szó szerint papirra téve, nem mindig oly szabatosan, oly összefüggőleg vették ki magokat, mint valamely írói mű, a szerző «nonum prematur»-ja után? Azonban voltak ötletek, gondolatok, melyek nyelv, kifejezés, stil tekintetében is oly talpraesetten jöttek ki szónokunk agyából, mint Minerva, kiről írva van, hogy talpig pánczélban, fegyverzetten jött a világra.

Ilyen volt Beöthy, mint szónok.

S szónoklatának vegyülete magán életében, jellemében is mutatkozott. Nyugtalan, zsémbes természet, ingerlékeny véralkat, nehéz helyzetekben sok mérséklettel. Kedélyében jó adag kíméletlenség, kihívó dacz, megvetés, gúny mellett sok gyöngédség s több nemes érzés. Kedvcsapongása, ha más tárgyból kifogyott, önszemélyét állítá pellengérre, oly kíméletlenséggel, mely elleneit vérig boszantá. S legyőzött ellenei iránt nagylelkű, engedékeny, majdnem a gyöngeségig.

Megbecsülhetlen tulajdonok az ellenzéki padon. S valóban Beöthy kitünő tagja volt a baloldalnak. Megtestesült képe a magyar ellenzéki tábornak a márcziusi forradalom előtt. Erősebb az ostromlásban, mint az alkotásban. A szent kürt harsogása Jeriko falainál. Megingadoztak szavára a régi visszaélések, az ódon szerkezet bástyái.

De a szélsőségek, melyek e ritka egyéniséget alkották, nagyobb előnyök szónokban, mint államférfiúban.

Bevégezetlen maradna szobrunk, ha ez árnyalatokat is föl nem lepleznők.

Nem a gyors felfogás, helyes tapintat hiányzott e jól alkotott főben, hogy nem kisebb államférfiú legyen, mint népszónok volt; hanem a körülmény, az ismeret, tanulmány. Eszméiben meg volt az emelkedettség, nagyság, sőt fenség; a mélység hiányzott. Csodálatos ösztöne volt, a legjobb rendszabályokat megválasztani. De másoknak kellett

formulázni. Reformügyek körül szerepe az általános vitákkal végződött, — a harmadik felolvasásnál: mint Angliában mondanák. A részleteknél mindinkább fogyott türelme és ismerete.

Nem csuda. Az ifjúkor mulasztásait a későbbi évek szorgalma nem pótolhatá.

Huszárnak csapott föl, mielőtt a jogtudományokat hallgatta volna. S nyolcz évet töltött katonaságban, az ifjúkor legszebb, tanulásra legalkalmasabb éveit.

Szép pálya ember- és világismeretre, de, főleg harczias időkben, mint azon korszak egy része volt, nem kedvező elmeleti tanulmányokra.

Két dolog van, mit Beöthy a hadi pályán annyira elsajátított, hogy jellemének alkatrésze lett. A rend, pontosság s a katonai parancsszó, mely nem tűr ellenmondást.

Az első tulajdon örökítette nevét, mint alispánét. Rendet hozott be a rendezetlen megyei közigazgatásba. Az egyéniség, mint megjegyeztük, néha pótolja a rendszer hiányait.

A katonai parancsszó lehetetlenné tette az országos ellenzék élén, ha Deák széke üresen állott. Régi dolog, már Cormenin is megjegyezte, hogy az ellenzék nem tűr fegyelmet.

S midőn 1826 ban közpályára lépett szónokunk, az országos intézmények sem voltak kedvezők államférfiak növelésére.

A kiváltságos nép tartományi ősgyűlései aligha képeztek valahol államférfiakat. S ily gyűlések

visszhangja volt a régi magyar parlament. Emelkedettebb hely nyit a szemnek szélesebb látkört. S a magyar államférfiak országos álláspontra is csak azért léptek, hogy ismételjék a megyei szószékek házi bölcseségét. Boszankodással említé gyakran épen Beöthy, miként olvasta föl egyszerűen utasítását Szepes vagy Árva követe, midőn ellenkező hatását várták Deák meggyőző okoskodásainak. Általánosabb európai szempontokról csak igen ritkán volt szó. Annál kevésbbé volt a magyar parlament azon hely, hol európai ügyek jöhettek tanácskozás alá.

Egy kis tenger volt ez országgyűlés, ötvenkét folyam egybefolyt hullámaiból. S e folyamok nem egyfelől hoztak magokkal hínárt, iszapot. Itt-ott kortesbotok úsztak a hullámokon, a megyei pártküzdelmek gyászos emlékű fegyverei vagy pártszenvedély vihara szennyezé el a fölvert habokat. S hol dúlt nagyobb szélvész, mint épen a Királyhágó alatt éveken által?

Beöthyt megedzették a viharok. Nem egyszer láttuk küzdeni, daczolni a hullámokkal, az örvényekkel. Volt idő, egy rideg deczemberi nap, midőn életét is csak a gondviselés őrizte meg.

Csuda-e, hogy néha rajta is látszott a megyei zavarok némi salakja?

A párt, melynek karjain emelkedett követi székébe, tőle várta házi nyugodalmát. S az országos panaszok Pozsonyban benne keresték egyik hatalmas ügyvivőjüket. S felülről reményt nyújtának a

megyei pártfőnöknek, hogy mérsékeljék az államférfiút. S Beöthyben némi ingadozás támadt. Azt hiszszük, az 1843 diki országgyűlés nem legkedvesebb visszaemlékezései közé tártozik, habár nem volt egyetlen pillanat, mikor az országos ügy túlnyomó nem vala tekintetében a tartományi érdekek fölött. De mérsékelni a szenvedélyes szónoklatot már magában annyi, mint hatásától fosztani meg. A szónok nagysága Beöthyben ott végződött, hol az államférfiú nagysága kezdődik. Nagy volt épen azért, a miért tökéletes államférfiú nem lehetett.

SZENTKIRÁLYI MÓRICZ.

Az orvosnövendékek hallgató teremébe vezetjük olvasóinkat.*

Az ifjú hallgatók közt egy száraz, sugár, éltes alak tünik szemünkbe. Szenvedélydúlta sápadt arcz. Kiülő nagy szemei mereven csüggenek az előadó tanár ajkain. S ha innen a boncztérembe kisérjük az ifjakat, ott is találkozunk vele a hullák között.

Az ifjú tanulók nem könnyen barátkoznak meg a holttestekkel. A képzelődés életet ad a hullának, nehezen szokja meg csupán tudományos vizsgálódás tárgyáúl tekinteni a testet, mely néhány óra előtt még élő lény vala; s midőn a fűrész és bonczkés alatt csont recseg, vér és velő frecscsen, önkénytelenűl undor támad az emberben s hideg borzadály fut át erein. Az alak, kiről szólánk, nem mutat ily undort, nem látszik érezni ily borzadást. Fölteszi szemüvegét, hogy jobban lásson; s a

* 1850-ben.

kutató szemlélődés egész kiváncsiságával kiséri a test minden részein a bonczműszert.

Honnan e hideg közöny, ez elmélyedt figyelem? Kihalt volna-e e száraz agyból minden képzelőtehetség, minden indulat, a tudomány égető szomján kívül? Vagy egy nyugtalan fő az, ki az ismeretek sok országait már bebarangolván, új tartományok, új ismeretkincsek után vágyik, azt hivén, hogy azoknak birtokában boldogabb, elégültebb leend Gœthe Faustjánál? Avagy talán épen ellenkezőleg, az élvek csömöre vezeté őt a boncztérembe; egy új Hamlet, kit meddő bölcsesége a halottakhoz visz, miután megúnta, megutálta az élőket? Beteg, kinek orvosa szórakozást ajánl a sötet világfájdalom s életunalom ellen? Vagy talán a meghiusúlt szép remények föl-fölmerűlő kisérteteitől akar menekülni, s azt hiszi, hogy az emberi emlékezet az iskolásgyermek írótáblájához hasonlít, melyet letörülhetsz és ismét beírhatsz tetszésed szerint?

Valóban nem mindennapi jelenet.

Az ifjúkor egész erejét, szorgalmát és minden idejét igényli egy életpálya előkészületei. S ime egy férfiút látunk, ki már kenyere jobb részét megévé, túl az élet delén, megtört testtel és lélekkel, hirtelen más ösvényre térni át a pályáról, melyen nem dicsőség nélkül járt előttünk. Újra veteményez az élet késő nyarában. Kimerűlt teste tanulólámpánál virrasztja éjeit.

A lélek erejét csudáljuk-e itt, mely könnyedén

elszakad multjától, s annyi erővel munkál új jövőt teremteni; vagy sajnálkozzunk az akarat gyöngeségén, mely megtört a pálya vége előtt?

Érdekes lélektani tanulmány.

Szentkirályi Móricz — mert róla van szó — valóban nem közönséges tehetség.

A közelebb múlt tíz év parlamenti történeteiben gyakran találkozunk e névvel.

Ott látjuk őt már 1840-ben a szólásszabadsági sérelmek előharczosai közt.

Az 1843-diki országgyűlés már kedvezőbb kilátásokkal vette kezdetét. A nemzet reformok után kiáltott, s biztató szózat visszhangozék a trón zsámolyáról. S ha nem is lett azon gyűlés alkotmányozó, sem oly nevezetes a törvények száma és súlya által, mint az előjelek után várható vala : nem kevesebbet tőn a közvélemény érlelésére, mint az azelőtti évtizedben az 1832/36-diki tanácskozások. Törvényhozásnak ugyan mellékes feladat, de magában sem kis eredmény, hol sajtószabadság nincsen.

Az országgyűlés férfiai közt voltak kétségtelenűl, kik több szakismerettel szóltak egyes tárgyakhoz; de aligha volt, a ki több általános törvényhozói készűltséggel vett volna részt a haladasi elvek fejtegetéseben, terjesztésében, s az eszmék előkészitő vitatásában, mint Szentkirályi.

Egyike volt ő azoknak, kik az egész követi kar helyett dolgoztak.

Délelőtt a dunai követek sorában halljuk őt szónoklani, vagy a sorompókon belül, az elnök mögött, az egyházi rend képviselőinek szomszédságában, a jegyzői asztalnal olvassa isten tudja hányadik izenetét a főrendekhez. S délután valamely rendszeres munkálat fogalmazásán töri fejét, egyik bizottságban.

Talán épen a városi ügy fölött.

Az volt legkedveltebb tárgya a forradalom előtt. Abban látta kezdetét az átalakúlásnak, úgy tekinté azt, mint első lépést az érdekegység felé, mint hidat a reformok széles folyamán, mint a rendiség várkapuját, melyen a népet lassanként bevezetheti az alkotmány sánczaiba.

Senki sem érezte inkább ez ügy fontosságát. Senki sem tudta azt annyi oldalról kiemelni. Senki sem foglalkozott annyit e tárgygyal. S hónapok után is, mikor a felsőház makacs ellenzése miatt, múlni kezdének a hongyűlés reményei, midőn az alsóház már beleunt a sikeretlen vitákba, időről-időre megjelenni láttuk Szentkirályit a sorompók előtt, szenvedélyesen küzdve egyfelől a ház figyelmetlenségével, s másrészről a főrendi üzenet czáfolásával s a kérdés nehézségeivel.

Ha nincs ellenmondó, küzd önmagával. Sorban ostromolja, sorra döntögeti a főrendi észrevételek minden erősségeit. Új alkut kisért, javaslatot, módosítást ajánl, s mindezek ellen önmaga tá-

maszt kételyt lelkében. S a mely eredményre jut habozó dialektikája, megírja válaszul az alsóház nevében a főrendekhez nagy országos polemia gyanánt.

Mind hiában.

A kormány és főaristocratia nem több eszélylyel járt el ez ügyben, mint az örök megváltás körül. A nemzetben vágyak ébredtek, s a kir. előadás is reményeket költött, melyek mind kielégítetlen hagyattak. Megannyi gordiusi csomó, melyeknek megoldhatása iránt kétségbe estek a haladás barátai. Csuda-e, ha oly hévvel ragadták meg 1848-ban az annyiszor elutasított szenvedélyek a kinálkozó nagysándori kardot?

A politikai mulasztás nem marad boszúlatlan. Mi a viták tüzében sokak előtt indulatos fenyegetésnek látszott, most, mint az események bölcselete, igazolva áll előttünk.

Az élet örök változás. Érdekek támadnak, erők fejlődnek, melyeket szabályozni kell, igények, miket szükséges kielégíteni. Okvetlenül bukik a merev rendszer, mely minden alkut, minden egyezkedést kizár. Folytonos alku, kora engedmény, egyezmény a békés átalakulás föltétele. Hol minden ajtó csukva van, kapustól rontanak be a szenvedélyek.

Státusférfiúi előreláttással inté Szentkirályi az 1843-ki országgyűlésen nem egyszer az aristocratiát, ne ejtse ki kezéből a reformok vezetését; s rövid három év után betelt jóslata, hogy az ügy,

mely akkor letétetett, ha nem az aristocratia által, ellenére is kivívja magát.

Az 1843-diki rendek csak egy szegletkövét akarák letenni a képviseleti rendszernek; s 1848-ban egyetlen varázsütésre az egész épület előállott.

Dúsan ki lett pótolva mindaz, a mit e században mulasztának országos embereink.

Szentkirályi Móricz egy azon jelesek közől, kiket nem érhet a mulasztás vádja.

Mint e töredékes vázlat is mutatja, ő minden tehetségét a reformügyeknek szentelte.

S ismételjük, hogy Szentkirályi nem mindennapi tehetség.

* * *

1843-ba vezetjük vissza olvasóinkat.

Kerületi ülésben vagyunk, Pozsonyban.

A hallgatóság már korán teleült a követi helyek korlátain túl minden padot. A követek egymás után gyülekeznek. Pisszegés kiséri a conservativ párt tagjait, s hosszas éljenzés tör utat az ellenzék országos hírű szónokainak.

Ezek között most egy vékony, sugár alak tűnik föl; dúlt, sápadt arcz; merev, gondolkodó tekintet. Nyakkendőjét hon hagyá, s öltözetén is némi hanyagság, s egész lényén szórakozottság látszik. Hóna alatt irományköteg.

«Éljen Szentkirályi!» hangzik mindenfelől.

A nők külön karzatukon kendőiket lobogtatják. S az üdvözlött szónok a városi követek padjain túl, a dunai megyék követei közt foglal helyet.

E közben a középajtók szárnyai megnyilnak. Két követ lép be, magyar ruhában, kardosan. A díszöltözet mutatja, hogy a kerületi elnökség sora rajtok van. A középajtótól pár lépésnyire előre menve, leülnek az emelvényen, melyet a hallgatóságtól két oldalon, s elől hosszában a követi asztaloktól korlátok választanak el. Az elnöktől jobbra a jegyzőket, s balfelől Horvátország s az egyházi rend követeit látjuk az emelvényen. A jobb oldalon üresen maradt székeket országos ülésben a királyi tábla tagjai töltik be.

A díszruhás követek egyike üdvözli egybegyűlt követtársait. S néhány percz múlva már érdekes viták folynak a tárgy fölött, mely napirenden van.

Az ellenzék egyik vezérszónoka teszi az indítványt. Egy középtermetű férfi, olasz jellemű, vagy inkább — mert keleti faj vagyunk — arab typusu arczczal, nagy fekete szemekkel. Előadása tiszta, egyszerű. Hazafias melancholiája oly hangon ömledez, mely mintegy magyarázni látszik beszédét. A fájdalom megtört, fátyolozott, tompa, panaszos hangja. Roppant hatású, midőn a nemzet sérelmeiről van szó. Bús komolyság lepi meg a hallgatót, mintha a czigány húrjairól hallaná egyikét a nemzet gyászdalainak. Elborúl a lélek s fájdalom száll a keblekre. S önkénytelenül kiröppen az ajkon egy: «éljen Klauzál?»

Azonban csakhamar oszlik a felleg.

Villám gyúlad ki a kedélyek borulatán. A lángész szónoklata.

Egy kis oroszlánfő emelkedik föl, kire születésekor különös kegygyel mosolygott a humor istene. Merész röptű lelke percz alatt ragad a porból egekbe és viszont.

Kell-e részletesb rajz, hogy az olvasó azonnal Bihar követére, Beöthy Ödönre ismerjen?

A merész gondolatokat aztán szép eszmék, az angol humort a franczia szószék ragyogó ékesenszólása váltja föl.

Szemerén van a sor.

Majd ismét az ihletett meggyőződés rögtönző szónoklata ragad el: Bezerédj harsány szózata.

E kis ember külseje, kopasz, nagy homloka s egész fejalkata a régi görög bölcsek szobraira emlékeztet. S derült arcza fölött, magas tar homlokán, az önmagát tüzelő lelkesedés főbb perczeiben, vörös fénysugár látszik lengeni.

Ezután egy vastag, kövér alak következik. Haja és nyirott bajusza már megőszült. Öltözete messze elmaradt a divattól. Széles mellén egy gombra akasztva függ sétabotja. Egész külsején, mint szinte előadási modorán bizonyos cynismus ömlik el. A tisztes ódon külsővel némi ellentétben látszanak lenni a szabadelvűség legújabb tanai. S e tanok a vallási felekezetesség, a calvinismus szögletességeivel vegyülnek nála. Különösen fel-

ötlő vonás e közönyös korban. Cromwell kerekfejű puritánjai jutnak eszünkbe.

Valóban puritán név alatt ismeri az országgyűlési közönség Palóczit.

Az öreg úr beszédmódja különös vegyülete az iskolamesteri pedanteriának, kedélyes elmésséggel. Szavalása felekezete némely papjainak előadásához hasonlít, kikről mondani szokták, hogy hasból beszélnek. Neme a rögtönző egyházi szónoklatnak, melyet hosszas gyakorlat után szereznek meg a vallás elaggott szolgái. Palóczinak hosszas országgyűlési gyakorlat tevé ezt sajátjává. S nagy emlékező tehetsége segíti. Eleven adattár ő. Minden kérdésnek tudja országgyűlési előzményeit. S történeti idézései, az események mélyebb bölcselete nélkül, sokszor igen talpraesettek, találók s többnyire elmések. Olykor nagyszerű visszaemlékezéseket is költenek föl. Majd minden napra van egy főbb adata Magyarország eseményeiből, vagy a világtörténetből. Elmondta, mi történt e vagy ama napon, mikor e vagy ama nevezetes tárgy fölött tanácskoztak.

E tulajdonok, a természetes könnyűség s a népies költészet némi zamatával, különösen alkalmassá tevék őt alkalmi és lakomabeszédekre. Az volt ő az ellenzék lakomáin, a mi a költő már Attila udvarában, s mi most egy jóravaló iskolamester a falusi torban, vagy egy beszédes vőfély nászünnepen.

Természetes, hogy ily modorú szónoklat parlamentben nem igen van helyén. Nem is találjuk ezt föl a míveltebb külföld szószékein. Francziaországban épen nem. Angliában is elenyésztek az ily példányok a hosszú parlament grotesk alakjaival. Mindazáltal senki sem fogja tagadhatni, hogy az öreg úr sajátságos modora különös kellemmel bírt a változatosság érdekénél fogva.

Klauzál panasza, Beöthy pathosza és humora, Szemere művészien szép, ünnepies ekesenszólása, s Bezerédj elragadó lelkesedése után, az áthatott, bámulatra és kaczajra ragadott, majd műélvekbe merült s megihletett hallgató lelkének némi pihenésül szolgált az egyszerű, kedélyes, laza és mégis egybefüggő, mesterkéletlen és még sem alaktalan, nem mély, de azért tanulságos beszéd.

Azonban ki fogja mondani, hogy ennyi változatosság mellett is teljes erőben volna még képviselve a parlamenti szónoklat?

Hiányzott a főleg észhez szóló, taglaló, vitató előadás, mely értelmez, körülír, különböztet, okoskodik, czáfol és meggyőz.

Ekkor állott föl Szentkirályi keresztbe font karokkal.

Ki a viták alatt figyelt rá, egy elmerült, gondolkodó arczot látott. A conservativ szónokok beszédei alatt néha öntudatlan röppent ki száján egy ellenmondó észrevétel, mintha fenszóval gondolkodnék.

S most, mint fölegyenesedett gondolatjel áll

előttünk, nyugodtan, hidegen. A kiülő nagy szemek azonban élénken tükrözik elő a lélek és szív benső működését.

Hangja éles, metsző, de azért nem kellemetlen.

Bizonyos magasabb szempontra emeli a kérdéseket, honnan minden elágazásaikban, összefüggéseikben láthatók.

Beszéde kezdetén eszméket keres és állít föl, mint elismert igazságokat. S azok körül rendezi okoskodásai táborát.

Egész beszéde néha egyetlen eszme kifejtése. Mintha egy rideg eszme szónoklana előttünk.

Ha azonban vitáz, czáfol szónokunk, az ellenfél, ki őt sérteni merészlé, csakhamar tapasztalja, hogy ez eszmének idegei vannak. A haragszikrázó szemek mutatják, hogy az idegeket e száraz testben olykor lázas izgatottság futja át. S ilyenkor hideg, mélyen ható gúny, metsző él költözik szavaiba, a nélkül, hogy az okok előnyomuló logikai rendét legkevésbbé is zavarná a szenvedély.

Beöthy kedvcsapongása olykor általános derültséget szült. Szenthirályi gúnyjai fölött a hallgatóság tetszésébe soha sem vegyült az ellenfél mosolya.

Azonban a mily éles volt szónokunk a birálatban, oly méltányos az ellenfél okoskodásainak felfogásában, teljes visszaadásában. Kimutatá aztán ez okoskodások alaptalanságát, s képtelen és ártalmas voltát következményeikben.

Olykor levelenként szedett szét egész beszédet, mint füvész az elemzett virágot.

Vagy egy jól talált körülírással, értelmezéssel oldotta meg a kérdést.

A választási kihágásokra nem akart törvényt hozatni, mert nem birta senki kimerítőleg értelmezni a vesztegetést.

Talán az egyetlen magyar államférfiú, kinek míveltsége kitünőleg német volt. Innen nagy előszeretete az értelmezésekhez (definitiókhoz).

S e hajlamot a vitákból átvitte a törvényírásra is. Első munkálata a városi ügyben valódi tankönyv. A rendeletek és országos szabályok vegyítve értelmezésekkel a városról, körületéről és egyebekről.

Az értelmezésről aztán áttért szónok az osztályozásra, alosztályozásra és különböztetésre.

S gyakran annyira elmélyedt apró részletekbe, hogy az eszmék tömkelegében egészen elveszté a főfonalszálat. Ha több részre osztá beszédét, nem ritka eset volt, hogy az első rész kimerítő vitatása közben megfeledkezett a felosztás több főrészeiről. S ilyenkor néha szomszédjától kérdezé, hogy miről kell szólnia.

Talán a szórakozott figyelem elfáradt követni a mindig messzebb és mélyebben ható szellemet.

Vagy a szellem fáradt ki a benső küzdelemben.

Mert néha úgy tetszett, mintha beszéd közben születnék a meggyőződés szónokunk agyában. Mintha önmagát s nem a közönséget volna föl-

adata meggyőzni. Láttuk, miként mérkőztek okok és ellenvetések. Mintha szónok maga is csak most ismerkednék meg azon vidékkel, hol hallgatóit vezeti.

Nem oly biztos vezércsillag, nem oly merész kalauz, mint Deák logikája.

Míg ez okról-okra lép s határozottan megy előre a kijelölt irányban: Szentkirályit nem egyszer láttuk habozni az utak szétágazásánál.

Bezerédj néha érzelmeit is okok gyanánt hirdeté.

Szentkirályi ellenben gyakran az értelem indokai fölött is tétováz.

Erősebb vitató, mint okoskodó.

Gyöngébb kritikus, mint elemző.

A kritika több határozottságot kíván.

Azonban minél nagyobb benső harcz eredménye nála a meggyőződés, annál erősebben ragaszkodik hozzá.

Olykor egész a makacsságig.

Mint Sieyès.

E nagy gondolkodónak sok gyöngeségeit örökölte Szentkirályi.

Nem oly merészen eredeti, kevésbbé teremtő szellem, mint amaz; de szintoly makacs, elfogult véleménye mellett, sokszor különcz nézeteiben s tudósan rendszeres és szövevényes terveiben.

Ily egyéniségek hasznosabbak gyakran az előző vitákban, az államtanácsban, mint a szószéken.

A státustanács nem politikai szenvedélyek, nem

pártvélemények küzdhelye. Az elméleti térről lassan mehet át a kiinduló pontok tájékozására; s midőn alakot, testet ad az elvont eszmének, higgadtan megfontolhat minden szót, minden gondolatot. Ilyenkor mélyebben szállhat alá az emberi lélek s küzdhet a homálylyal is. Nem lehetetlen, hogy a felötlött sejtelmek erősebb agyban életrevaló eszmékké alakulnak. Az éber figyelem homályos alakokat vesz észre, melyeket a mély belátás tisztán megkülönböztet. Együtt működik itt közös czélra a lángész és talentum; s a különböző tehetségek egymást segítik, pótolják. A habozás itt lelkiismeretesség, a tudomány kalauz, a rendszer alap.

A szószék már a gyakorlati alkalmazás tere. Harcztér, hol kitisztázott elvekkel, határozott nézetekkel, csatakészen szükség megjelenni. A szónok kételyeiből erőt merít az ellenfél, mint a gyönge vezér elárult aggodalmaiból.

Szentkirályi nem mindenkor tartá ezt szem előtt, nem mindig különbözteté meg a tanácskozás terét és modorát.

Ez árnyalatok mindazáltal csak kivételképen mutatkoztak szónoklatában.

Okoskodó, tárgyaló előadása kitünő parlamenti becscsel bírt a szenvedélyes és virágos szónoklatok közt, melyek inkább illettek a régi köztársaságok forumaira, mint az ujabb kor nagy nemzeteinek emelkedettebb szószékébe.

Szentkirályinak valódi eleme volt a parlamenti vitatkozás.

S előadása sem volt kellem nélkül.

Beszéde teljesen bevégzett, kerekded egészet alkotott. Rendesen visszatért oda, honnan kiindult. Szabatos nem annyira egyes kifejezésekben, mint az eszmék következetes alakulásában, összefüggésében. De egyes eszméire s a leggyöngédebb és legerősb árnyalatokra nézve is tüstént megtalálta, rögtönzés közben is, az illő, jellemző kifejezést.

* * *

Az akarat az ész és indulatok uralma alatt áll. E két tényező módosulásai alkotják a jellemet. Honnan az árnyalatok, melyek a szónok szellemi tehetségeiben mutatkoznak, nem kis befolyással vannak az államférfiú jellemére is.

Szentkirályi politikai pályája teljesen igazolja ez állítást.

Habozó dialectikája jellemében is bizonyos határozatlanságot idézett elő. Nem egyszer láttnk őt ingadozni az eszközök megválasztásában, fontolgatni még a szavazó láda előtt is. Oly hiány, mi miatt soha sem fejlődhetett államférfiúi önállóságra; és sem eléggé határozott, sem eléggé jellemerős nem volt arra, hogy nem mondom, pártja vezéri szerepéért, Deák távollétében, versenyezzen, hanem csak egy töredéket, egy árnyalatot gyűjtsön maga körül.

Talán fogalma a pártfegyelemről nem engedé azt; vagy nézeteiben nem volt oly lényeges eltérés, mely miatt szükségesnek tarthatá, önigazolás végett is, elkülönözni állását a közvélemény előtt?

E kérdések merülhetnek föl az olvasó lelkében. Ki azonban Szentkirályi nyilvános életét csak kevéssé is figyelemmel kisérte, tudni fogja, hogy egyike volt ő az ellenzék legbajosabban fegyelmezhető tagjainak. A mily nehézkes, lassú az elhatározásban, oly makacs, mint láttuk, meggyőződése mellett s gyakran különcz nézeteiben. Nem oly tulajdonok, melyek a fegyelmezett pártembert jellemzik, ki véleményét önmegtagadással tudja mindenben alárendelni pártja akaratának.

Szentkirályi sokkal önfejűbb s egyszersmind gondolkodóbb fő volt, hogysem bármely tekintély előt meghajlott volna. Scepticismusa, mely néha saját okoskodásaiban is kétkedni látszott, hogyan esküdött volna bárkinek szavára.

Politikai pályájának kezdete azon korra esik, midőn pártja még nem fejlődhetett ki teljesen az ellenzéki harczokból. Ezért nem látszik közte és az összes ellenzék közt kezdetben semmi összeütközés.

Midőn azonban később, az 1843-diki országgyűlés nagyfontosságú reformkérdéseket hozott szőnyegre, lehetetlen volt Szentkirályinak jól találnia magát az ellenzék minden elemei közt.

Ha a reformkérdések békés utat törhetnek vala:

okvetlenül külön csoportokra oszlottak volna föl ez elemek. Külön váltak volna, kik az ősi alkotmányt illetetlenül fön akarák tartani, azoktól, kik azt át akarák alakítani. S az átalakítók és a reformerek közt is mennyi szinezet tünt volna föl!

Az európai államok két irányban fejlődtek ki a középkori állapotból.

Némely államok, mint Anglia és Francziaország, a középkori részletekből, az egymás közt lazán összefüggő s a főhatalommal daczoló grófságokból, departement okból egy erős központosított állammá alakultak. Másutt, miként Helvétiában, megmaradt a külön részek önállósága, s csak a mindnyájokat közösen illető főbb ügyekre nézve állottak egymással szövetségbe az apró államok. Nem egy hódító vagy államalapítónak keze fűzte őket egybe. A védelem szüksége, az erőtlenség érzete hozta össze időszakonként. Külön fajú népek, külön államocskák, melyek függetlenségöket szintúgy féltették külhatalomtól, mint egymás irányában. Szövetkezésök nagy előlépés a középkorban. Most azonban Európa központosított országai mellett nem kielégítő szerkezet sem a függetlenség fentartására külső erő ellen, sem elég erős a belzavarok fékezésére.

Mindazáltal mindkét átalakulási módnak voltak közöttünk pártolói.

Az ellenzék többségénél nagyon népszerű volt azon rendszer, mely a megyékből megannyi apró államot gondolt alakíthatni. E rendszer föláll-

lítá a megyei gyűlések korlátlan szabályalkotó jogát; s a kormány ellen a negativ ellenállásban, az országgyűlésre nézve pedig az utasítási rendszerben keresett biztosítékot. Kis államok szerkezete Nagy Lajos és Mátyás hatalmas birodalma helyett, erőtlen, gyönge kormánynyal s országgyűléssel, mely megkötött kezekkel intézkednék azon tárgyakban, melyeket a megyei gyűlések szabály útján még el nem igazítottak.

A szövetségi rendszer különös vegyülete a magyar ellenzéki tanokkal.

S az újabb államformák ismerete is sajátságosan vegyült az ellenzék régi alkotmányos nézeteivel. Új biztosítékait sürgeték a szabadságnak, a régieknek fentartása mellett. A megyei hatáskör teljes föntartását kormányfelelősséggel.

E divatos eszmezavarban az államférfiúnak, mielőtt a reformok terére lép, tájékoznia kellett magát.

Szentkirályi ezt nem tevé; sőt kezdetben az érintett ellenzéki tanokból többet vett által reformrendszerébe, mint a történeti alapra szükséges volt; többet, mint a mennyi mellett a reform lehető vala; többet, hogysem azok fölött egyhamar túlnyomóságra fejlődhettek volna az újabb államtudományi elvek.

Így készült a városi rendezés, a megyerendszer mintájára. A főbb szempont, a törvényhozás erősítése, egészen tévesztve lőn szem elől. Megkisérték a tartományi rendek ellenállási erejét átültetni

a községi szerkezetbe is. Ez vala a főczél, mitől függővé tették az országos képviseleti rendszer kifejlését.

Nem csuda, ha e nézetek mellett hajótörést szenvedett az ügy azon sziklán, mely különben sem volt a reformokra nézve «jóremény foka». A felsőházi többséget értjük, hol épen ellenkező törekvés uralkodott az ellenzéki tanokkal. Míg az ellenzék nagy része széles alapú democrat fœderalismus kifejtésére munkált, a felsőházi többség a községi élet sírján akarta fölállítani egy absolut rendőri állam eszményét.

A szélső nézetek nem bírtak egyesülni.

Szentkirályi azonban, bár megtartá az ellenzék legfőbb kiindulási pontját, sokat föladott már az 1843-diki országgyűlésen a reformügyekhez tapadt ellenzéki tanokból, melyekhez pártjának több tekintélyei még makacsul ragaszkodtak.

S egyébb tárgyak körül is mutatkozott már akkor eltérés nézeteiben.

De se ideje, se alkalma nem volt megmérni az egész távolságot, mely őt pártja többi töredékeitől elválasztá. E távolságnak egész nagyságában csak az összes politikai rendszerrel lehete fölmerülnie. S Szentkirályi nem volt teremtő lélek, mely a létező viszonyok és ismereteinek általános egybevetéséből magának előlegesen rendszert tud alkotni. Ő a részletek hosszas elemzése után fejtheté vala ki csupán rendszerét. A kritika útján fogott volna emelkedni azon államferfiui magas-

ságra, hol határozott álláspontja mind maga, mind mások által tisztán fölfogható lett volna.

Azonban közbejött a forradalom. — Ugyanazon szellem, mely Európa több népeit megragadta, szélvészgyorsasággal söpré el a középkori intézményeket hazánkban is.

A dolgok úgyszólván magoktól ömlöttek új formákba. S kik eddig a magyar genius sajátságairól beszéltek, kik Európában ismeretlen tanokat hirdettek kelet népének, csakhamar meggyőződhették a nemzetek közötti solidaritásról.

Az európai mozgalom saját képére alkotá a romok fölött az új magyar államot.

A történetíró tiszte előadni az eseményeket, mik miatt a dolgok új rende nem szilárdulhata meg.

Szentkirályi ez események közt is csakhamar ellentétben érezé magát a naponként túlnyomóságra emelkedő eszmékkel.

Ő, a megfontolt vitatás embere, nem oszthatá az izgató politika vérmes reményeit.

Hideg számításai más eredményt mutattak.

Azonban az utolsó pozsonyi országgyűlés nagyszerű eredményei kétkedővé teheték őt, ha nem volt volna is hajlama az lenni.

Ez országgyűlés alatt már oly éles ellentét fejlődött ki közte és követtársa közt, hogy egy szép napon egyszerre fölkerekedett s Pozsonyt is odahagyta.

Tudva van, hogy a történet akkor Kossuth merészebb kilátásait igazolta.

Szentkirályit az óriás siker nem zavará meg számításában. Kételyeivel azonban mindinkább visszavonult, s csak magánkörökben hallatá aggodalmait.

Nyiltan föllépni kezdetben sem volt elég önállósága a pozsonyi országgyűlésen; hogyan lett volna most azon férfiú ellenében, kinek nevét a forradalom már akkor országos hatalommá emelte? Nem első eset, hogy a kormánypárt legélesebb ostorai, az ellenzék legtüzesebb szónokai bátortalanok lettek saját pártjok ellenében.

S nagyszerű krisisek idején némi fatalismus is ragadja meg az ember lelkét. Túl bizonyos határokon erőt vesznek a dolgok az emberen. Az események uralma áll be. S ki ilyenkor a sors rohanó kerekébe kap, ha nem zúzatik el, legalább is hasztalan dolgot cselekszik.

Leverő hit egy tevékeny szellemű státusférfiúra nézve. Vigasztalás a kicsinylelkűeknek. S ki itéli meg szoros számítással az időpontot, hol az események korlátlan uralkodása veszi kezdetét? Ki itéli meg, hol végződik a küzdés kötelessége? A gyönge visszalép idő előtt. Küzd a merész. Hiszen bukni sem mindig dicsőségtelen; olykor nagyszerű. Emlékezzetek a Girondra!

Szentkirályiban hiányzott e politikai bátorság, mely nélkül forradalmi időkben államférfiúi nagyságra senki sem emelkedhetik.

Elhagyta helyét, a szószéket, s az államférfiú táborba szállott a ráczok ellen.

Talán hogy megczáfolja a forradalmi párt szemrehányását, mely kislelkűségnek bélyegzé aggodalmait?

Vagy szórakozást keresett a csatatér közelében, miután okoskodó szónoklatának ideje különben is lejárt?

Ellenséges viszonyok már akkor elmérgesíték a forradalmat. S a politika számításai hazafiatlan aggodalmak gyanánt tüntek föl. Nagy fogadások, merész igéretek jobban öszhangzának a reményekkel, melyeknek teljesülését hitte a nép, mert óhajtotta.

De bárminő okból történt legyen eltávozása a parlamentből, első lépésül tekinthető az teljes visszavonulására. A szószéken kivül nem volt szerepe. Hadra nem termett az erőtlen, gyönge testalkat. Szórakozottság, habozó, lassú tervezés, határozatlanság a föllépésben nem hadvezéri előnyök. Nem is oly tulajdonok, melyek a franczia convent polgári biztosait jellemzék.

Mint tábori országos biztos, emberismeretének sem nagy jeleit adá Szentkirályi. Annál kevésbbé tudott bánni az emberekkel.

S az erőtlenség önérzete kisérte, a merre fordult.

Elhagyá tehát csakhamar a tábort is, mint régebben a parlamentet.

1848 vége már teljes visszavonulásban találta őt.

Azonban 1849 elején a fővárost megszállják a császári seregek.

Az országgyűlés Debreczenbe megy. Szentkirályi Pestre.

Soha sem volt nagyobb távolság e két város között. Két ellenkező pólus. Közbül egy egész ország.

S Szentkirályi nem azon partokon kötött ki, hol azok, kikkel közös útra indult. Korán félrevonult a zivatar elől. Beteltek számításai. S ő meghajlott az események előtt, melyeknek bekövetkezését előre látta.

Hasztalan bölcseség, mely csak az előrelátás aggodalmaival gyötri a bátortalant, a nélkül, hogy a küzdéshez erőt öntene jellemébe.

Csuda-e, ha Szentkirályi oly könnyen megvált e bölcseségtől, tanulmányaitól?

A politika nehéz fegyver, mely mozgalmas időkben erősebb karokat igényel.

Az ő kezéből mintegy magában kihullott.

S most szórakozást keres a boncztermekben, mint egykor az aldunai táborban.

BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF.

Eötvös József báró, a magyar miniszteriumnak 1848-ban tagja, Magyarország egyik legkitűnőbb publicistája, szónoka és költője.

Született Budán, 1813 szept. 3-kán. Neveltetett szülői házánál részint Ercsiben, részint Budán. Az utóbbi helyen végezte alsóbb latin iskoláit. Bölcseleti és törvénytudományi leczkéket hallgatott a pesti egyetemben 1826-tól 1831-ig. Jelen volt a következő országgyűlésen, s azalatt Pozsonyban 1833-ban adott ügyvédi vizsgálatot. Majd aljegyző lett Fejérmegyében. 1835-ben pedig a magyar udvari kanczelláriához ment, hol a következő évben fogalmazónak neveztetett ki. 1837-ben végre az eperjesi kerületi tábla közbirája lett. Eddig tart közhivatalnoki pályája, míg később a pesti magányában fáradhatatlanúl működő írót a nemzet közbizalma a cultus és közoktatási tárcza átvételére szólította föl, mint egyik leghatályosabb tényezőt az új rendszer megismertetésében és kivívásában, mely az utolsó pozsonyi országgyűlésen életbelépett.

A szónok és író kiképzésére, világirodalmi míveltségén kívül, sokat tőn többszöri utazása bel- és külföldön. 1836—37-ben különösen beutazta Schweizot és Németalföldet, s Német-, Franczia- és Angolországot.

Ez utazása előtt, már 1835-ben, levelező tagjának választotta őt a tudóstársaság. Mert írói pályájának kezdete kora ifjúságára, 1830-ra esik. Nagyobbszerű föllépése mindazáltal érintett nagy utazása után veszi kezdetét. Csak két munkát említünk különösebben. *Véleményét a fogházjavítás ügyében* 1838-ból, s később *Karthausi* czímű regényes költeményét, mely 1838—41 alatt a *Budapesti Árvízkönyv* köteteiben jelent meg folytatólag.

E munkák után az irodalomban és közéletben nagy tisztelettel kezdették emlegetni az ifjú író nevét.

Véleménye a fogházjavítás ügyében a fontos tárgyban egész irodalmat teremtett. A hallgató-rendszer előnyeit senki sem fejtegette szebben és tanulságosabban, míg a magánrendszer pártolóinak élén a nemzetnek egy szintén kitűnő tehetsége, Szemere Bertalan állott. A tárgyat néhány év előtt Bölöni Farkas Sándor pendítette meg amerikai utazása leírásában, s most oly férfiak karolták föl, a kiknek sikerült a nemzet és kormány egész figyelmét reá fordiítan. Az 1840-diki országgyűlés már egyik első rendű haladási kérdésül tűzte ki a börtönjavítás ügyét, s országos

bizottságot nevezett ki, a melynek, a hon legnagyobb országos tekintélyei között, az ifjú Eötvös is tagja lett.

S nem kisebb zajt csinált az irodalomban a *Karthausi.* Az akadémia 1839-ben tiszteleti tagjává emelte a költőt; s a nemzet tudósai már akkor úgy találták, hogy azon toll dicsőítheti legméltóbban Kölcsey emlékezetét, mely a *Karthausi*-t írta. Költőibb nyelvet alig mutathat a magyar próza. Megjelenése a külföldön is nagy figyelmet ébresztett. Csak magyar kritikusai nem fogták föl, nem méltányolták eléggé. Dicsérték a dús phantasiát, mely minden során elömlik; s az emelkedett világnézetet, — világfájdalmat, ha úgy tetszik, nem értették meg. Azon művekkel hasonlították, melyek az író phantasiájának tisztulására szükségesek, a melyekben, hogy úgy szóljunk, kicsordul a fölösleg s a költő megválik ábrándjaitól. Egy még ki nem forrott ifjú író nagyszerű kezdeményeül tekintették csupán. Werther szenvedéseivel, Schiller Haramjáival hasonlítgatták. Oly fényesen lépett föl előttök a *költő*, hogy nem láthatták benne a *philosophot*. Mások ismét azért támadták meg, mivel a regényformát nem találták a műben tökéletesnek. E bírálók bizonyosan pálczát törnének *Faust* és *Manfred* fölött; mert hiszen ki fogja e műveket a dramaturgia szabályai szerint tökélyeseknek mondani? S kik egy kezdő író ábrándjainál többet nem fedeztek föl a *Karthausi*ban, mit mondanak a nagyszerű világfájdalomról, mely,

többek közt, Byron költeményein vörös fonalként vonúl végig? — Pap Endre következő sorai jobban jellemzik a *Karthausit*, mint minden magyar kritika, mely róla megjelent:

«Bánatnak könyve, kár, hogy nem regény;
De nincsen benne egy szó költemény.
Ez századunknak életirása,
A társadalom jajkiáltása.
Nagy míveltségünk kétségbeesése,
Itt van korunknak egész szenvedése,
Melynek számára nincsen boldogság,
Mert fáj nekünk a fennálló világ.»

1840-ben két jeles politikai értekezés jelent meg Eötvöstől a *Budapesti Szemlé*ben: *Szegénység Irlandban* és a *Zsidók emancipatiója*. S a következő évben (1841), midőn Széchenyi István az akkor keletkezett *Pesti Hirlap* modorát oly hevesen megtámadta, Kossuth védelmére Eötvös írta a legszebb röpiratot: *Kelet Népe* és *Pesti Hirlap* czím alatt. Alaposabban, mint maga Kossuth, tárgyal e röpirat minden kérdést, mely a vitába vegyűlt; s ellenmondhatlanul kivívja, mint Dessewffy Aurél is elismerte, hogy Széchenyi vádjainak megmutatására nem nyújtott teljes bizonyítást. Viszont azonban neki sem sikerült megmutatni az ellenkezőt. S a történet, mint láttuk, Széchenyi emberismeretét igazolta. — De térjünk az életrajz adataira.

1840-ben jelen volt Eötvös az országgyűlésen, mint felsőházi tag. Itt új oldalról tünt fel. Írói ér-

demeit a szónoklat babéraival tetezte. Az ellenzék padjain foglalt helyet, igéző előadással támogatva az alsóház hazafiúi igyekezeteit. Csák néha tért el pártja többségétől, mely esetben mindazáltal a jövendő többnyire igazolta. Így a vallásügyben, mely végre is azon úton intéztetett el, a melyet Eötvösnek önálló s gyakran különcznek tartott, sőt gyanúsított véleménye kijelölt.

Midőn a következő, 1843-diki országgyűlésen ismét megjelent, már egyik országos tekintélye volt a reformpártnak. Batthyány Lajos és ő valának a főrendi ellenzék vezérei. Főleg a városi ügyre irányzá munkásságát, mert a polgári szavazatok segélyével remélte majdan a reformkérdések keresztülvitelét alkotmányos úton. Ellenei azonban mindenkép igyekvének állását kellemetlenné tenni, mi miatt még az országgyűlés befejezése előtt Pestre vonult.

Ekkor indította meg Szalay új irányban a *Pesti Hirlapot*.

Az új tanok közlönye Eötvösben nyerte egyik legtekintélyesebb munkatársát.

1844 közepéről írott vezérczikkei egy részben, rendszeres munkává összeállítva, 1846-ban Lipcsében jelentek meg *Reform* czím alatt.

Rendszeresebben, magasabb szempontból soha senki sem tárgyalta még átalakulási legfőbb kérdéseinket. Megmutatta szerző, hogy a régi megyerendszer mellett valódi haladás nem volt lehetséges. Alkotmányunk biztosítékát képezte ugyan ez

intézmény, de olyat, a melynél gyöngébb s kifejlődésünkre nézve károsabb alig volt képzelhető. Bebizonyította, hogy ha közigazgatásunkba némi központosítást s vele kapcsolatban kormányi felelősséget hozunk be, se a szabadság nem veszélyeztetik, se összeköttetésünk a monarchiával. S az alkotmánynak ily gyökeres változtatását csak a törvényhozásnak e czélra irányzott működése által hivé eszközölhetni, — és pedig oly törvényhozás útján, mely a képviselet fejlesztésével naponként erősbül, s a melyben az utasítások elhallgatván, végre a nemzet szólaland föl. A parlamenti kormány új rendszerét pedig fokonként akarta a közigazgatás egyes ágaiba behozni, s minden egyes reformot akkép létesíteni, hogy benne azon tökéletesb organismusnak, mely után törekvék, egy hozzá illő kiegészítő rész készíttessék; azaz, hogy minden újabb intézkedés a felelőség alapjára állíttassék, annyit engedve eddigi törvényhatósági jogainkból, mennyit a felelőség új biztosítéka mellett, szabadságunk veszélyezése nélkül, engednünk lehet.

Az ellenzéket figyelmeztette Eötvös, hogy a szabadságot nem az veszélyezi, ha a kormány hatalommal ruháztatik föl. Azon fontos kötelességek teljesítése, melyek a kormányra bizatnak, nagy hatalmat kiván; s a ki a kormány szükségét belátja, a gyöngeséget nem számithatja szükséges kellékei közé. A szabadság veszélye csak a kormány azon hatalmában keresendő, mely törvény

által körülírva, intézmények által korlátolva nincs; melyet nem az alkotmánytól nyer: hanem a szükségtől kényszerítve, önmagának vesz. Hol a kormány természetes hatáskörében megszoríttatik, törvényes úton kívül igyekszik megszerezni a befolyást, a melyet a törvény nem enged. Ott van a sérelmek története. Az ellenzék, minden ellentörekvései mellett sem akadályozhatta, hogy a kormány azon számos eszközzel, a melylyel bír, magának új meg új foglalást ne szerezzen. S e kormány-iránynak számos pártolója volt immár a conservativ táborban, kiket viszont Eötvös figyelmeztetett, hogy a kormány valódi hatalma a közbizodalmon alapszik; s hogy csak akkor nyeri meg a kormány teljes hatalmát, mikor a törvényhozásra támaszkodhatik, ha tudniillik annak felelős lesz.

S az országos dolgok központosítása mellett csak azon tárgyakat kivánta Eötvös elvonni a hatóságoktól, melyek házi ügyeiken túlterjednek; nem hogy megszüntesse, sőt hogy némely tárgyakra nézve magasabb körben létesítse az önkormányzást. A magasabb érdekeknek keresett fensőbb körben egy központot. S ezt tevén, nem külön testeket akart egybeforrasztani, külön érdekeket eltörleszteni; csak összhangzásba hozni ugyanazon test külön részeit, melyek századok óta éltek együtt azon egy közjog ótalma alatt, hasonló törvényekkel és szokásokkal.

Másrészről tekintetbe vette Eötvös Magyar-

ország viszonyát a birodalom irányában is. Tervében a had- és külügy nem volt különválasztva a birodalom összes had- és külügyétől. Számba vette a fennálló nehézségeket, és úgy vélekedett, hogy e tárczák ellenében az adó- és katona-ajánlás joga különben is nyújt a törvényhozásnak némi biztosítékot. S e jog a képviselet erősödésével növekedni fog.

Mi végre az egyes reformkérdések miként megfejtését, a részletek alkalmazásának módját illeti: erre nézve a *Pesti Hirlap* későbbi (1847) folyamában mondta el Eötvös nézeteit. *Teendőink* czím alatt hosszú czikkfolyamban fejtegette e nézeteket, a leghatározottabb haladási irány szellemében, tiszta alkotmányos szempontokból. E czikkfolyam, számos egyebekkel, második részét teszi journalistai működésének. Az első időszak általános tájékozása volt azon párttöredék állásának, a melynek élén küzdött Eötvös, — a parlamenti központosítás kérdésének elméleti megvitatása. A második időszak az alkalmazás kora, midőn az országgyűlés közeledése szükségessé tette a részletek iránti nyilatkozást is. E második időszakban különben is fel volt függesztve azon kérdés általános vitatása, mely az ellenzéket pillanatnyira megoszlatta, hogy később nagyobbszerű körvonalokat nyújtson az összes reformpárt programmjához.

Az a szokatlan mozgalom, mely az ellenkező táborban mutatkozott, — többségkeresés ismeret-

len czélokra s alkotmányos útakon kívül is: mindez szorosabb összetartásra intette az ellenzéket, Eötvös egyike volt azon hazafiaknak, kik az absolutistikus központosítási irány ellenében, a rokon pártelemek egyesítésére mindent elkövettek. Így történt, hogy a *P. Hirlap* akkori szerkesztője, félreteve egy időre tüzetes vitatását azon kérdésnek, melyekre nézve barátai külön árnyalatot képeztek a reformpárt seregeben, s egyezkedésbe bocsátkozott a másik, népszerűbb és hatalmasabb töredék főnökeivel. Ez egyezkedés kifolyása volt a *Hirlap* újévi nyilatkozata 1846 kezdetén, mit az úgynevezett municipális töredék azért hitt szükségesnek, hogy aztán némely főbb kérdések, melyekre nézve az ellenzék soraiban nem volt szakadás, s a melyek természetöknél fogva olyasok valának, hogy körülöttök az összes ellenzék gyülekezhetett, közös erővel tárgyaltassanak. E töredék írói mindazáltal soha sem váltották be az egyezség őket illető kötelezettségeit. Sőt a nevezett lapot, minden jóakarat és közelítés daczára is, melyet a szerkesztőség részéről tapasztaltak, továbbá sem szűntek meg gyanúsítani. S az 1844-ben különvált töredékek valódi egyesülése csak akkor volt lehetséges, midőn a conservativ párt klubbokba vitte át a politikát, programmot adott, s így az ellenzék is kényszerítve volt országosan rendezni táborát.

Ez idő alatt lapokban nem folyt a viszály kérdéseinek vitatása.

Az úgynevezett centralista párt mindazáltal

egy diadalt nyert, a melynek meszeható következményei lettek. A tanokat, melyeknek Szalay szerzett közlönyt az irodalomban, Eötvös a gyűléstermekbe vitte be. Az újabb sérelmek tárgyalásakor Pestmegye teremében a kormányfelelősségre utalt, mint az alkotmány elleni kisérletek egyedüli gyógyszerére. Kossuth szólalt föl ellene. Mondá, hogy a felelősség ott van már Ulászló törvényeiben.

Mire Eötvös megjegyzé, hogy azt az életben, az institutiókban szeretné látni.

Mondá továbbá Kossuth, hogy «a felelősség megvan már a magyar alkotmányban, mert hiszen az alkotmányosság eszméje a felelősség eszméjét föltételezi».

«Tagadhatatlan, — viszonzá Eötvös, — de az alkotmányosság realitása a felelősség realitását föltételezi.»

E rövid eszmecsere után Pestmegye utasításúl adta a kormányfelelősséget.

S később, mint láttuk, a parlamenti kormány eszméjét az országos ellenzék programmjába is sikerűlt Eötvösnek beigtattatni, mely alkalommal Szemere Bertalan erelyes föllépésében is erős támaszt nyert az alkotmányos központosítási irány. Azonban ez esetben is az történt, a mi ily szövetségeknél általában történni szokott, — a túlzóbbak paralisálták a mérsékletebbeket.

E politikai működés mindazáltal a szépirodalom teréről sem vonta el Eötvöst. Sőt e korra

esnek legmaradandóbb becsű művei a fáradhatatlan szorgalmú írónak.

E közpálya emberének látszott föntartva lenni, közelebb hozni az életet az irodalomhoz; s a szépirodalmi formákat ugyanazon czélra honosítani, a melyért oly szent buzgalommal fáradozott a hazafi.

1846-ban jelent meg tőle a *Falu jegyzője* czímü irányregény.

Irányregény! mily szentségtörés a szépművészetekre, mily lealacsonyítása a költészetnek, azt más érdekek szolgájává tenni! Így kiáltott a kritika, mely nem kevésbbé félreértette a *Falu jegyzőjé*-t, mint egykor a *Karthausi*-t. Ugyanazon kritikai irány, mely a német irodalomban épen javában kárhoztatta az angol és franczia irányregényeket. Németországban fordítás fordítást ért e művekből; a közönség mohón vette s még nagyobb mohósággal olvasta. A pedans kritika ellenben kárhoztatá, mielőtt olvasta volna. Mintha mondta volna, hogy neki nem kell, a mi gyakorlati czélt vagy irányt tűz ki.

Részünkről nem védjük a franczia irodalom férczműveit; habár szeretjük azon könnyű előadást, mely gyakran egy pár ecsetvonással — mint a nagy festészek szokása — igen talált jellemeket ad vissza. Sok német tudósnak azonban sikerült a tudományt érthetetlen műszavak s pedáns formák segélyével — mik között elvesz a lényeg — különválasztani az élettől. S a szépirodalomtól is ily

elkülönözést követeltek. Fölállíták, hogy a művészet önmagában, önmagának czélja. S a szépműtani értelemben igaz tételből következést vontak a szépművészet gyakorlati irányban hasznosítása ellen. Feledék, a mit már Kölcsey megjegyzett, hogy a való költészet s a philosophia komoly múzsája rokon szövetségben állanak. Mindegyik magas emelkedésben lebeg az emberiség fölött, pillantásait szünetlen arra fordítva. «Mit tennétek, — mond Guizot, — mit kellene tennünk mindazon milliókkal, kik szünet nélkül a polgárisodás, befolyás és szabadság élvezetei után törekszenek, ha hirekesztőleg csak a világi jólét vagy a közélet szenvedelmei mutatnák ki nekik az irányt?» Épen a művészetek dicsőítésére mondá ezt a gyakorlati államférfiú. S épen ez irány az, mit a nem gyakorlati kritikus iskola kárhoztat. Ez által a szépirodalom és művészetek fölött törnek pálczát, a melynek egyedüli czélja szerintök æsthetikai élvezet volna. Oly tan, a mely szerint a forma minden, s a tartalom, a lényeg semmi. Mert ezt teszi végelemzésben az egész nagyhangzású phrasis, hogy a költészet önmagában czélja önmagának. Azt teszi, hogy a költői formákat rhetori, politikai, vallásos és egyéb szenvedélyeknek föláldozni nem szabad; azt teszi, hogy midőn valaki regényt ír, ne tudományos értekezést, politikai szónoklatot, vagy prédikatiót készítsen. Más értelmet okosan nem tulajdoníthatunk az érintett tételnek. Mert ha például fölállítjuk, hogy a regénynek politikai

dolgokkal foglalkoznia nem lehet, azon képtelenséget teszszük föl, hogy a regénynek nem szabad az embert a sociális viszonyok, az álladalmi intézmények közt feltüntetnie; s hogy a költészet ephemer dolgokat nem képes örökíteni. S mit jelent, a miről annyit beszéltek, a költői igazságszolgáltatás? Az erkölcsiség e kivánatát miért követelitek az írótól, ha a művészet egyedüli czélja önmagának? A művészet nem az élettől egészen különvált, s annyira fölötte álló dolog, hogy vele erkölcsi vagy társadalmi viszonyok fölvilágosítására élni szabad ne volna; sőt ellenkezőleg nem is érdemli, hogy művésznek neveztessék, a ki munkáiban a költői és művészi formán kívül, egyéb czélt magának ki nem tűz. Sokan a költői műveket a virághoz hasonlítják; s vajon veszít-e szépségéből a virág, ha felőle tudjuk, hogy gyümölcsözővé válik? A régiek Orpheusról épen azt említik legnagyobb dicsérettel, hogy lantja hangjaival városokat épített. E példa intésül szolgál, hogy a művészet, mint minden egyéb a világon, csak annyiban érdemel valódi dicséretet, a menynyiben valamely nagyszerű czél elérésére vagy nemes eszme életbeléptetésére eszközül szolgált. S a történet mindenkor is tanúsítá a művészetek közrehatását az emberiség czéljai előmozdítására. Nemcsak a szép iránti fogékonyság kifejtése által nemesítették az izlést, az érzést, hanem egyszersmind közvetlen előmozdítói, tényezői is voltak a jónak és hasznosnak. A fejlődő államok első

államférfiai költők, próféták voltak a régi korban. Görögország közélete a legszorosabb összeköttetésben állott vallásos intézeteivel; s a szépművészetek a cultus alkatrészei voltak. A bardokat, trobadourokat rész illeti a csaták dicsőségeből. S Magyarország újjáalakulásának története is egykorú az újabb magyar irodalom fejlődési korszakával, melyet egy Kazinczy, Berzsenyi, Kölcsey, Kisfaludy és Vörösmarty töltenek be.

Látva a hatást, melyet ezek előidéztek, ily korban, mint már az 1848 előtti napok valának, midőn a mi századokig kétségbevonhatatlan igazságnak tartatott, kérdés alá vétetett, midőn minden osztály megtámadva hitte rég elfoglalt helyzetét, vagy sorsa javításán iparkodott egész erővel, midőn az egész társaságot egy nagy tengerként már mozgásban láttuk, s vésznek vagy dagálynak közeledését sejdítők, a melyben az egész emelkedni fog: ily korban maradhatott-e a művész, az író, szelid képzelmei körébe visszavonúlva, közömbös az általános mozgalomra nézve, melyet maga körül szemlélt, főleg oly hazában, mint a mienk, mely természetes kifejlődésében hátramaradva, újjászületésének nagy munkájában egyetlen nagyobb tehetség közremunkálását sem nélkülözhette? Ilyen korban, ily viszonyok közt a művésznek éreznie kell, hogy a tehetség, a melyet Istentől bír, nem azért adatott neki, hogy általa csak öndicsősége után fáradjon, s a hatalomnak, a melyet a nyelv fölött gyakorol, jótékonyabb és szebb

haszna is lehet, mint ha virágaiból csak néhány pompásan hangzó szótagot rak össze. Költőnknek tehát czélja volt, regényformában figyelmessé tenni olvasóit azon állapotra, a melyben hazánk nem kíváltságos osztályai akkoriglan voltak; feltüntetni az ellentétet, melyben sokaknak szavai tetteikkel állottak; megmutatni, hogy a kik hazánkban, mint például a büntető igazság formáinak czélzott megváltoztatásánál tapasztaltuk, mindenkit túlzó philantropnak neveztek, ha bizonyos institutiók, vagyis inkább elévült visszaélések megszüntetését követelé, valamint szintén azok, a kik a régi állapot fentartását kivánták, oly valamit tőnek, a minek következményeiről lelkiismeretök előtt soha sem számolhatnak; czélja volt költőnknek továbbá állapotaink hív festése által minél több olvasót azon körben is, a hová hasonló eszmék csak ily formákban juthatnak be, meggyőzni, hogy bizonyos dolgok századunkban nem voltak immár fentarthatók. S e részben a *Falu jegyzője* tökéletesen megtette hatását; míg a külföld előtt is nem csupán mulattató, de egyszersmind tanulságos, a merőben sajátságos élet hű festése. Innen azon kitünő tetszés, a melylyel nemrég Angliában is fogadtatott a *Falu jegyzője.*

S e nyolcz füzetes regényt csakhamar egy másik követte kilencz füzetben: *Magyarország 1514*-ben. — Ezzel a költő a történeti regény mezejére lépett, föladatul tekintvén: népszerűsíteni a történetet. Úgy hivé, hogy az irodalom e nemében

azon határokon kívül, a melyeket a művészet minden regénynél a képzelőtehetség elé szabott, más határok is vannak, a melyeken szintén nem szabad túlhágni az írónak. E határokat a történeti igazság jelöli ki. Költőnk tehát egykorú kútfőkből nagy szorgalommal tanulta ismerni a kort, a melyet előnkbe rajzol. E kor Magyarország hanyatlási időszaka, mely Mátyás után kezdődik. A történeti év, mely a czímlapon olvasható, mutatja, hogy a regény tárgya a Dózsa-féle pórlázadás. S a mennyiben a jobbágyság állapotát tárgyazza a múltban, és a mennyiben a történet tanulságot nyújt a jövőnek, e mű is irányregénynek tekinthető, habár nem foglal is magában közvetlen vonatkozásokat a korra, a melyben iratott. Ne feledjük, hogy e kor egyik reformfeladatául tekintetett a jobbágyi viszonyok megszüntetése. S ha a *Falu jegyzője* kiáltó szózat volt a régi intézmények visszaélései ellen: az újabb regény szintén csak egy jeles történeti iránycikkül tekinthető, a jobbágyok felszabadítása mellett. Hogy ily hatást idézett elő e mű, kétségtelen. E föladatot jelesen oldotta meg költőnk. A helyett, hogy Hugo Victor ecsetével részletesen rajzolná mindazon borzalmakat, melyek a pórlázadás kisérői szoktak lenni, nagyszerű képekben mutatja föl a pusztítást. S a kínok mellett, melyeket a pórhad kegyetlenkedése okozott, fölmutatja a kép másik oldalán a föllázadt nép súlyos szenvedéseit is. S mi mesterileg van rajzolva, minő következe-

tességgel végig kivíve a pórhad psychologiája. De tisztán szépirodalmi tekintetben is számos kitünő szépségei tünnek fel a nevezett regénynek. Nagyszerű mindjárt az első fejezet, hol egy csoportozatban ismerteti meg szerző a hon akkori népségeit. E tarka vegyület, hol a typus mellett már jellemek is tünnek szemünkbe. Breughel ecsetére emlékeztet. S mily emberileg hű, egyebek közt, Ulászló királynak jellemzése. Mindenütt a legelevenebb phantasia, mely történeti hűséggel idézi elénk a múlt alakjait, a nélkül, hogy istenítene, vagy a mi másik túlság, torzítana. S hogy az egyhangúságtól menten maradjon, vegyítve az egész regényen át a komoly és nevetséges, a magasztos és grotesk.

Itt végződik jelenleg Eötvös szépirodalmi pályája.

Az irodalom történetébe tartozik, kijelölni az állást, melyet e mezőn elfoglalt. Annyi kétségtelen, hogy az érzelem nyelvét, Kölcseyn kívül, senki sem birta inkább kezelni. S ha Kölcseynek elsősége van forma tekintetében, Eötvös viszont eszméi gazdagságára s nagy terjedelmű európai míveltségére nézve magasan fölötte áll szépirodalmi íróinknak talán kivétel nélkül. Nincsen szépirodalmi írónk, ki több új eszmével gazdagította volna irodalmunkat, mint Eötvös. S az új eszmékhez gyakran új formákra volt szükség. Honnan nyelve nélkülözi néha azon szabatosságot, a melyet Kölcseynél említénk, s gyakran ma-

gyartalan kifejezések is kerülnek elő munkáiban. Azonban a legnagyobb igazságtalanság lenne, ezek miatt, általában kárhoztatni azt a stilt, mely a *Karthausi*ban szokatlan hatással ragadta meg az olvasóközönséget, s mely az akadémiai közgyűlésekből is legkedvesebb visszaemlékezés gyanánt maradt fenn a hallgató lelkeben. Ki nem emlekszik, ha egyszer hallotta, a Kölcsey és Körösi Csoma Sándor fölött mondott emlékbeszédekre? Eötvös stilusának, mint mindennek, megvannak ketségtelenül árnyoldalai. Hibás szerkezetű kifejezések fordulnak elő nagyobb műveiben, melyeket gondosan átjavítnia talán ideje sem volt, a mint füzetei egymást gyorsan követték. Kisszerű tárgyhoz, ha ez hiba, nem keres ő nagy szavakat, mint egy régibb magyar politikai iskola; s oly dolgokra, melyek a képnek nem főbb vonásait képezik, nem mindig fordított annyi gondot, mint a stilista megkivánná, a kinek legfőbb érdeme a szavak csinos összefüzésében áll. De mutassatok egyetlen magasztosabb gondolatot, mely hozzáillő köntösben nem jelennék meg Eötvös műveiben. Hol a tárgy, az eszme lélekemelő, magunk előtt látjuk, érezzük mintegy az írót mindinkább fölmelegülni, s ily pillanatokban teljesen hatalmában van a nyelv. Olykor ellenben humorizált, s nekünk még ő előtte nem volt kész humoristikus nyelvünk. S ki nem tudja, hogy a humor gyakran épen a közbevetett megjegyzésekben, vonatkozásokban áll, melyek által a körbeszéd szokottnál

hosszabbra nyúlik, s a stil szabatosságából veszít.

Kitünő jellemvonása Eötvös szépirodalmi munkásságának a sokoldalúság is. A színműírásban is szep tehetséget tanusított. Vígjátéka, melyet egyéb művei közt említni feledénk: *Éljen az egyenlőség*, egyike a legjobb színműveknek e nemben. Szerkezetében, helyzeteiben, alakjaiban szintoly hatalmas komikai erő, mint humor van regényeiben. S a lyrai költészet is nem egy becses virággal gazdagult általa. Csak szép *Bucsú*-ját említjük, 1838-ból. Annyi emelkedettség, oly szep formában, díszére válnék bármely irodalomnak.

Hátra van újabb politikai pályájáról szólanunk. Mint láttuk, 1840-ben lépett föl először országos szószéken. Azelőtt csak megyegyűléseken hallatta szavát. Kitünő szónoki tehetsége azonnal közfigyelem tárgya lett. Szónoklatának hatása naponként terjedt. Prózájának különben is jellemvonása az ömledző oratoria. Költeszéteből azonban csak az imaginatio elevenségét és melegségét vitte által szónoki előadásába; elhányta a virágokat, szándékosan kerülte a nagy szavakat, melyek másoknál a fogalom hiányát pótolták. «Denn eben wo die Begriffe fehlen, da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein»: mint Gœthe Faustja mondja. Eötvösnek nem volt szüksége ily nagy szavakkal pótolni az eszmék és okoskodások hiányát. Egyike lévén a legtudományosabban mívelt magyar publicistáknak, ismereteivel az európai

államtudományok színvonalán állott. Ismerte, kutatta a közjogi eszmék kifejlődésének, az államok alakulásának és hanyatlásának történeteit. S ily tanulmányokkal fölkészülve, nem volt szüksége phrasisokra és metaphorákra, melyeket Bentham, mint álokoskodási módokat, száműzött a törvényhozás köréből. Eötvös előadása tiszta, erőteljes; egyformán kitünő valamely kérdés előterjesztésében és megvitatásában. S midőn nem csupán okokkal meggyőzni, hanem melegíteni, hatni is akart: oly szerencsésen vegyíté az értelem és érzelem indokait, hogy szónoklata csak ünnepélyesebb, méltóságosabb lett, a hol mások üres pathoszban áradoztak. Szenvedélyes szavalását ilyenkor a tárgy lelkesítette. A lelkesedés szárnyain előttünk látszott emelkedni azon tartományokba, a hol senki sem volt inkább otthonos. Beszédeit nem jellemzi azon tömött szabatosság, mely Szemerénél annyi műszorgalom, annyi előkészület eredménye. Eötvös többnyire csak a tárgyhoz készült, nem egyszersmind a beszédhez. A beszéd tervét rövid emlékeztető szavakban jegyzé föl, s a részletek kivitelét a pillanat lelkesedésére bizta. Gyakran egészen rögtönzött is. Az 1843-diki országgyűlésen szép példáját adta ez ügyességének nem egyszer. A sok helyett legyen elég egy példa.

Főrendi ülés volt. A terem korán megtelve hallgatókkal. Eötvös már beszélt, midőn zaj hallatszik kívülről a terembe. Az alsóházi hallgatóság csinált demonstratiót egy szatmári követ

ellen, ki épen ekkor érkezett Pozsonyba. A felsőházi hallgatóságnak ez értésére esvén, kezdett kifelé tolongani. A nádor észreveszi; s a midőn épen beszédét végezte az egyik szónok, oda izent Eötvöshez, hogy szóljon ismét. A csel sikerült. Eötvös felszólalása háttérbe szorítá a botrány érdekét. A tolongás megszünt. Mindenki inkább őt akarta hallani, mint tanúja lenni a demonstratiónak, a melynek zaja áthangzott a szomszéd terem ajtajából.

Az 1847-ben megnyilt országgyűlésre Eötvös mint alsóházi tag, mint képviselő akart fölmenni. De Békésmegyében, hol birtokos, nem mutatkoztak kilátások, hogy meg fog választatni. Tulzó szabadelvűnek tartották, a hol egy évvel később Táncsicsot választották meg. A vidéki érdekek igen élesen léptek volna föl az országos ember ellen; mint egykor Biharban Kölcsey ellen, s a conservativ Sárosmegyében a conservativ párt legnagyobb államférfiai, Dessewffy Aurél ellen. Eötvös korán észrevevén a körülményeket, visszalépett, s megelégedett azzal, hogy személye helyett szellemét küldötte föl, az utasításokban, a melyeknek készítésében tetemes részt vett. Szóba jött továbbá a pestmegyei követi jelöltek közt is. Batthyány Lajos azonban s az ellenzék több tekintélyei, tisztán ellenzéki vagyis izgatási szempontból, szükségesnek tartották Kossuth megválasztatását, s Eötvös visszalépett.

Azonban bekövetkeztek a párisi februári napok,

A magyar alsóház ez események hírére kinyilatkoztatta: «miszerint meg van győződve, hogy a magyar alkotmányos élet kifejtésére s nemzetünk szellemi és anyagi javára hozandó törvények csak az által nyerhetnek életet és valóságot, ha végrehajtásukkal minden más befolyástól független nemzeti kormány lesz megbízva, a mely a többség alkotmányos elvének legyen felelős kifolyása, — s ezért collegiális kormányrendszerünknek magyar felelős miniszteriummá alakítását minden reformjaink alapföltételének és lényeges biztosítékának tekinti». Eötvös azonnal belátta e lépés nagy következéseit az akkori európai viszonyok közt. «Megyek — mondá tréfásan bizalmasabb barátainak, — indulok tüstént Pozsonyba, hogy mint miniszter térjek vissza.»

Mi Pozsonyba érkezése után történt, tudva van. A magyar miniszterium megalakult, s az új átalakulási forma apostolának a cultus és közoktatás tárczája jutott.

Oly egyénekből rendezte Eötvös miniszteriuma személyzetét, a kik szaktanilag értették az ügyet, a melynek kezelésére meghivattak. Alállamtitkára lett Szász Károly, nagy-enyedi professor. Nagy tekintetű név Erdélyben, melynek haladási történeteiben egy évtized előtt az elsők között állott. S aztán maga körül gyűjtötte hazánk több jeles szakemberét a nevelői pályán, s Pap Endrét és másokat. — Némely középiskolákba osztálytanítás helyett szaktanítást hozott be, a vallást külön

tantárgygyá tevén. Czélba vette, s Kolozsváron azonnal vegre is hajtatta a convictusok megszüntetését, azzal a nyilvános kijelentéssel, hogy itt csak az anyagi és erkölcsi romlás rendszerét szünteti meg, de az alapítvány erejét díjúl osztja föl a tanulók számára. A porosz tanítóképezdékbe minden vallásból akart ifjakat küldeni, s már ki is voltak jelölve az egyének, midőn a szeptemberi zavarok bekövetkeztek. Ezek miatt maradt el az egyetem reformja is, a melynek terve — az oktatási szabadság életbeléptetésével — már egészen kész volt, s nyomtatásban is megjelent. Végre a népnevelés, vagy inkább népoktatás — ez iskolák, amaz egyéb institutiók által is történvén — előmozdítása is foglalkodtatta. Mielőtt azonban ennek rendezéséhez fogott volna, szükségesnek tartotta elöbb néhány elvnek törvényhozási úton elhatározását, a mely elvekre a közoktatás részletes tervét építni lehessen. Ez elvekre vonatkozott aug. kezdetén (1848) a képviselőház elé terjesztett javaslata.

Nagy elvek merűltek abban fel. Hogyan kell az államnak a közoktatást úgy venni felügyelete alá, hogy a községi befolyás sértetlenül maradjon; s a tanítás és tanulás szabadságát a hitfelekezetek igényeivel és hajlandóságaival hogyan kell összeegyeztetni? Mik itten a családnak, a kerületeknek, a községeknek, az államnak kötelességei és terhei, s mely mértéke és határa és kapcsolata van azoknak? És sajátságos helyze-

tünkben hogyan kell a nemzetiség igényeit kielégíteni? stb. Eötvös törvényjavaslata az úgynevezett vörös-tollas párt által megtámadtatott a nélkül, hogy az itt kijelölt nagy elvek közől csak egyet is megvitattak volna. Előbb protestáns rokonszenvekről vádolák a minisztert, mivel kormányosztályánál e hitfelekezetnek nagy befolyást adott. S aztán papi hajlamokat fedeztek föl benne, mert a clerust, azon nehéz időkben, jó kedélyben igyekezett tartani, s mert a philosoph törvényhozó a vallásfelekezetek igényeit sem utasította el hideg közönynyel. Nemes törekvéseit félremagyarázták. Az utóbbi törvényhozás minden iskolai szükségletnek egész kiterjedésben leendő fedezését elvállalta. A számítás azt mutatta, hogy e szükségeknek egész kiterjedésben fedezésére az állam nem képes, mert a legkisebb tanítói fizetést adván is, magoknak a népiskolatanítóknak fizetése évenkint 8—9 millió pengőforintot igényelt volna. Eötvös tehát zavarból szabadította ki a törvényhozást, midőn javaslatában a népiskolák szükségeinek fedezését a község terhéül tette ki, s az állam segélyével csak ott járult közbe, a hol a község elégtelen az egész terhet viselni. Ezzel azt gondolák, hogy a papi jószágok elkobzása kérdésének elmellőzése czéloztatik; s épen azért azok, kik azt hiszik, hogy abból minden kitelik, oldalvást akarák, hogy már itt e kérdésbe belé menjen a törvényhozás, s hogy az annyi oldalról szorongatott nemzet újabb visszahatást ébreszszen maga

ellen. Továbbá Eötvös, hazánk akkori állapotában, az államintézetek mellett, a hitfelekezeteknek is iskolát engedtetni javasolta. Ez nem szabadelvű dolog: kiálták, kik úgy hivék, hogy a törvényhozásnak hatalmában áll az erkölcsöket megparancsolni. S az ellenzéki tagok, a kik minden érdeket föl akartak zúdítani, a kik forradalmat akartak minden áron s a miniszterium megbuktatását, gyanusításokra zsákmányolták ki az érintett elveket. Eszmék és elvek helyett száz össze nem függő vádat szórtak a szószékből. Egybezavarták az egyházat a hierarchiával, s ennek vétkei miatt megtámadták amannak oktatási szabadságát. Feledék, mennyi szolgálatot tőn az egyház az emberiségnek épen az oktatás által a keresztyénség kezdete óta. Magokhoz mérték a nép miveltségét, s a fölvilágosodás zsarnokságának szóvivői lettek azok ellenében, a kik a lelkiismeret szabadságát a vallásos buzgalom féltékenységében is tisztelik. S a törvényhozás legtöbb tagjai az álszabadelvűség, a forradalmi irány zaja által tévedésbe hozattak. Bukás fenyegette a törvényjavaslatot, a midőn Eötvös és később egy levélben, melyet az oktatásügyi miniszterhez, mint barátjához intézett, Kossuth Lajos is tárczájokat kötötték az érintett javaslat sorsához. E körülmény megdöbbentette a többséget, s miután Pázmándy Dénes is leszállt elnöki székéből a miniszteri nézetek védelmére, s Deák is felszó-

lalt azok mellett, meg volt mentve a törvényjavaslat némi módosításokkal.

Ez esemény után azonban nem sok ideje maradt valami maradandót tenni a közoktatás miniszterének. Magyarország körülményei mindinkább bonyolultak s alig telt el egy hónap, mikor a magyar miniszterium már megszünt lenni. Később Batthyány új miniszterium alakítására bizatott meg; s az újonnan combinált, de létre nem jött kormányban benne volt ismét Eötvös József.

Ő mindenkor a dolgok kiegyenlítését pártolta a birodalmi kormánynyal szemközt; s az olasz ügy tárgyalásakor, mint tudva van, más magyarázatot adott a pragmatica sanctiónak, mint a forradalmi párt értelmezte. S midőn a dolgok forradalmibb színt kezdettek ölteni: Eötvös mindinkább visszavonult. A szeptember 28-ki véres catastroph után pedig előbb Bécsbe s onnan családjával Münchenbe utazott.

«Miért távoztam el? — írta onnan e sorok írójának — azt annak, ki engem s lelkületemet ismeri, könnyű, — másnak lehetetlen megmagyarázni.» Valóban így van. Eötvös a reform embere volt egész életén által. Most azonban kezdé átlátni, hogy a működés ezen mezeje lehetetlen, minden fáradozása hasztalan. A forradalom és ellenforradalom szenvedélyes harczai közt az ő szerepe lejárt. «Ily viszonyok közt — írta ő maga— tökéletesen hasztalannak éreztem magamat. En-

gem az ég forradalmi embernek nem teremtett. Bármi nagy czélt lássak magam előtt, az egyesek szenvedéseiről megfeledkezni nem tudok s meggyőződésem szerint az anyagi erő, melyre minden forradalom támaszkodik, nem azon út, melyen az emberi nem előrehaladhat.» — Nem vala tehát más szerepe, mint minden forradalmi lépés ellen felszólalni, a mi valószínűleg hasztalan leendett, vagy oly törekvést mozdított volna elő, melytől nem kevésbbé volt idegen. Oly szerep után pedig, mint az övé volt, lehetetlen volt többé az ország kebelében, mozgalmas idők alatt, visszavonulnia. S így nem volt egyéb választása, mint egyidőre külföldre menni.

A közbejött rendkívüli események pedig gyorsan tetté érlelték e szándokot. Lamberg borzasztó halála megrendítőleg hatott rá; s a zavarban, mely ezt és Jellachich bán közeledését követte, a feloszlás előjeleit látta. Tudósították, hogy Batthyány, kitől legtöbbet remélt, a tábort és a hazát elhagyta, s ő nem értette e távozás okát. Hírlék, hogy a képviselőház is fel fog oszlani. A honvédelmi bizottság egy pár tagja valóban el is távozott. Kossuth előbb már útlevelet kért Francziaországba, s most az alföldre távozott nagy hirtelenséggel. Mindezeket, és családi körülményeit megfontolva, bizonyára nem csodálhatjuk, hogy Eötvös is eltávozott. Bécsben többször találkozván Batthyányval, látta, hogy a békés kiegyenlítés reménye megszünt, miután a bécsi,

október 6-diki események még bonyolultabbá tették a magyar ügyet. S ha voltak is pillanatok, midőn rendesebb alakot kezdettek mutatni a dolgok: «Eötvös — mint írá — ha elment, mikor a dolgok rosszul állottak, nem tartá férfihoz illőnek visszajönni, mikor egy kissé múlni látszott a fergeteg.»

Bajorországban vett tehát lakást. Ott folytatta, félrevonulva, München mellett, írói munkásságát. A forradalmi sajtó az időben nagy zajt ütött elvonulása miatt. S e zajnak némi utóhangja maradt fen a forradalmi emlékekkel saturált közvéleményben.

Ekkor jelent meg röpirata: *Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich*, németül írva oly kérdés fölött, mely iránt a magyar közönség már rég tisztában volt.

A vádak azonnal elhallgattak.

A röpiratok mindeddig a legjelesebb, mely e fontos ügyben, bel- és külföldön, megjelent. Nagy figyelmet ébresztett az egész monarchiában. Tisztelettel emlékezett róla a birodalmi főváros napi sajtója. Mindenkit meglepett az erős logika, melylyel a nemzetiségi egyenjogosítás eszméjének antisocialis, s minden állami együttlétet feloszlató erejét bebizonyítá; s egyszersmind feltüntette azt a módot, mely szerint ily vegyes népfajú birodalomban a nemzetiségi igényeknek meg lehessen felelni. Ellenkező út az újabb kísérletekkel. Központosítni akarja a politikát s decentralisálni a

közigazgatást minden egyes országra nézve a birodalomban. Oly oldala a központosítási párt programmjának, mely a 1848 előtti sajtóviszonyok közt csak távolról érintetett, nem fejtethetett ki. Lényeges mulasztás államférfiúi szempontból. Azonban megoldották volna-e a magyar ügyet akkor e fejtegetések? — e kérdés egy jelentésű azzal: egy kis párt-töredék föllépésének sikerült volna-e a tények és jogkövetelések között a kiáltó ellentétet kiegyenlíteni? E kérdés megfejtésén függött a forradalom koczkája. S hogy e kérdés megoldathassék, a történeti jogok iránt több tisztelet, másfelől a helyzetek kényszerűségének magasabb fölfogása, — talán kevesebb polgári erény s több államférfiúi nagyság vala szükséges, mint e nagyszerű időszak emberei tanusítottak.

De végezzük az életrajzot.

Közelebb ismét egy munkája hirdettetett Eötvösnek, a melyhez az eszmék történetei körül tett hosszas tanulmányait fogja fölhasználni. Oly művet várnak barátai, mely világirodalmi becscsel bírand.

Eötvös nagy tehetsége közelismerés tárgya. Az írót roppant erejében hatalmasnak ismerők mindenkor; csak az ember gyöngeségei rovattak fel a közpálya férfiának. S nem olyak-e ez árnyoldalok nagy részint, a melyek a magánemberben erények gyanánt tünnek föl?

Valóban Eötvös egyike a legszeretetreméltóbb egyéniségeknek.

Mi talán hiba az államférfiúban, a költői kedély zománczát képezi nála. S az író talán egyikével sem bír a gyöngeségeknek, a melyek az országfiban mutatkoztak.

Gyakorlatiatlannak mondották, mert a dolgokat a tudomány szempontjából is szokta nézni, s mert az emberekben jó szíve olykor csalódott. S munkái kivétel nélkül bizonyítják, hogy az életet senki sem ismeri jobban, mint e nem gyakorlati ember, e költő. Nincs egyetlen szépirodalmi mű, mely oly közel hozta volna az irodalmat az élethez, mint a *Falu jegyzője*.

S a mily gyakorlatinak mutatkozott költőnk szépirodalmi pályáján számos művében: szintoly óvatosan kerülte, hogy politikai szónoklataiba és irataiba minél kevesebb költői elem vegyüljön. Nem mondjuk, hogy a költői kedély játszisági reményeiben és aggodalmaiban néha nem mutatkoztak; de e csalódások hasonlítlanúl hosszasabb időközeiben az államférfiúi belátás uralkodott a költő phantasiáján. Okoskodásaiban elfordítá szemeit a képzelet képeiről, s előadásában tudományosan rendszeres, érveinek rendezésében szigorúan logikus tud lenni. Annyira, hogy Magyarországnak e jeles költőjét sokkal szárazabb politikusnak kell tartanunk, mint szónokaink és publicistáink nagy részét Eötvös korában. Semmi sem volt azért nevetségesebb, mint e virágos szónokoktól, kik a legszárazabb nemzetgazdasági tárgyakról lyrai ömlengésekben áradoztak, vád-

képen hallani Eötvös, mint politikus ellen, hogy költő. E vádat az unalomig kizsákmányolták ellenei. Így többek közt egyszer gróf Dessewffy Emil. Eötvös következő humorral felelt a conservativ lap vezérének:

«A tisztelt vezér úr számtalan elmésségei közt van egy, melyet el nem hallgathatok. Nemcsak lapjaiban, hanem más lapokban is többször ismételtetett az, s a tisztelt közönséget csak úgy remélem megmenthetni tőle, ha rá egyszer felelek. S ez azon jóízű tréfa, hogy b. Eötvös regényíró s költő. Igen, én írtam regényeket. Jókat-e, vagy rosszakat, ártottam-e vele irodalmunknak, vagy magamat tettem általok nevetségessé? azt se a *B. P. Híradó*, se annak vezére egy maga nem fogja elhatározni. De vajon mi következik ebből? A *Híradó* nézete szerint kétségkívül az, hogy Eötvös József, mivel regényeket írt, egyébre, főleg politikára képtelen. Constatirozzuk a helyzeteket: mint a *Híradó* szokta mondani. Míg én regényeket írtam, ugyan mit tett az igen tisztelt vezér úr? Gazdaságán kívül haszonbérbe vevé egy nagy alföldi község korcsmajogát. Kétségkívül épen oly tiszteletreméltó kereset, mint bármi más, sőt megengedem, sokkal szebb és hasznosabb a regényírásnál; de nem ez a kérdés. A kérdés e helyen csak az lehet: a korcsmajog kibérlése annyira jobb előkészület-e politikus pályához, hogy ki körüle fáradozott, már ez által kiszámíthatatlan felsőbbségel bírna a felett, a ki költészettel foglala-

toskodott? E kérdés megfejtése nehezebb, mint a méltóságos vezér úr gondolná. Ha álokoskodással akarnak élni, mondhatnám, hogy ily haszonbérléshez szintén nem kis mértéke szükséges a költői tehetségnek, miután a haszonbérlő csak anynyiban vállalhat magára tetemesb évenkénti fizetést, mennyiben jóslói lelkével azon száz meg száz ezer meszely bort és fity pálinkát előre látja, melyet korcsmáiban meg fognak inni, mi által nem csak költő, hanem valódi vatessé emelkedik; de én nem akarok ily okoskodással élni, sőt miután a vezér úr a költői tehetséget, mint látszik, nagy hibának tartja, kétségkívül kedves udvariasság gyanánt, bevallom, hogy őt egészen prózai embernek tartom. Azonban mit bizonyít ez? Azt-e, hogy már ez által politikai capacitássá vált? Vagy hogy haszonbérlői tapasztalásainál fogva több képességgel bír, azoknál, kik költészettel foglalkodtak? Olyas állítás, melyről csak tapasztalásból ítéthetünk; s a költő, ki politikával foglalkozik, hivatkozhatik e részben előzményekre. Macchiavelli — kit talán a mélt. vezér úr sem számítand az érzelgős politikusok közé — költeményeket és vígjátékokat írt, Richelieu szomorújátékok készítésén fáradozott, nagy Fridrik költőnek tartá magát, Canning nem egészen velőtlen politikusnak tartatik igen csinos versei mellett is, úgyszinte az egész utolsó angol whig miniszterium sem, mely majdnem kizárólag költőkből állott, s azért nem rosszul kormányzá Angliát, míg többsége tartott.

Többeket említeni e helyen fölösleges. És vajon fog-e a tisztelt vezér úr ennyi példát felhozni azok közől, kik valaha a világ bármely országában korcsma-árendálással foglalkodtak, s később nagy államférfiakká váltanak? Ha ezt teendi a mélt. vezér úr, talán valamivel fontosabbnak tetszenek szemrehányásai a költő ellen. Így elmésségei, mint ilyenek, azon hibával bírnak, hogy nem újak, s már mások által többször használtattak; mint okok pedig egy hajszállal sem kevésbbé nevetségesek, mintha én abból, mivel eddig nagy államférfiút nem ismertem, ki előbb borméréşt haszonbérlett volna, ellenben sok költőt, ki nagy politikai tehetségnek mutatkozék, vagy azt akarnám következtetni, hogy a vezér úr közdolgok vezetésére alkalmatlan, vagy azt, hogy én erre képes vagyok stb.

Nem emlékszünk, hogy többször előállott volna a *B. P. Hiradó* vezére érintett szemrehányásával. Ellenben e conservativ főnök többször érezte hasonló humor élét.

Mint az irodalomban, úgy politikai pályáján, sőt az életben sem hagyta el Eötvöst e humor soha. Kik journalista pályáját figyelemmel kísérték, bizonyára emlékezni fognak Agricola leveleire, azon kellemesen mulattató naivitásra, melylyel ez egyszerű mezei gazda okoskodik, politizál, s át-átcsap humora a komolyan valóba, míg a derült táj lassanként egészen elkomorúl.

Emlékezzünk azon czikkelyre, mely Horváth István temetéséről tudósítá a nemzetet.

Igy beszédeiben is. A humor és lelkesedés szavai egyaránt áradoztak ajkairól.

Most is él lelkünkben a hatás emlékezetei. melyet egykor az administratori rendszer fölötti humorizálása Pestmegye teremében előidézett. Maga, Kossuth, ki utána következett a szólásban, bevallá, hogy hatalmasabb fegyver e sérelmi ügyben még nem használtatott.

S nem élczek, nem az elmésség könnyű villámai cikáztak csupán Eötvös lelkében. Mély érzés tünt fel a mosoly leple alatt, keserű valót hirdetett a derült ajak. Valódi angol humor, melyet csak oly életiskola után tesz az ember sajátjává, milyenen ő keresztül ment.

«Nőm és gyermekeim körén kívül — írta Eötvös hozzám egyik levelében — alig van életviszony melyet meg nem keserítettek volna nekem. Átmentem én mindazon fájdalmon, melyet munkáimban kifejeztem.» — És ismét más alkalommal: «Életem tanulsága mind tudományos, mind emberismereti tekintetben, fájdalom, nagyon is elevenen áll előttem. Az egyes leczkékről, melyeken e tant szereztem, csak annyit tudok, hogy inkább veréssel, mint szép szavakkal szereztem tudományomat.» Ily életiskola végre bizonyos philosophi nyugalmat szerez a kedélynek, mely aztán a legkeserűbb dolgokról is derült arczczal hagy szólani.

S a ki Eötvös magán és nyilvános életét csak felületesen is figyelemmel kísérte, kénytelen elismerni idézett állításainak igazságát.

Könnyelmű gyermekévek után korán az élet küszöbénél állt az ifjú, a midőn a fényes szülei ház viszonyai megrendűltek. Két életpálya állott most az ifjú előtt: hivatalnoki, mely a szép tehetségű mágnásifjúnak oly nagy jövendőt igért; és az irodalom, melynek ösvényén alig néhány év előtt még egy Kazinczy és mások szinte vértanúsággal szolgálták a hazát. Eötvös ez utóbbi útat választá, s ritka lemondással indúlt meg pályáján. Csak egy kis önmegtagadásba került volna, hogy a veszni indult örökségből valamit megmentsen. Nem tevé.

Szalay László barátja társaságában mívelte lelkét, tanulmányai mellett virrasztott, míg kortársai, kiket a születés vele egy rangra emelt, a társasági örömök kéjeit élvezék.

S ennyi lemondás, ily lelkierő mellett, menynyi gyanúsításnak volt kitéve később, mint egyik zászlósa azon új politikai rendszernek, a melynek tanait Szalay életrajzában adjuk elő! A keserűségek közepett, melyekkel halmozá az értetlenség és rosszakarat, tanúi valánk nem egyszer kikifakadásainak. Többször volt azon a ponton, hogy végkép lemondjon a politikáról, s a szépirodalom nyugalmasabb munkakörébe vonuljon vissza. Sokszor kifejezte ez iránt szándokát. Multja és szel-

leme azonban további küzdésre késztették őt. Megtörtént gyakran, hogy midőn tudatta visszavonulási szándokát, termékeny szelleme már új eszméktől vala terhes, lelkében újabb, nagyszerű tervek fogamzottak.

ADALÉK KOSSUTH JELLEMZÉSÉHEZ.

(1850.)

Kétszeresen nehéz a történetíró föladata, midőn férfiak fölött kell ítéletet mondania, a kik súlyos időkben egy nemzet közügyeit vezették, — ítéletet azonnal, a mint letüntek a cselekvés piaczáról, és oly időben, mikor a jelen nagy aggodalmai nem engedik az olvasót kiábrándulni a mult csalódásaiból.*

És mégis megkísértjük e föladatot, nem történetet, nem életírást, még csak nem is teljes jellemrajzot adva. A történetíráshoz, az életrajzhoz nincsenek is együtt az adatok. Sok részlet, körülmény, viszony és indok vár földerítést még az időtől.

Mi csak az általános benyomásról adunk számot, a mit a tragédia hősének szereplése tőn

* E jellemrajzot Csengery 1850-ben írta és az azon időben megindított *Szónokok és statusférfiak* czímű vállalat második kötetében szándékozott volt kiadni. Azonban e kötet meg nem jelenhetvén, e jellemrajz sem adatott ki.

reánk, a katastrófa után, a függöny legördültével.

Még alig aludt ki a világítás. Szemeink előtt a szereplők, szemünk előtt a hős pályája.

Úgy akarta a sors, hogy bíráló szemekkel, elfogultság nélkül kísérjük figyelemmel szereplését kezdettől végig.

Egy fényes meteor pályája a magyar közélet láthatárán. Letünte után sem szünt meg a varázs, mely alatt állottak szemlélői.

Honnan e varázs, honnan e bámulat?

Nagyobb szónokot keveset ismert a világtörténet.

Népszónokot értünk. Mert Kossuth szónoklata nem a parlamenti szószékek nagyszerű, kimerítő ékesenszólása, hol a nyelv a tárgyhoz és czélhoz képest változatos, hol a gondolatok nagyszerűek, a kifejezés egyszerű. Inkább hasonlít beszéde a szenvedélyes clubbi szónoklathoz. Több benne a hangzatosság, mint a lényeg; több a szónoki áradozás, mint a szabatosság megengedi; több a szónoki fogás, a rhetori ügyesség, az államtudományi ismeretnél. Nem oly mély, mint áradozó. Inkább betölti a fület, mint a lelket. Rábeszélésében több a mi hízeleg, vonz, igéz, varázsol, mint az ok, mely meggyőz. Lamartine inkább, mint Mirabeau.

Kossuthnak, mint Lamartinenak, szerencsés, eleven imaginatiója, széles, fogékony és friss emlékezőtehetsége mindent megtart és visszaad.

Nagy emlékezőtehetsége őrködik mind a kettőnél mind a fölött, a mit látott, hallott és olvasott. S eleven dús képzelemmel szedik elő a szükséges anyagokat. Előszednek, föltárnak mindent. Mint Szemere mondá Kossuthról: neki nincsen is tára; ő csupa kirakat (Auslage).

S Kossuth, mint Lamartine, csodás tehetséggel bírt elsajátítani mások eszméit. Journalistai működését, államférfiúi pályáját nem jellemzi eredetiség, találékonyság. Az 1832—36-diki országgyűlés államférfiainak egy eszméjét sem vitte előbb. Ez az országgyűlés volt iskolája Kossuthnak; az ott fölmerült nézetek terjesztése legfőbb érdeme. Tanúja volt ő, minő lökést adott ez országgyűlés a nemzet értelmiségének. Kilencz rendszeres dolgozat volt ez országgyűlés kezdetén munkakörül kitűzve. A reformok egész tág mezeje. Kossuth e rendszeres munkálatok javaslatait, majd politikai barátainak e munkálatok egyes tárgyai körül kifejtett nézeteit aggatta föl szónoklatai virágaival. Mint az 1848-diki országgyűlésen az ellenzék vezérlő tanácskozmányainak határozatait. Államgazdasági téren előbb Smith, majd Liszt, s hazánkfiai közül Pejacsevics és Trefort, utóbb Szabó Pál jelölték ki irányát. Az örökváltság ügyében Bezerédj István és a banktervek írói, s az ősiség kérdésében főleg Szentkirályi és az 1834-diki kerületi tárgyalások adtak neki kiindulási pontokat. A városi és adóügyben sokat merített a régi rendszeres munkálatokból. Erdély

és a Részek ügyében tartott szónoklataihoz Kölcsey dolgozatai nyujtottak kimerítő anyagokat. A büntető törvénykönyv elveire nézve, az országos küldöttség megállapodásai és különvéleményei képezik úgyszólván egyedüli tankönyveit. Ide járultak utóbb Pestmegye bizottsági javaslatai a büntető törvénykezés javítása körül, főleg Nyáry Pál inditványai.

Csakhogy a mit mások megpendítettek, Kossuth sokkal szebben, megnyerőbb modorban tudta előadni. Ez az oka, hogy a legtöbbször őt bízták meg az indítványozással. Mindig a megvitatott eszmék, a kész indítványok piedestáljára állott. S a közönség az ő kezében látja lobogni folyvást az előhaladás, a reformeszmék vezérszövetnekét, holott ő nem volt alkotó szellem. A szenvedélyes, izgató szónoklat lélektani törvényei szerint sem lehetett az.

A költészet és szónoklat külön szakokat képeznek a nemzetek életében. A költészetben valamely nemzetnél annál több a rhetorica, minél inkább pezsdül a közélet: s viszont a csak most ébredező nemzet szónoklataiban még szükségkép sok a költészet. Ezt látjuk Kossuth szónoklatán is. Mintha csak Vörösmartyt folytatná gyakorta prózában. Kép és hasonlat, hangzatos phrasisok állanak többször okok helyett; s a nyelv kevésbbé férfias és erőteljes, mint szenvedélyes, lázas; míg a dallamos és virágos stil dagályba nem egyszer csap át.

Első tekintetre teljes hangzású körmondatai Cicero és a régi szónoklat más nagy mintáihoz látszottak inkább hasonlítani, mint a parlamenti szónoklat újabb remekeihez. A mai szónokok nyelve közelebb áll a közbeszédhez, az előadó, a társalgó nyelvhez. Kossuth hosszú körmondatainak ünnepélyes folyamatában volt bizonyos keleties lassúság, méltóság, a mi előadásának irodalomban és szószéken saját színt kölcsönzött, mely keleti, sujtásos, phrasisos nemzetünk izlésének egészen megfelelt. Több költőiség, elevenebb colorit, a régi szónoklat classikus egyszerűsége ellenében. A magyar forum még nem vetkőzte le a színpad költői pathoszát. S mit is beszélek classikus egyszerűségről a romantikus korban?

Megyéink, társulataink apró szószékein s kissebb fontosságú ügyek körül is ugyanaz a pathosz áradozott akkor országszerte. Még a divatlapok vidéki bálreferensei is cothurnusban szoktak megjelenni. Kossuthnak azonban a journalistai, írói gyakorlás is sok előnyt adott a közpálya legtöbb embere fölött. Nem csak ragyogóbb, művésziebb és szabatosb alakban is ömledeztek gondolatai. Nyelve gondosabb és mégis kevésbbé volt keresett. A szónoki dithyrambok, melyek oly affectáltak voltak másoknál, valódi szónoki érből látszottak Kossuthnál eredni, oly természetesen, hogy szónoklata gyakran a csalódásig hasonlított a nagy ékesen szóláshoz. A homályos költői ömlengés

mélységnek tetszett, s a nagy szók nagy dolgoknak mutatkoztak.

E tekintetben olyformán állott Kossuth a magyar szónokok közt, mint Lamartine a francziák között. Csakhogy Francziaország szószéke emelkedettebb hely annál a széknél, melyet Pestmegye zöld asztala mellett Kossuth elfoglalt. Ott a szempont is emelkedetebb volt. S Kossuth szónoki áradozásaiban több dagály; Lamartine beszédeiben több egyszerű költői eszme. Mindkettejöknél sok ragyogó féligazság, melegség, emelkedettség. Kossuth rhetoribb; Lamartine költőibb. Kossuth nyelve erősebb kifejezni a forum szenvedélyeit, mint Lamartine lyrája. Ennek a nyelve már egészen a költészet prózája, mint Cormenin mondja; csak a rím hiányzik hozzá. Lamartine inkább költő, mint szónok; Kossuth inkább szónok. Egyik sem államférfiú!

Irodalmi nyelv, műgond tekintetében, az egykorú magyar szónokok között csak Szemere múlta őt felül. De míg ennél a szép forma több mélységet, több tartalmat födözött: Kossuth viszont az előadás mesterségében, s hatás és melegség tekintetében múlta fölül Szemerét. Ennek beszédében, mely az értelmet akarta meggyőzni, drágakövek gyanánt ragyogtak, de nem melegítettek a szép költői eszmék: míg Kossuth a kedélyt hatotta át, a szenvedélyeket izgatta föl, az érzelmeket hódította meg.

Kossuthnak leghatásosabb szónoklataiban is

hasztalan keresünk sok eszmét, tartalmat. Hogy saját szavaival éljünk: többnyire «csak hegyét lengette végig az elveknek és tényalapoknak, miként szellő a kalásztengert végig lengeti». Kerülte az elméleti vitákat, mint maga bevallá Dessewffy Aurél ellenében. Annál több volt beszédében az ékesen hangzó phrasis, a nagy szó. Ott találjuk az újkór általános eszméit, jelszavait, zászló-föliratait, a melyek után indúl a sokaság. Úgy művelte ki magát, mint Kemény írta róla, hogy a tömeg minden előítéleteit és előszereteteit átvigye a polgáriasodásba s a magasabb szónoklat mezején népszónok maradjon. S különösen értett Kossuth hízelegni a nemzeti hiúságnak, a magyar büszkeséghez, a hazafiúi önérzethez szólani.

Hasztalan keressük beszédeiben Mirabeau és Chatam rögtöni kitöréseit, melyeket mintegy az ihlet sugall; azokat a rövid mondatokat, melyek villámként gyujtanak és sujtanak; a mondatokat, melyek a válság pillanatában érkezve, határozó befolyással voltak a nagy kérdések eldöntésére; a mondatokat, a melyek azonnal példabeszédekké válnak, a melyeket még most is mindenki idéz: mindazonáltal Kossuthnak is voltak néha szerencsés ötletei, nevek és phrasisok, a melyek nagy hatást idéztek elő. Most is emlékszem az iszonyú hatásra, a perczekig tartó éljenzésre, midőn Pestmegye közgyűlésén az Apponyi kormány administratori rendszeréről szólván, elkiáltotta a «Kreishauptmann» nevet. S midőn a pesti országgyűlés

egyhangúlag megajánlotta a haza védelmére a kétszázezer katonát: ki nem emlékszik Kossuth szavaira: «Önök mindnyájan fölállottak, és én leborulok e nemzet nagysága előtt!»

Emelt vagy porba rántott Kossuth szónoklata. Nem fejtette ki a tárgyat, csak megvilágosította. Miként a villám. S mégis sokakat megcsalt a fény. Mint a nap, mint a hold képe a víz tükörében, a felületen ragyogott, de mélyen látszott.

Kossuthban mély meggyőződés mutatkozott, hosszas tanulmány, alapos ismeret eredménye: de valóban nem volt egyéb bizonyos ihletnél, mely inkább az érzés, mint az értelem kifolyása. Erős képzelődés, lángérzelemmel, lázas szenvedély s ingerült kedély, mely a hazafiúi fájdalom kitöréseinek oly dús forrása.

Ne feledjük, hogy szónoki pályája fogsága után kezdődött. Emelte nimbuszát a politikai martyr-koszorú. A sáppadt arczon, mely különben csak az éjjeli lámpafényben tünt volna föl, a szenvedő hazafi halvány képét látta a közönség. Oly dolog, mely által teljesen biztosítva volt már előre a hatás legfőbb tényezője, a nemzet részvéte.

De különben is érdekes volt e férfiú külseje. Most sápadt, halvány arcz, a melytől Cæsar félt, majd nyilt, derült tekintet, férfias határozottság kifejezésével. Az izgatottság gyakran kimerítette; betegnek látszott, annyival inkább lekötve a közönség rokonszenvét. S ki nem emlékezik a csoda-

hatásra, midőn a beteg meg' összeszedvén erejét, hirtelen fölállott, ekkép kiáltva föl: »Nem, csak azért sem leszek beteg!» A fölhevülés visszaadta a sáppadt arcznak az eleven színt. S mindez a nagy közönség előtt; a midőn a beteg hazafi teljes erejét igényelték a hon válságos ügyei. A csalódás, a hatás tökéletes volt. A hazafiúi lelkesedés meggyógyította a beteget, erőt adott a hanyatlónak.

Lord Chatamről írják, hogy első ifjúsága óta sokat szenvedett köszvényben, de a figyelmesebb vizsgálók előtt úgy rémlett, mintha ez a köszvény néha akaratához képest nagyobb vagy kisebb mértékben gyötörte volna a beteget, a szerint, a mint jónak látta, miatta vagy kimaradni valamely nagy fontosságú ülésből, vagy rendkívüli érdekét az által is tanúsítani, s beszéde hatását az által is emelni, hogy flanellel és mankóval, a köszvény egész pompájában jelent meg a parlamentben.

Akaratlanul is eszünkbe juttatja a nagy angol szónokot a föntebb érintett jelenet Kossuth parlamenti életéből. Most is előttünk áll a nagy izgató, igénytelen közhonvéd öltözetében. Rienzi a néptribuni palástban. Ő is tudta, hogy a tömegnek nem csak füléhez, szeméhez is kell szólani. Látjuk, miként lép szószékre erőtlenül, betegen. Leül, a hol mások állani szoktak. Lassú, alig érthető hangon kezdi beszédét. S a lelkesedés elragadó perczében hirtelen fölüdül, fölugrik. Elhányja mankóit, mint Chatam lord; fölveszi ágyát

és jár, mint az újszövetségi beteg. S szónoklata teljes erőben áradoz.

Ennyi látmány a szemnek! S a fül nem hallott kellemesebb hangot, mint Kossuth organuma a szószéken. E nagyterjedelmű, tiszta, csengő hang, az izgató politika, a forradalmi irány e gyönyörű sirén hangja. S e szép organumhoz teljes iskola, ha szabad e kifejezést az énekesekről a szónokra alkalmaznunk. Kossuth valóban mesterileg tudott bánni hangjával, mely egészen hatalmában volt. Megvolt e hangnak kelleme, csengése, hathatóssága és nagy terjedelme. S rendkívül folyékony volt előadása, rohamosság nélkül; minden szava a legtisztábban érthető az utolsó szótagig. Csak az *a* betűnek megnyújtása némely szókban (*árrá* nézve stb.) árult el nála némi vidéki szóejtést. Egyébként senki sem beszélte tisztábban a magyar nyelvet. S az élénk, folyó, hangzatos előadást nemes és választékos taglejtés kísérte.

A mi beszéde részeit illeti: mint vezérczikkeinél, rendesen a bevezetésre és befejezésre fordított legnagyobb gondot. Mirabeaunak is a megkezdés látszott okozni legtöbb nehézséget. Az ő hibája is némi készültségben és követelésben állott beszédei kezdetén. Olvassuk róla, hogy rendesen némi zavarral kezdte beszédét, gyakran akadozott, bár érdeket gerjesztő módon. Az ember mintegy látta, hogy keresi a leghelyesebb kifejezést, hogy tolja félre, válogatja, mérlegeli a szavakat, mind-

addig, míg neki nem lelkesült. Kossuth rendesen folyékonyabban mondta, mert betanulta a készített bevezetést. A műgond azonban, melylyel e bevezetések készültek, szintoly kevéssé vált gyakran előnyére szónoklatának, mint vezérczikkeinek! Olvassátok vezérczikkei bevezetéseit! Mily keresettség, mennyi költői ömlengés, ábránd, dagály, legtöbbször nem illő az egyszerű tárgyhoz. Pedig arra voltak számítva e bevezetések, a mire a költőknél, — a hangulat előkészítésére.

Sikerűltebbek voltak rendesen befejezései.

Beszéde folytán rendesen erősebb volt a támadásban, mint a védelemben.

Dumont írja Mirabeauról, hogy a körülte zúgó hullámok nem indíthatták meg, hogy a bántalmak közepett is ura maradt szenvedelmeinek. Kossuthról ezt nem mondhatni el; nem mondhatjuk el, — a mit szintén megjegyeztek Mirabeauról, — hogy a senator komolyságából nem vetkezett ki soha, vagy hogy az opera villámlásait és mennydörgéseit, mint Mirabeau maga szokta mondani, megvetette volna.

Kossuthból minduntalan kitör a sértett önérzet, hogy ne mondjuk hiúság. Indok helyett nem egyszer vetette mérlegbe kifogástalan hazafiságát, szenvedéseit a haza ügyéért, s habár mindenkor a legalázatosabb szerénység phrasisaival körülaggatva, közhasznú fáradozásait, érdemeit.

Nagy előnye volt mint népszónoknak, — miként már Kemény Zsigmond megjegyezte, —

hogy félig készült, félig rögtönzött beszédei soha sem voltak az unalmasságig hosszak vagy a figyelemfárasztásig tartalmasak. S mindig hatottak, mert bennök emelkedettség és csillám volt, mélység és sötétség nélkül; és gyakran egy fölkiáltásban, vagy egy mellékeszmében a szenvedélyeknek egész förgetege tört ki.

Kossuth teljesen ismerte s olykor túl is becsülte a hatást, melyet szónoklatával előidézni képes volt.

Ki Lamartine történelmét a februári forradalomról olvassa: minden lépten-nyomon találkozik benne Mr. de Lamartine-nal. Lamartine mondja, hogy tőle függött a respublica sorsa, midőn az orleansi herczegnő a parlamentben jelen volt. Kossuth hasonló emlékiratot írna. Nem dicsekvék-e, hogy a márcziusi napokban Bécsben kezében tartotta a dynastia sorsát?

Lamartine mondja, hogy nála a kormányforma csupán a körülmények kérdése. Kossuthnál az egész politika az exigentiák tudománya. Oly tanok, melyekkel meglehetős ruganyosság fér össze. De Lamartinenak voltak határai, a melyeken soha nem ment túl. A socialismus, a terrorismus képezték e határokat. Kossuthnál bajos volna megjelölni, hol végződik az exigentiák határa. Az eszmék elfogadásában nála elég ajánlólevél volt a szabadelvűség, tekintet nélkül felekezetekre, iskolákra. Bizonyos könnyelmű politikai ecclecticismusa a legújabb eszméknek, elméletek-

nek, a mi akkor a magyar ellenzék többségét csaknem általában jellemezte.

Robespierről mondják, hogy Rousseau volt a szószéken, a XVIII. század bölcsészete.

Kossuth a XIX. század általános eszméit képviselte, az eszméket, melyek mozgásban tartották a népeket, az újkor jelszavait. De az általános eszmékhez nem csatlakozott a részletek ismerete. Inkább olvasta és tanúlta a napi sajtót, mint a codexeket, a népek intézményeit. Minek is, mikor azt hitte, hogy «az európai status-szerkezetek megyei rendszerünkhöz semmi hasonlót nem mutatnak; az ezekből elvont elméletek eme rendszer természetével nem egyeznek». S részleles tanulmányokra nem is bírt elég nyugodtsággal izgatott kedélye. A középkori intézmények szemléletétől, melyeket a magyar politika conservált, az újabb kor általános eszméi vonták magokra minden figyelmét, a történeti folyam tanulása nélkül, a melyen más nemzetek fejlődése átment. Részletek untatják a tömeget: általános eszmék vonzzák az izgatót. De innen volt aztán, hogy az általános eszmék áramlata vitte őt. Az új társadalmi rendet, minden viszonyában még nem ismerte, s a socialistákkal már az új társadalom bajainak orvoslásán törte fejét. Még nem bírtuk, a mit Francziaországban Guizot conserválni akart, s már Louis Blanc és Proudhon elméletei után kapkodott. Ipar még nem volt ez országban s máris a munkarendezés nagy problemáján törte fejét. Tervet is

adott a munkarendezésről a *Hetilap*ban. Elmés terv, de nem eredeti. Régen olvastuk egy socialista regényben.

Ne csodálkozzunk e kapkodáson az új, az általános eszmék után. A magyar ellenzék a 1832—36-diki országgyűlésig csupán a védelemre, az alkotmány védelmére volt szorítva. Ez országgyűlés vezérei az új eszmék egész seregét pendítették meg. De alig fordúlt az eszmék fölé a közfigyelem: újabb sérelmek következtek; s az alkotás helyett ismét a védelem, a támadás lett a független honfiak életföladata. Az 1840-diki országgyűlés rövid fegyverszünetet eszközölt. Most ismét az alkotásra gondoltak jobbjaink; reformeszmék forrongtak az agyakban. De a reformok meghiúsulása az 1843—1844-diki országgyűlésen; újabb sérelmek, a helyhatósági rendszernek, akkor az alkotmányos élet és önkormányzat legfőbb biztosítékának megtámadása ismét a kormány ostromlására tömörítette az ellenzék zömét, úgy hogy még az 1848-at közvetlenül megelőzött években és oly férfiak részéről is, mint gróf Batthyány Lajos, intéztettek kísérletek elnémítani azt a kis töredéket, mely a reformeszmék vitatását is idején látta. Eötvöst és Trefortot csakugyan kényszerítették, hogy elhallgassanak. Visszavonúltak hosszabb időre a *Pesti Hirlap* szerkesztőségétől. «Nem reformerekre», mondá Batthyány Lajos, «izgatóra, vérebre, mely folyvást a kormány fülén csüggjön, van szüksége most a nemzetnek!»

Az izgatási politika mit törődik a rendszer megvitatásával s egyes kérdéseknél a részletek kifejtésével; mit törődik még a következetességgel is. Csak jelszókra van szüksége, melyek után indúljon a tömeg. S e jelszók koronként változnak, a szükség szerint.

A szabadság iránt, bárminő téren, nem volt a ki több előszeretettel viseltetett volna, mint a nagy magyar izgató. Hogyne pártolta volna a kereskedelmi szabadságot is! «Alig vagyunk képesek is megfogni,» — írja 1841-ben — «miként vehetett erőt egész nemzeteken a balgatag gondolat, hogy a mit egy nemzet a kereskedésben nyer, azt a másik elveszti. A szabad kereskedés nem emel egy nemzetet a másik fölébe, hanem mindkettőnek jólétét és éldeleteit nagyobb mértékben szaporítja.» S alig egy pár hónap múlva, annyi idő után, a mennyit a Liszt Frigyes munkája elolvasása igényelt, ugyanazon férfiú írja: «hogy a Quesnay-Smith-féle úgynevezett kereskedelmi szabadságot helyesebben elszegényítési szabadságnak kellett volna nevezniök, Cosmopolitikus, tehát antinationalis elmélet.» *

Folytassuk-e az idézeteket.

Ugyanazon férfiú, a ki azt mondja, «hogy az ipar dolga csak akkor van jól, ha csupán azon erőfölösleg fordúl a műiparra, mely a földmívelési

* *Pesti Hirlap* 1842. évi 120. szám. Az előbbi idézet az 1841. évi 37. számban jelent meg.

érdekek tökéletes födözése után fönmaradott»; a ki 1841-ben úgy vélekedik, hogy: «Magyarországnak még igen soká földmívelő országnak kell lennie»; s az 1842-dik év elején javasolja, hogy «vámszövetségre lépjünk az ausztriai örökös tartományokkal»; ugyanazon férfiú mondjuk, mihelyt Pozsonyból megindúlt a jelszó, hogy «házunk küszöbénél állítsuk föl a védvámokat, ha nem állíthatjuk föl határainkon!» élére áll a védegyleti mozgalomnak, mint éltető lelke, vezére.

Megrójuk-e a következetlenséget?

Gyakori eset egy izgató szónok pályáján.

S ha ez esetben az izgató elrontotta a reformer szerencsésb kezdeményezését: van viszont eset, hogy az izgató hozza helyre a reformer tévedéseit.

A magyar municipalis intézménynél tökéletesebb politikai szervezetet, államrendszert nem ismert Kossuth.

«Miként az angol parlamenti tag» — úgymond — «magasúlni érzi kebelét a gondolatnál, hogy világrészek sorsáról tanácskozhatik, *határozhat:* akként minden magyar nemes magasúlni érezheti kebelét a gondolatnál, hogy megbecsülhetetlen megyei rendszerünknél fogva ő is hivatva van, a nemzet nagy ügyeinek elintézéséhez *hozzászólani;* a nemzeti jogok megőrzésében tettleges befolyással részt venni.»

Nem ok nélkül emeltük ki az angol *határozási* joggal szemben a magyarnak meddő *hozzászólási*

jogát. Kossuthnak nem a kiáltó *ellentét* tünt föl e körmondatban; azt hitte, a *hasonlat* tökéletes.

Föltüntek ugyan olykor előtte is a visszaélések, közéletünk nyomorúságai. Ő maga írta, hogy: «A szónoklatnak varázsereje órákon át hullámoztatja az éber részvét indulatait; de elkövetkeznek a *beligazgatás* apróknak mondott tárgyai: és az izzadó tömeg ajtónak rohan, és a székek, melyekről néhány percz előtt hatalmas szózatok emelkedtek, megüresülnek egész sorokban.» Jól látta ő, hogy a megyékben «a közigazgatás nem áll oly lábon, a minőn állania kellene»; látta és nem egyszer megbélyegezte a tisztviselők basáskodó visszaéléseit, az úgynevezett «ütlegvirtusokat», a kik ellen a megyei rendszer védelmet nem nyújtott; látta és nem egyszer kiemelte az uralkodó «tiszteletlenséget a törvény iránt»; s választásoknál sőt immár a köztanácskozásokban is a korteskedés lélekvásárló üzelmeit: de úgy vélekedett, «hogy nem az intézményekben, hanem a szellemben fekszik a baj». «Rendszerünk theoriája — úgymond — szép, gyönyörű: de hiányzik a szellem, mely azt eltesse és a néptömegben kevés iránta a bizalom.» * S ha arról vádolták a megyei rendszert, hogy a nemzetet késlelteti haladásában: «lassan haladjunk bár» — válaszolt a türelmetlen izgató, — csakhogy biztosan. Nemzetek sorsa nem méretik, maroknyi napjaink mértéke szerint.»

* *Pesti Hirlap* 1841. évi 42. szám.

A rendszer elméletéhez kétely nem férhetett szerinte. Nem politikai meggyőződés, politikai hitvallás volt ez ő nála. Ő bálványozta a magyar megyei rendszert, «a melyben — mint írta — «a magyarok Istenének gondviselése e nemzetnél megtestesült,» mely, — hogy ismét szavait idézzük — «annyira összeforrott a nemzet életével, hogy az ahhozi intuitivus ragaszkodás, valamint az istenség iránti hit, gyámokokra nem szorul.»

E politikai rajongás előtt szükségkép eretnekségnek tünt föl minden szó, mely a magyar municipalis szerkezet, mint államrendszer ellen, emeltetett; minden törekvés, az országos központosítás, a parlamenti kormányrendszer után.

S a nagy izgatónak mégis úgy hozta sorsa magával, hogy ő volt egyike azoknak, ő volt a legfőbb a fők között, a kik 1848-ban e kormányrendszert kikiáltották. Avagy lehetett-e másképen? Az államfejlődésnek megvannak koronként általános törvényei. A nagy világesemények közt a magyar izgató is szükségkép az általános, a nagy, a világeszmék befolyása alatt állott.

Annál közvetlenebbül engedhette át magát e világeszmék befolyásának, minél kevésbbé voltak magának határozott eszméi a magyar állam teljes átalakításáról, minél kevésbbé hitt ez átalakulás közel jövőjében.

Hiszen maga írta, hogy «szabadelvűsége ekkorig csak a jövendő alaktalan képletein kóválygott legtöbbnyire«; hogy «csak az ihletés

perczenete tünteti föl olykor lelki szemei előtt hő vágyait, miket nemzetünk jövője felől lelke mélyében táplál.«

«Avult érdekek», írta csak pár évvel azelőtt, «élethalálra küzdenek egy még alakulatlan jövendő eszméivel. Minket nem deríthet munkánkban az a gondolat, hogy megérni lássuk a nehéz harcz szép gyümölcseit. Mi még csak nem is veteményezünk. Csak irtogatunk, földet tisztogatunk, hogy a kik utánunk jőnek, veteményezhessenek azok számára, kik ő utánok jövendenek.»

S íme a sors megengedte érnie, hogy ő arasson, a hol mások vetettek, a midőn még a veteményezésnek sem látta idejét.

Vergniaud jut eszünkbe, kiről a girondisták történetírója mondja, hogy nem volt köztársasági és mégis ő mondta ki először a köztársaságot. Kossuth politikai elveire nézve is sokat hasonlított Vergniaudhoz. Csakhogy a girondisták fœderalismusa mellett nem bírta azok mérsékletét.

Kossuth egész véralkatában, egész lényében, szellemében, minden ízében izgató volt. Nem is képzelhette magát nem ellenzékinek. Hányszor mondotta, hogy ő örökké az ellenzék padjain marad, ha a pártja kormányra jut is.

S mégis miniszterséget vállalt: fogja mondani az olvasó. Addig fészkelődött, míg föl nem fordult. Gyakran volt azon időben kedélybeteg. Többször íratta lapokban, hogy lemond. S a kép-

viselőházban minduntalan jelét adta, mennyire nem tűri, hogy közte és az ellenzék közt ellentétek forogjanak fönn. Lehordta a törpe minoritást, s e törpe minoritáshoz azután oly közeledést tőn, hogy azzal föladta a miniszteri politikát. A miniszteri padon is nem egyszer az ellenzéknek szerzett diadalt nagyhatású szónoklatával. Miért? Mert erősebb volt benne az izgató, a megrögzött ellenzéki hajlam az államférfinál.

Az izgatás is gyakran szükséges a politikában. Örök érdeme Kossuthnak a merész föllépés az 1848-dik év tavaszán. De az izgatás soha sem lehet czél, csupán eszköz. Az eszköznek pedig magasabb belátás szolgálatában kell állania. Az izgatás irányát, szükségét és határát csak államférfiú határozhatja meg.

Kossuthnál a 48-diki tavaszon az európai mozgalom ihlete, majd a sérült nemzeti önérzet szenvedélye volt egyedül az irányadó.

Olvastam valahol, hogy a forradalom a bölcsésznek eszme, a népnek boszú.

Kossuthban volt megtestesítve e boszú, a népszenvedély. Innen a forradalmi vezérnek roppant hatása.

S az események csodásan jártak kezére. Mindig a legrosszabbat várta, s ellenségeinek ostobasága és rosszakarata mindig felülmúlták várakozását.

Mirabeauról írja Dumont, hogy voltak pillanatai, midőn azt mondta, hogy magát jósnak

érzi, s valóban úgy látszott, mintha a jövendőnek ihletettségével bírna.

Kossuth is többször említette, hogy szinte borzad magától a jós szerepében; s a jövő történet-könyvében kezdett olvasni. Jósolta, hogy Debreczenben lesz letéve a magyar függetlenség alapja. Aztán következett — mint Petőfi költeményében, — a világszabadság! Ennek jósunk szerint Szegedről kell vala kiindulnia.

Jelen voltam a szegedi piaczon e nagy jóslat világgá bocsátásakor.

A közönség bámulta az ihletett férfiút.

Én pedig elborúltam és sajnálkoztam nemzetem sorsa fölött.

Végig tekintek vala emlékezetemben a történelem nagy emberein, a kiknek adatott forradalmakban vezérelni, s azokon a még nagyobb férfiakon, a kiknek adatott, ily nagy küzdelmekből diadalmasan vezetni ki a népet, mely reájok bízta sorsát.

Leginkább hasonlított Kossuth Rienzihez. Tolluk és nyelvök egyaránt ékesen szóló. Ugyanazon eszközök hatni a népre. A néptribun palástja ennél, a közhonvéd atilla amannál. A néptribun a porfir edényben fürdik, a melyben Nagy Constantin egykor. S a magyar dictator lapokban és szónoklatban hirdeti, hogy ugyanazon ágyban aludt, a melyben Mária Terézia egykor és előtte az osztrák hadaknak fővezére. Sajnos, hogy ezentúl is folytathatjuk a párhuzamot; hogy a római

dictator, mint Gibbon írja, több ékesen szólással mint vállalkozási szellemmel, határozottsággal bírt; hogy Livius könyveiből, a lelkesedés mellett, vezéri ügyességet és bátorságot is nem merített; hogy a táborban is szószéken állott inkább, mint a sereg élén; hogy tehetségei nem tartattak egyensúlyba nyugodt, túlnyomó eszélyesség által. Kevésbbé tökéletes a párhuzam Cromwellel. Ugyanazon számító alázatosság mindkettejökben, csakhogy Cromwellben több volt a képmutatás, mint Kossuthban a színlett szerénység. Kossuth gyakori idyllicus epedése a magánélet után, ha Washington lemondására nem akart emlékeztetni, szintén Cromwell pásztorbotját juttatja eszünkbe. Abban is hasonlítottak, hogy uralmuk mindkettejöknél ellenállhatatlan, vetélytárs nélküli, de ideiglenes volt, semmi kilátással a jövőre. Habár azonban Cromwell hatalmának és lángeszének sem adatott a dictaturát a jog és szabadság állandó kormányává alakítani át: az angol protector sok előnynyel bírt a magyar kormányzó fölött. Guizot írja róla, hogy az eszély szintoly nagy volt benne, mint az ambitio. S Cromwell katona és államférfiú volt egyszersmind, egyaránt képes vezetni egy sereget és pártot. A forradalomból biztosan lépett a dictaturára, egyképen betöltvén mindkét föladatot.

A gondviselés ritkán ad egyes embernek ily kettős hatalmat. Kossuthnak, a rendkívüli izgatónak, a nagy forradalmi szónoknak, fájdalom, a

dictátorságra sem volt hivatása. Nem csak katona, államférfiú sem volt. A mily mértékben bírt a népszerűség ösztönével, oly mértékben nélkülözte a tekintély adományát. Mindig féltékeny volt népszerűségére, hatalmára.

Rendszeretlen kapkodás a kezdeményezésben, ingadozás, habozás jellemezte intézkedéseiben. S nem csekély mértékben hiányzott benne az emberismeret, a szervező és alkotó erő, a személyes bátorság, a mérséklet és eszély.

Guizot mondja, hogy az angol forradalom főleg azért sikerült 1688-ban, mert elvében védelmi levén, egyszersmind határozott és korlátolt volt tárgyára nézve. A magyar forradalom is a védelmi téren folyt az ápril 14-diki nyilatkozatig. Ekkor lett támadóvá. Nem a 48-diki törvények képezték azontúl korlátait. Olvassátok Kossuth beszédét ama nagy napon. A szenvedély, a boszú lép előtérbe. Elzárva a kiegyenlítés minden reménye, lehetősége; s a magyar fegyverek győzelme esetére egy új, trónkövetelő háborúra nyílik kilátás. A magyar forradalom európai kérdéssé emelve: de ellenünkre! Az orosz invasio az angol államférfiak előtt is elnézésre talál.

Szóljunk-e elvégre, a párhuzamokat folytatva, Washingtonról?

Már eddig is hallom az ellenvetést a viszonyok különbségeiről.

De én nem is viszonyokat vetem egybe.

Washingtonban látjuk, mennyit tesz az egyén

személyisége, a ki a dolgok élén áll, a nagy földatok kivívására!

Ha a szónokot hasonlítjuk, a magyar kormányzó magasan áll az amerikai függetlenségi harcz vezére fölött. Washington az írásban készséggel bírt ugyan, de a szónoklatban nem bírt se az eszmék, se a szók azon bőségével, melylyel Kossuth. Alig hallotta őt valaki tíz percznél tovább beszélni egy huzamban. S mindannyiszor csak a kérdés lényegéhez szólt.

Oly dús képzelő tehetséggel sem áldotta meg a természet Washingtont, mint a magyar kormányzót. S míg Kossuth eleméhen volt mintegy a forradalomban, Washington csak a kényszerűségnek engedett, súlyos politikai kötelességet teljesített, midőn elhagyta magányát, a melybe mindenkor annyira vágyott vissza. Washington is ingerlékeny volt véralkatánál fogva, de mint Jefferson írja róla — heves lelkületét meggondolás és szilárd akarat állandóan féken tartották. Félelmet nem ismert, személyes veszedelmeknek hideg nyugalommal ment elébe: jellemének legerősebb vonása mindazonáltal eszélyességében állott. A cselekvés terére csakminden körülmény, minden tekintet érett megfontolása után lépett, nem mozdulva, ha kétség keletkezett lelkében, de egyszer eltökélve, keresztülvitte szándokát, bármily akadályokkal találkozott. Ritkán találjuk nagy férfiakban is a türelem és bátorság, az ügyes időzés és a merész vállalkozás ama vegyületét, rit-

kán találunk annyi erélyt annyi bölcseséggel. Egyaránt kitünő mint katona és államferfiú. Ellensége minden ábrándos vállalatnak. Szíve nem volt olvadozó, de pontosan fölvette minden ember értékét, s ahhoz képest becsülte.

Ilyen volt az a ferfiú, a kit a gondviselés mindazon tulajdonokkal megáldott, a melyek egy nemzet megmentésére, a forradalmak szerencsés bevégzésére szükségesek.

A lelkesedés, a szónak hatalma egymagában soha egy nemzet szabadságát nem vívta ki, nem biztosította!

EGY PÁR VONÁS GR. DESSEWFFY JÓZSEF ÉS KAZINCZY FERENCZ JELLEMZÉSÉHEZ.

Egy becses mű jelent meg közelebb (1860): *Gróf Dessewffy József* irodalmi hagyományainak első kötete. E kötet gróf Dessewffy Józsefnek Kazinczy Ferenczczel folytatott levelezését foglalja magában 1793 jul. 25-étől 1815 közepéig. Mily érdekes korszak! S mennyi becses adalék e kor és az abban szerepelt egyéniségek ismertetésére!

Mindenek fölött érdekes a két levelező egyénisége. Mennyi jellemző vonást talál elszórtan e levelekben mind a politikai, mind az irodalomtörténet írója! Két jó barát, a kiknek legszívesebb vonzalmát félszázadon által semmi félreértés nem zavarja; a kik családi ügyeiken kezdve, mindenről közlik egymással nézeteiket. Két nagy lélek, a kikre elég családi gondot mért a gondviselés, de a kiket egyszersmind elég erővel áldott meg, hogy közügyeket is évtizedeken által vállaikon hordozzák. Egyaránt hívek és nagyok; s hasonlók pályájok tragikus végénél fogva is. Ki nem ismeri azon összeütközést, melybe gróf Dessewffy a poli-

tika terén Széchenyi Istvánnal, s az irodalomban Bajza körével jutott? Kazinczy Ferencz végnapjait szintén megkeseríték, a kik magokat tanítványainak nevezték. A reformatori hosszas pálya átka. Mi nem vádoljuk e helyen se a mestert, se a tanítványokat. Lesz alkalmunk e tárgyakról is történetírói részrehajlatlansággal nyilatkozni alkalmilag. Itt csak azért említők a pálya végét, mivel annak emlékezete hosszas ideig igaztalanokká tőn bennünket, az újabb kor növendékeit, kivált gróf Dessewffy irányában. Főleg az utóbbi időkben ellene folytatott polemiák szemüvegén itéltük meg a jeles férfiút; nem ismerők multját, nem egész szellemi értékét s hatását. Most a levelekben, melyek előttünk vannak, szeretetreméltó egyénisége akként jő előnkbe, a mint gondolkozott, érzett és hatott. S tisztelettel hajlunk meg a jeles férfiú előtt, és sietünk leróni e rövid ismertetésben, addig is, míg a többi irodalmi hagyományai megjelennek, a kegyelet némi adóját.

Ha csak azt mondjuk felőle, hogy fölülemelkedett korán, nem sokat mondunk Dessewffy dicséretére.

Levelein örökös panasz vonul által a magyar nemzet akkori «minden tekintetben korcsos állapotáról» ; megvetéssel tekint le a «sok korcs gubó- és képmutatóra, a nemzetnek felső, középső, alsó aljára, azaz salak söpredékére, a mely nemzetisedésünket minden módon ellenzi, vagy mikor eszközölni kivánja is, inkább a maga mulandó dí-

széről, tisztességéről, mint a nemzet valóságos becsületéről gondoskodik» (32. l.). Fájdalommal említi, hogy «napról-napra szaporodik minden szegletben a szemtelen hizelkedők száma, a szerint, a mint kevesedik érdemes nagy uraink csoportja» (41. l.); hogy «oldalas, mellesleg tekintetek vezérlik az embereket és nem a haza java» (83. l.) s oly «respublikában él, a hol nincs «publica res», hanem annál nagyobb a vágy rang, czímek és hivatal után, valódi polgári érdem nélkül. Kazinczy fényben is óhajtván ragyogni barátját, nem egyszer kérdi: «hát Te mikor leszesz kamarás?» — «Nem volna — felelé Dessewffy — nem volna egy-egy ember a hazámban, a ki jobban vágyna a csillagra, ha azt az égről, nem pedig a szemétről kellene szedni» (121. l.). 1807-ben mindazáltal, a császárné lakodalma alkalmával a kamarások közé kapott Dessewffy jegyet, nem tehetvén föl róla, hogy nem kamarás. «Helyemre indulván, írja maga Dessewffy, egy német gavallér áll utamba s azt kérdi: «Uram! kamarás Ön?» (Mr. êtes vous chambellan?) — «Rég az lehettem volna!» vala feleletem, s átadva bilétemet, tovább indulék. Ha még legkisebbet szólott volna az úr — veti utána — azt mondtam volna neki az egész ragyogó sokaság előtt: «Én több vagyok kamarásnál, uram, egy megyét képviselek, «qui est au moint auss grand que l'Innviertel, qui se trouve maintenant au point d'être séparée du corps de la monarchie». Épen akkor, mint tudjuk,

alkudozások folytak a birodalom azon területének elszakítása iránt» (206. l.)... «Nagy kedvem lenne egy könyvecskét írni az érdemről és annak megjutalmaztatásáról»: így fakad ki gúnyosan más alkalommal. «Egy ordót ajánlanék ebben a munkában ily felirattal: Ob perditas bello et pace provincias!» S a mily élesen nyilatkozott Dessewffy hazafiúi érzelme azon időszak államférfiai ellen: szintoly kiáltó színekkel festi a megyei rendek erkölcsi sülyedését. Kazinczy a Győrnél elesett zempléniek emléke ügyében előterjesztést készít Zemplénmegyéhez, s közli barátjával. Dessewffy következőleg indokolja abban tett törléseit: «Rómát és a rómaiakat azért mellőztem el mindenütt, mivel ezen nagy emberek majd mindenkor győztek és mivel eddig még arra sem tartom magunkat érdemesnek, hogy valamiben csak majmozni is merjük ama nagy nemzetet stb. A tek. Rendek *nagyságát* említéd; úgy véltem, hogy megelégedhetnek, ha *méltóságokról* szólunk. A *franczia* szót is kihagytam... Nem vetted-e észre, kedves barátom, hogyan húzódnak némely ábrázatok a vármegyegyűléseken, mikor ez a szó: *franczia*, kiperdül valaki szájából?!... A keresztes és kulcsos szájában és fülében a háború előtt minden franczia a daruk körmei közé való Pygmæus, a fegyvérnyugvás közben Toldy Miklósnak nyúlik, de a békeség után ismét mi óriásodunk, a franczia törpül stb.» Az elesettek emlékére föliratokat is ajánlának Dessewffy és Kazinczy.

«A zempléni sokaságnak — írja Dessewffy — nem merészeltem kerekdeden szemébe mondani, hogy a sokaság többnyire a legrosszabbat itéli jónak. Eszembe jutott a híres Dávid, a ki soha sem elégszik meg semmiféle képírásával, ha azt a sokaság nem javallja, Molièrenek szolgálójáról is emlékeztem. Ha nincs szolgáló bezzeg van ám elég *szolga* a gyűlésen.» — S e keserűség idővel folyvást növekszik.

A legfőbb fokra hág az 1811-diki országgyűlés után.

«Az elmúlt diétáról — írja barátjához — baj csak emlékezni is. Mind az ... mind a nemzet a legalacsonyabb oldalról mutatták magokat. Sajnos volt ez országban születni és *szégyen magyarnak* lenni!» (245. l.) Már azon a ponton látjuk, hogy örökre visszalépjen a politikától, legalább «míg az országnak és monarchiának dolga, s az udvarnak és az országnak principiumai némely fő dolgokban nem változnak». Az emberek iránt bizalmatlanság kezd fészkelni szívébe, ez az «első készülete az emberi szívnek a misantropiához». Kerűli, mert szereti az embereket, mint Rousseau; s családja körében s a tudományokkal és a muzsákkal való társalkodásban keresi (246. l.), a mit a közéletben nem talál. «Nem válna-e, úgymond, a mostani idealis boldogság valóságos boldogsággá, ha minden elmék, minden szívek poetizáltatnának?» (277. l.) S az államférfiú költeményeket ír, költőket olvas, Horáczot és Tacitust fordítja. Mind

hiában! Nem tud menekülni a rideg valótól, hasztalan keresi lelke a gondtalan nyugalmat. A ki egyszer a közügy szolgálatába szegődött, sodorja végzete, ha prometheusi kinokat kell is szenvednie. Különösen oly mozgalmas, oly rendkívüli korszakban. Alig hogy kipanaszolta magát a politikai dolgok ellen, melyek «nyugtalanítják, dúlják és fogyasztják az emberi szívet» (277. l.): s a következő lapokon (279. l.) már a világpolitika fejtegetésébe látjuk merülni.

Két tárgy van kivált, melyre levelezőink minduntalan vissza-vissza térnek. Az 1811-diki devalvatio és Napoleon.

A ki Dessewffy államférfiúi képességéről fogalmat akar szerezni, olvassa meg csak az előttünk fekvő levelezés 212—221. lapjait, hol az 1811-iki pátensről leplezetlenül elmondja véleményét. Mily erős és alapos bírálata a kormány eljárásának. Mi sokoldalú államtudományi jártasság! «S mit javasolnál hát te, örökös fondorló — kérdezi végül önmagától — a jövedelmezés mostani bomlott állapotának orvoslására?» «Megmondom röviden», mond folytatólag. «Én az együgyű (egyszerű) planumokat legjobban szeretem, mert legjobbak szoktak lenni, és azt vettem észre, hogy valahányszor sok gondolkozás után akad valaki reájok, mindenkor nagy terjedésű és messzeható resultatumokat szoktak adni. Én ha miniszter volnék, nem mutatnék a magyarországi státusoknak fél bizodalmat. Megmondanám nekik egyenesen,

hogy mivel az udvaromnak még a külföldön is pénzbeli adósságai vannak, urunk a király 60, legfeljebb 70 milliónál több jó mostani conv. pénznél nem szánhat többet a financziák rendbeszedésére. Megvallanám, hogy uramat nagy reménységű inkább, mint okos és szerencsés miniszterek költséges és szerencsétlen háborúkba vitték, kik ugyan megérdemlenék a nyilvánvaló büntetést, de kik azonban, mivel mostanában azzal kevés vagy semmi pótlást nem lehetne reményleni, közös urunk tekintetéből (minden minisztert ezután a nemzet előtt való *megfelelés* terhe alá vetvén, mely dolognak planuma nálam megvan, s a melyet a státusoknak bölcs megfontolása és javítása alá terjeszteni ő Felsége engedelméből még ezen országgyűlés alatt szándékozom) most az egyszer, főkép mivel nem valának eddig világos törvényes responsabilitás alá helyeztetve, kegyelmezni magyar nemesszívüség volna.» Következik most Dessewffy pénzügyi javaslata, melyet az előttünk fekvő munka 220-ik lapján talál az olvasó. A miniszteri felelősség kérdésére még egyszer visszatér egyik levelében, «Míg, úgymond a 375-ik lapon, *míg a principium de responsabilitate ministrorum in praxi nem fog gyakoroltatni;* míg a diplomatikai közalkudozások alattomban, nem pedig nyilván fognak folytatódni a congressusokon ; míg végtére a világ urai a katonaságnak szaporodásán, nem pedig a kevesítésén fogják törni a fejeket : addig ne is gondolkozzunk állandó békes-

ségről ebben a zabolátlan indulatosságnak és tévelyedéseknek mindennemű egymással ellenkező habjaitól fölvert és fölzavart nyavalyás Európában.»

A mily alaposan ír Dessewffy a hazai pénzügyi és egyéb viszonyokról, szintoly helyesen itél a világesemények felől általában. Mily érdekesen fejtegeti példáúl a tengeri szabadság kérdését (279—289 l.), melynek zászlója alatt küzdött akkor Francziaország Angliá ellen. «Azt kérdem, kiált föl többi közt, azt kérdem a despotismus prèdikátorától, Buchholtz úrtól: ugyan mit nyerne Európa, ha a leghatalmasabb nemzet a szárazföldön, egyszersmind a leghatalmasabb nemzetté lenne a tengereken is?» Francziaországnak se kül-, se belpolitikájával nincs megelégedve Dessewffy, szereti ugyan a francziát s azt kivánja, maradjon a leghatalmasabb Európában, de a maga dicsőségét ne építse más nemzetek elnyomásán, Európát ne keverje a maga perlekedésibe Angliával, ne üldözze a szabadság elveit, gondolkodó embereknek hadat ne izenjen, a gondolatok szabad kinyilatkoztatását ne hátrálja stb. (284. l.). Többször kijelenti levélírónk, hogy semmi alakban sem szenvedheti a kényuralmat (296. stb. l.): legnagyobb ellenszenvvel viseltetik mindazáltal a katonai kényuralom (296. l.), a katonai sarcziga (378. l.) ellenében. S Napoleonban látván e kényuralom legfőbb képviselőjét, többször nyilatkozik felőle, mint Kazinczy véli, *kicsinyül*

Innen érdekes eszmecsere támad a két jó barát közt.

Kazinczy nem volt államférfiú. Emelkedett, szabad lélek, de mindenkor bizonyos félénkséggel, némi tartózkodással szól a közdolgokról. Most Csereyt rója meg a «jobbágyi tisztelettel össze nem férő gondatlanságért», melylyel a hadizenet és békekötés jogát feszegeti (72—73. l.); majd azt írja, hogy álmából is gyakran fölriad, annyira fél, midőn a háború moraja határainkhoz közelget (87. l.); s ha szabad szelleme olykor ki-kitör, csakhamar ismét elhallgat, mert magát tettetni se nem akarja, se nem tudja, panaszolván barátjának, hogy a nem rettegők az olyan remegőt, mint ő, abba a gyanuba veszik, hogy rettegése alatt valami tilalmas, veszedelmes lappang (105. l.). S nem volt-e oka tartani azon időkben ily gyanútól, épen neki? (36. l.) Alig néhány éve, hogy visszanyerte szabadságát. Csalódnánk mindazáltal, ha *csupán* ez okból magyaráznók tartózkodását. Ő testestül-lelkestül az irodalom embere. Az újabb nemzedék alig képzelheti, mennyi gond, tanulmány és kisérlet eredménye, a mit Kazinczynak köszönhetünk, — az írói nyelv. Leveleiből látjuk, mily kitűnő író lett volna Kazinczy, ha csupán eredetit ír vala! De gyakorolt volna-e oly hatást a nyelv, a magyar irály kiképezésére? Jól érezte mívelt lelke az irályok különféleségeit a nyelvek, írói tehetségek és írásnemek különféleségei szerint; s minden nemben példányt akart

hagyni. Hányszor dolgozta át, a fordítás különböző elveiből indulva ki. Sallustot? Mily örömmel tudatja barátival, hogy nyelvünkön kész az első sonett? (75. l.) Mennyi kisérlet és töprenkedés! S ennyi műgond között hogyan ért volna rá a politikai dolgokat és világeseményeket azzal a részletességel tanulmányozni, mint barátja, gróf Dessewffy tevé? «Nekem egyéb dolgom van, mint a monarchiák dolgát intézgetni!» — kiált föl maga egyik levelében (359. l.). «Oztán én inkább ideális, poétai világban élek. Nem fogok részt, a versengőkre bízom, hogy verekedjenek, a mint akarnak és tudnak; nem könyörgök sem az egyiknek, sem a másiknak győzedelméért, nem átkozgatom sem az egyikét, sem a másikát. Neptunum procul e terra spectare furentem!» Íme az okoskodás, melylyel eszményi világát a világesemények hatásai ellen őrzi Kazinczy. Érdekes látni, mint igyekszik e hatások ellen védeni «circulusait». Kedélye, mint a csiga a külérintésre, minduntalan visszavonul magába; s lelke, hogy kora izgatottságától meneküljön, a késő kor tárgyilagosságára törekszik emelkedni. «Arra szoktattam magamat, — úgymond, — hogy minden új történeteket a szerint olvassak és halljak, mint ha három század előtt történtek volna stb.» (359. l.) Csak azon rendkívüli férfiú egyénisége, ki ekkor a világ sorsát intézte, gyakorolt rá szokatlan hatást. Napoleon pályájának rendkívülisége és nagyszerűsége megragadta költői lelkét; s a ki az æsthetikában

elvül állítá föl, hogy: «mindent szabad genievel» (180. l.), átvitte ez elvet a politikába is. Innen Napoleoncultusa, innen elfogúltsága e nagy embernek még bűnei irányában is.

De halljuk őt magát!

«Későn látja Európa, hogy jó volt volna a franczia dolgokba nem avatkozni. Az a sok inség, mely Európát érte, mint a lánczszemek folynak egymásból, úgy következései annak az első elvétett lépésnek ... Ha senkinek sem lehet vétkül venni, hogy a maga fentartásán törekszik, a franczia népnek sem lehet, hogy azt tette, a mit tett. Hány ízben dicsőítette meg magát az a *genie*, a ki a tuilleriai trónuson ül, az álmélkodást s legforróbb tiszteletet érdemlő mérséklettség által. Sokára eltért ezen módjától s másoknak jussaikba nyúlást engedett magának. Ilyen vala eléb Hollandnak, majd a Hanse-városoknak francziává tétele.»... Azonban mihamar észreveszi Kazinczy, hogy messze ment, s hirtelen utána veti: «Nem állítok semmit, semmit! nem értem a kabinetek titkait. Vétek-e, ha függőben hagyom, ha lehetett-e egyebet tennie, mint tett? Közelebb állunk a történetekhez, mint hogy felőlök bátran itélhessünk; a következő idők fogják fölfedezni, hogy Attila volt-e, vagy egy mível lelkű, nagylelkű bajnok s országló. *A kit oly esetben látánk nagynak, nagynak hihetjük a meg nem ítélhető esetekben is!*»... Íme a nagyság, a lángész cultusa! Annyira megy e bámulásában Kazinczy, hogy a sajtószabadság

legbuzgóbb barátja a sajtó lenyügözését is helyesli, mihelyt Napoleontól jő. «Lehet-e másképen!» kiált föl (287. l.). «Nem egy istentelen irreligio által megromlott népnek való *magát igazgatni!*»... Kazinczy undorral fordult el a franczia forradalom kicsapongásaitól, s lelkesedve írja, hogy «a franczia népnek nincs nagyobb jóltevője, mint Napoleon» (258. l.).

«Te, barátom, — válaszolja ezekre Dessewffy, — a mint látom, fatalista vagy; én is mind az országok, mind az emberek urának ismerem a Fatumot, azaz a láthatatlan lánczszemeken egymástól függő sorját az eseteknek az örökösség karikájában. De a fatalismus nem törli el a morális imputátiót... Miért hívják hát ezt a századot a világosodás századának, ha a históriának mindig csak annak kell maradni, a mi volt?»... Egy franczia mondatot idézvén, mely szerint a világ folyása eddig az volt, hogy a gyöngeség bünhődött s a bűn diadalmaskodott, ekkép folytatja: «Ne erősítjük meg a gonosz embereket azon istentelen véleményben, melyet ők oly szívesen szeretnének igazságnak vallani, hogy t. i. a jó erkölcsösség merő theoria. Esett, kellett tehát esni! igenis, mert a gonoszak győztek. De azoknak kell mindig győzni? ha úgy van, mire való az ész s a jóságra és boldogságra való törekedés?... Csak akkor lesz boldog az emberi nemzet, ha a jó és okos emberek csupán akkor fogják magasztalni a nagy tehetséget, mikor az bizonyo-

san az emberek javára czéloz. A franczia országlószék nem a franczia nemzet fentartásán (mert az kívülről most még megronthatatlan), hanem annak nagyobb, más nemzetek kárán és gyalázatján épűlt dicsőségére igyekszik. Napoleon mérsékletts égét soha sem csudáltam. Midőn Campoformióban azt kérdezték tőle: miért nem menne tovább? azt felelé: harminczegyet játszottam s megelégedem a harminczczal. A tehetség nagyságát soha sem tagadtam el Napoleontól, de az nem elég, hogy a megvilágosodott posteritas azért valakit nagy embernek mondjon ... Egy a revolutiótól fáradt népnél a revolutiót befejezni nem nagy dolog, de anarchia markaiból kiragadni egy országot és minden felekezeteket összegyalúlni és lecsillapítani, valóban nagy dolog. Eddig hát nagy ember Napoleon. Az egyiptomi expeditióról még nem tudjuk, hogy ő volt-e szerzője, vagy talán csak azért küldte oda a directorium, hogy tőle megmenekedjen? Ez iránt tehát föl kell függeszteni itéletünket. Azonban nagy kérdés egyátaljában, hogy sok dolgok iránt jobban fog-e itélhetni a posteritas, mint mi? mert a külön-külön indulatossága a történetíróknak keresztülfutja a legkésőbb századokat is. Egyébiránt az idő csak a detaillokat fedezi föl jobban, és igen gyakran a titkos okokat még jobban zavarja össze, hogysem kivilágosítja.» ... Czáfolja Dessewffy Napoleon vallásbeli türelmességét is, s némi történelmi megjegyzések után, a következő észrevételekre tér

által: «Oly időpontban jött Napoleon a franczia trónusra, hogy intézeteinek példája által is az egész világot boldogíthatta volna, kényteleníttettek volna minden országlószékek példáját követni. Talán még többet ártott az emberiségnek azzal, a mit cselekedni elmulasztott, mint azzal, a mit nagyravágyásból cselekedett. Az értelmes francziák nem kivánnak egyebet békességnél, mert tudják s érzik, hogy nem tehet nekik semmit egész Európa.» A mily föltétlen magasztalója Napoleonnak Kazinczy: annyira megy viszont iránta Dessewffy ellenszenve, hogy hadvezéri babérjait is kezdi tépni ... «Annyira futott, úgymond, mint Darius, harminczszor többet vesztett, mint Varus meg Crassus együtt. Nem egészen igaz, hogy csupán a hó és fagy győzte meg, noha ez is sokat segített. Megverettetett, mert indulatos ember módjára, elbízta magát; mert maga az éghajlat és a természet ellen akar türkölni; mert lehetetlennek gondolta az oroszok és törökök közt készülendő békességet; mert az oroszokat austriacusoknak tartotta, egy szóval, mert a maga felfuvalkodás, a gőg, és mások megvetése tétette vele hibás számvetést. Soha sem hibázott így Nagy Sándor, sem Cæsar. Egyik fő generálja, Augerau, azt mondá felőle: Il n'a jamais gagné de bataille rangée, sa grandeur consiste dans les fautes de ses ennemis; a hadi mesterségben tehát magnus est tantum per comparationem stb. ... Én nem félek attól, hogy rogyjon az emberiség Európában, haladni

kell neki; csak akkor fog rogyni, ha a militaris despotismus egész Európát elfoglalandja.» (296. l.) E mellett azonban kész elismerni levélíró azt, a mi *nagy* Napoleonban. «De ne vakíttassuk el magunkat a nagy fényességtől. Nem úgy nézem én csak Napoleont, mint a szerencsét, hanem úgy is, mint a villámot, a kiben a szikrát szeretem, de nem a lecsapó mennykőt, mely csak azt üti, a ki a szikrás villámot nem látja.» «A mi a *geniust* illeti, valóban minden mostani kabinetumokat együttvéve maga egyedül felülhaladja.» (298. l.)

Közbe jő Napoleon bukása!

«Mely váratlan történetek! írja Kazinczy. Soha ember úgy nem esett mint az, a ki arra a nagyságra lépett vala föl, a melyen soha még ember nem látta magát. Fele ennek a mi planetánknak reszketett előtte, most pedig a legkisebb teremtése is a zoologiának kaczajt üt rajta. S nem csak koronájától fosztatott meg, melyet a valóban nagy ember nyugodt elmével nézhetne, hanem még feleségétől, még fiától is; s barátai közől hány marada meg meg mellette? Az ellene lángot vetett düh annyira megyen, hogy neve mindenünnen lekarczoltatik, még a hol az mit tett javára volt is annak a népnek, melynek koronáját viselte. Én azt hittem, hogy az az ember imádtatik a maga népe által s nem tudtam hitelt adni, a mit Te mondottál; azt hittem, hogy az a dicsőségért élő-haló nép minden szerencsétlenséget, minden csapást eltűr, ha emlékezik, mit köszönhet ennek az

embernek, s most látom, hogy nagy csalódásban voltam; látom azt, ha mondom is, hogy némely vád ellene a történetek és a jelenvaló inség szava, s viszont őtet is kellene hallani, hogy a dolgot igazságosan megitélhessük . . . Napoleon nagy bizonyságát adja, hogy a despotismus maga alatt ás vermet. Ha a 36 millióból álló franczia nép, és a nép elsői, jói s tudósai őtet szerették volna, ő most is a trónon ülne s Francziaország tudta volna azt tenni, a mit Spanyolország tett ő ellene!» (322. l.) Most már, mint látjuk, Kazinczy is követ dob a megbukott nagyságra, azonban csakhamar ismét védelmére kel. Francziaország, úgymond, oly állapotban volt, mint Róma, mikor dictatort tett, s Napoleon, ha terveit kiviheti, felhagyott volna a kényuralommal. «S ne feledjük, veti utána, hogy én Széphalmon, Te Szt.-Mihályt mindezekről igen hiányosan itélhetünk, s bizzuk isteneinkre, hogy tegyék, a mit jónak látnak, mi pedig várjuk a dolog kimenetelét nyugodalomban.» Ime a fatalista, mint Dessewffy nevezte.

«A mi a legújabb történeteket illeti, válaszolja ezekre Dessewffy, nem volt előttem váratlan, hogy egy a társasági kötést meg nem tartó nagy fejedelem a XIX. században trónusáról elüzettessen. Mondtam régen, hogy kényszeríttetni fog a senatusnak és a nemzet képviselőinek engedni vagy megbukik; de mi vihette rá, hogy pensiót elfogadjon vagy egy kis szigetbe számkivetésbe küldettesse magát inkább, hogysem a dicsőség mezején

elessen? erről valóban föl kell függeszteni itéletünket, mert ez bizonyosan vagy a legnagyobb vagy a leggyávább lelkű cselekedet.» Most már, a népek kimerültsége miatt is, tartós békét vár Dessewffy; megjegyzi, hogyha Párisba mennek is a diadalmas szövetségesek, Francziaországot nem lehet fölosztani, elrabolni (319. l.); s végre jósolja, hogy ezentúl semmiféle despotismus nem fogja soká sanyargathatni Európát.» (327. l.)

Még egyszer fölszólal Kazinczy Napoleonnak védelmére; kiről még legmegesküdtebb ellensége sem tagadhatja, hogy rendkívül való jelenés az emberiségben; kiemeli fényes pályáját, melyen annyi alkalma volt az embereket és dolgokat ismerni; s megint azzal végzi sorait, hogy Széphalmon nem érzi magát hivatva a cabinetek dolgairól itélni. (359. l.)

«Napoleon kis cselekedeteiről nem tudok nagy szabáson gondolkozni, — feleli Dessewffy — nagy cselekedeteiről pedig hasonlóképen nem tudok kicsinyül. Hogy az embereket minden tapasztalatai mellett nem ismerte, annak nem kevés próbáit lehet adni, melyek közöl a legnagyobbik kimondhatatlan megbukása; de ez nem csuda még psychologiai tekintetben sem. Jura negat sibi data, nihil non arrogat armis. Ulysses kapta el végtére Achilles paizsát.» . . . «Annál nincs szebb, — mond tovább Kazinczy végső soraira térvén, — mint úgy nézni a mostani történeteket, mint ha három századok előtt folytak volna. De az nem

elég, hanem *itélni* is úgy kell rólok, a mint idővel a részvevőtelenek, a kik majd mind a fényest, mind a homályost egyaránt tekintik, alkalmasint itélni fognak. Annyit tudok, hogy Te Széphalomban, én pedig Szt.-Mihályon a szobánkban jobban találtuk el olykor positivum datumok nélkül is, hogy minket magunkat megvernek a francziák, mint a háborút-lázító akkori miniszter Stadion. Különben oly keveset ártott volna a monarchiának és a világnak, ha hibáztál volna sejtéseidben, mint a hogy nem ártott, hogy nem hibáztál .... Az anglusoknál, mert tudnak szabadok lenni, a legközönségesebb emberek nyilván, szabadon és akárki előtt is kimondják véleményeiket, nem csak arról, a mi történik, hanem azokról is, a miknek történendőségét gyanítják; sőt fogadásokat is tesznek egymással és még a hozzávetéseket is a politikában nyereség vagy veszteség alá bocsátják. Ott a kőmíves, a mészáros, a kereskedő és a lord egyaránt szabadnak tartja ócsárolni lord Bentincket és Castelreaghot stb. Szintolyan természetes ott gyanakodni a földmívelőnek, hogy micsodás lesz az idő járása holnapután, mint megjegyezni, mennyi tetemes és temérdek hibát teve egy néhány hónapok alatt XVIII. Lajos stb.»

Csak azon pontokat emeltük ki e levelekből, melyek a levélirók gondolkozási módját, különböző egyéniségeit jellemzik. Az érdekes polémia közben és mellett sok érdekes adatot talál elszórva a történetíró. Itt olvassuk először, hogy

Bonaparte Lucian családjával együtt magyarul tanult (85. l.); hogy Napoleon magyar ezredet «formált» (89. l.); itt találjuk följegyezve itéletét a magyar felkelő seregről: «beaux gens mal conduits et qui accritront notre gloire» (90. l.), s olvassuk — annyi egyebet mellőzvén, — hogy a francziák hét milliomot vetettek az alattok levő megyékre, megtevén a repartitiot juxta portas palatinales (103. l.) stb. De, a mint mondók, a mi czélunk nem a kor történeteihez állítani egybe az adatokat; hanem néhány vonást emelni ki azon két érdekes egyén ismertetésére, a kiknek leveleit forgatjuk. S e tekintetben legyen elég ezúttal a fennebbiek után még feltüntetnünk a hatást, melylyel Napoleon hazánkba történt beütését fogadták levelezőink. Kazinczy, mint írtuk, még álmában is felfelriadt a francziák közeledésének hírére; s Dessewffy írja: «Csak hideg vér: mind késő van, másképp szól a poéta, másképp a politikus, amaz azt festi, a minek kellene lenni, ez a jelenlevőt, a múltat s a jövendőt valódi állapotjában látja. Ha okosak vagyunk, azon fogunk iparkodni, hogy a közveszedelemből a közjó teremjen. Azok, a kik hamis és hazug reményekkel szeretik magokat tápláltatni, szánakozásra méltó emberek, az okos és férfias charakterű ember látja a dolgot a mint van, s nem kecsegteti magát; azonban kétségbe sem esik, mindenre kész és az elháríthatatlan rossz ellen nem türköl, hanem azt mérsékelni igyekszik.»

Azonban ideje áttérnünk a levelezés azon részeire, melyek irodalmi ügyekkel foglalkoznak. Itt látjuk Kazinczyt valódi nagyságában; s viszont Dessewffyt sem méltányolhatjuk eléggé, ha ez oldalról nem ismerjük.

«A magyar könyvek, — írá Kazinczy 1811-ben, — melyek most megjelennek, mind haszontalan firkálások.» (178. l.) S Dessewffy panaszlá, hogy: «Sok esztendők mulva sem lesz nálunk közönséges a jó ízlés, a mely az igazán finom érzelemnek és a józan észnek összecsatolásában áll.» (192. l.) Ime a korszak (1793—1815) jellemzése, melyben az előttünk fekvő levelek keltek. Számos apró vonással egészíthetnők ki e jellemrajzot a fent czímzett munkából, ha irodalomtörténetet írnánk. De a mi feladatunk sokkal szerényebb. Csak egy pár vonást állítunk egybe, adalékul gróf Dessewffy József és Kazinczy Ferencz írói arczképéhez; s a viszonyt igyekszünk röviden ismertetni, mely ama két jeles férfiút az irodalmi pályán is egybefűzte.

Dessewffy jellemzéséhez önmaga nyujtja a kulcsot.

«Én, barátom, — írja egyik bizalmas levelében Kazinczyhoz, szintannyi szerénységgel, mint őszinteséggel, — keveset tudok, noha sokat tanultam életemben; abban van egész érdemem, hogy egy czélra szoktam összefogni olykor egymástól messze esni látszó ideákat is, és némelykor külön tekintetekből vizsgálván a dolgokat, az egymásba

esni látszókat el szoktam választani. Nem volt sem kedvem, sem időm, sem alkalmatosságom arra, hogy p. o. valamely bizonyos tudomány nemében *mindent* megtanuljak, hanem azon valék, hogy a nevezetesebb dolgokkal ne legyek egészen ismeretlen, és hogy némely külön tárgyakban, a melyek leginkább interessáltak, okoskodó ismereteket szerezhessek magamnak, hogy renddel és világosan tudjak gondolkodni és írni, és hogy némely dolgokban megkülönböztetett ideáim (idées distinctes), a többiről pedig, a mihez férhettem, a mennyire lehet és lehetett, és elmém tehetsége s az időm megengedte, természetes, derült és nem homályos ideáim legyenek. A természet meglehetős és középszerű emlékezettel, szerencsésebb képzelőtehetséggel és nem a legrosszabb itélettel áldott meg. Ehhez járult egy egyenes, nyilt és egyszersmind érzékeny szív, melyet a környülállások alkalmasint már eltompítottak.

«Én sok viszontagságokat, sok fájdalmakat, melyeket titkolék mindenkor, szenvedtem életemben; ezek, szerencsétlenségemre, úgy estek többnyire, hogy a helyett, hogy természeti tehetségeimet élesztették volna, azokat majd mindig fojtogatnák. Nunquam fomenta curarum relinquere potui, pedig nem tehetetlenségből, hanem a mint én magam tudom legjobban, a valóságos szükségből. Még jó eleve általláttam, hogy olyan országban születék, a hol csupán az elmének és a tudományoknak mívelése, a mint ezer példák

mutatják, dicsőség nélkül irígységet és háborgató üldözést hoznak a jobb fejekre, és a bajokból meg az inségből ki nem ragadhatják az embert, Talán másutt annyi tűzzel és állhatatossággal nem az utolsó emberré válhattam volna. A környülállások teszik az embert; csudálom, hogy annyi akadályok után még annyi enthusiasmust találok a szívemben a jóhoz, a nagyhoz és a széphez.» (223. l.)

Az épen előttünk fekvő adatokon nem terjeszkedhetünk túl ez ismertetésben, csak az azokban foglalt vonásokat lehet itt egybeállítanunk. S e vonások eszmékben gazdag, tiszta főt állítanak elénk, meglehetős emlékező, szerencsésb képzelő és erős itélőtehetséggel. Tanulmányaiban, mint maga elismeri, encyclopædikus sokoldalúságra törekvék inkább Dessewffy, mint szakemberré képezni magát. Innen általános míveltsége, melynél fogva az államügyi és külpolitikai kérdésekhez nem kevesebb alapossággal tudott hozzászólant, mint az irodalmi ügyekhez. Idéztük fennebb azon mondatát, hogy a ki nem psycholog, államférfiú sem lehet. Idézhetnők alapos itéletét Pestalozziról s általában a nevelésről (265. l.) és más tárgyakról. Látni fogjuk alább nem mindennapi jártasságát a világirodalomban. E sokoldalúság, nagy olvasottság, s innen származó terjedelmesebb látkör és emelkedettebb világnézlet Kazinczy fölé emeli őt az előttünk fekvő levelezésekben. Kazinczy ellenben az «ex professo» író s a nyelv-

tudós és æsthetikus előnyeivel tündöklik mıveltle'kű barátja fölött. Helyzetöket tekintve, nem is lehete máskép. Kazinczy, mint tudjuk, elvonulva a világesemények zajától, tisztán nyelv- és széptani tanulmányoknak él; ambitiója csupán az irodalom terén keres kielégíttetést, míg Dessewffy a politika terén is vezéri szerepet viszen, s csak a magán- és közügyektől fenmaradt óráit szenteli az irodalomnak. Amannak az írói pálya folytonos és egyedüli gond, munka, tanulmány; Dessewffynek csak szórakozás és megpihenés a köz- és családi ügyektől. Ide járult Dessewffy kedélyének azon természete, melynél fogva, mint mondja, a csapások, a melyek érték, inkább elfojtották, hogysem élesztették tehetségeit. Nyílt, őszinte lélek, eszméi közlésében; de magába rejté fájdalmait. S az elrejtett fájdalom, mint tudjuk, jobban emészt. Mennyire más kedély Kazinczyé! Mennyi szenvedést mért reá a sors! de kárpótlásul oly szívvel áldotta meg, mely talán még nagyobb fogékonysággal bírt az élet örömei, mint szenvedései iránt. Leveleit kell olvasnunk, hogy fogalmunk legyen azon édeni boldogságról, melylyel házassága elárasztá. Mennyiszer mondja barátihoz írott leveleiben, hogy gazdagon kárpótolva találja magát minden szenvedésért. S mily tartózkodás nélkül önti ki fájdalmát baráti keblére, mikor első gyermekét elveszíti! E fájdalommal csak azon öröm ér föl, melyet másik gyermekének születése s fejlődése okoz. Az atyai örömöknek

legszebb kifejezéseit Kazinczy leveleiben bírja irodalmunk. S ha bántják, bosszantják ellenségeinek kicsinyes megtámadásai, olykor pajkos gúnyiratai: mily bő kárpótlást talál, mint annyiszor írja, «a jók tetszésében». S hozzá tehetjük: «és önérzetében!» Egy ifjú költő naivságával kiált fel, hogy «kevély egy epigrammjára» (234. l.); s hogy néhány sonettel biztosítja nevének a halhatatlanságot! (75. l.). Kik a tehetség és nemtehetség elbizottságának annyi példáit látjuk naponként, hajlandók lennénk szerénytelenségnek bélyegezni az önérzet e kitöréseit, ha nem tudnók más felől, hogy ugyanazon férfiú mily szigorú bírája önmagának, ha nem olvasnók leveleiben, hányszor dolgozta újra meg újra egyes munkáit, s hogy csupán Sallustius fordítása egy emberi életnek műve.

Azonban kissé messzebb mentünk, mint szándokunk vala ez ismertetésben. Térjünk vissza a munkához, mely előttünk van. A legjobban feltünteti az a különbségeket, melyek Dessewffy mint író és Kazinczy az író közt valának. Oly különbségek, melyek nem ellentétet képeztek, hanem inkább szorosabbra fűzték közöttök a baráti kapcsot. Szükségök vala egymásra; kiegészíték egymást.

Dessewffy, mint maga mondja, «nem otthon, hanem az Ádriai tengernek partjai mellett, mester nélkül, tehetsége szerint kezdé mívelni és gyakorolni hazája nyelvét s *kénye szerint* irogatá a szókat». Kazinczy többször figyelmezteté barátját

a nyelvtani hibákra, melyeket minduntalan elkövet, s melyek leveleiből kiáltóbban rínak ki most, mint azon időkben, mikor annyian elmondhatták volna, levélírónkkal, hogy kényök szerint irogatják a szókat. Kazinczy igazítása azonban nem csupán a helyesírásra vonatkozik, hanem általában kiterjed barátja egész stilusára. Dessewffy maga hálásan ismeri el, hogy «prózáját simítá Kazinczy, mert szüksége volt a gyalúra; elismeri, hogy stilusát folyóbbá tette, s nem csak a nyelv ellen való hibákat írtotta ki, hanem emezt elébb, amazt hátrább helyeztette, s több mozgást, több kecset, néhol több világosságot adott munkájának, néhol jól rövidített, a buja ágakat nyeste, a ritkákat összecsomózta, a sűrűket kiterpesztette.» (80. l.) Ugyanazon eljárás, melyet Kazinczy általában a magyar irálylyal elkövetett, ízlést, elevenséget és szabatosságot hozva be az írói nyelvbe. S ki lett volna erre inkább hivatva, mint azon férfiú, kiről e levelekben is olvassuk, hogy «*aesthetikai* magyar grammatika» írásán törte fejét, mely a nyelv szabályait kellemesen adja elő; a kiben, mint barátja írja vala, «az érzelem megbékélt a kellemekkel»; s a kinek mívelt ízlése, mondhatjuk hozzáadólag, oly pélyányokon volt kiképezve, mint Sallustius, Cicero, míg a német irodalomban, mint annyiszor írja, Goethét becsülte mindenek fölött?

Habár azonban Kazinczy művész keze sok simítni és javítni valót talált Dessewffy művein: Dessewffy nyelvének szintén megvoltak saját ér-

demei. Nem szólunk költeményeiről; nagyobb előnyökkel bír prózája. Leveleiben nincs ugyan meg az a tűz, az érzelmek, gondolatok és kifejezések azon változatossága, az a művészi könnyűség és természetesség az előadásban, hiányzik az a keresetlen csín, nélkülözzük a pongyolaság azon kecseit, mely tulajdonok Kazinczy leveleit e nemben példányokká emelik. Forma tekintetében is elsőség illeti Kazinczy leveleit, melyek soha sem terjeszkednek ki értekezéssé. De ha Dessewffy leveleiben kevesebb az «esprit», gyakran több az «eszme»; s az érzelmek gyermetegségét, mely Kazinczynál meglep, férfias őszinteség pótolja amannál. Dessewffy elméje sokkal komolyabb, mint Kazinczy örök ifjú, játszi kedélye: mindazonáltal Dessewffynél is gyakran fel-feltünik az elmésség ere. Olykor humoros hangulat is lepi meg: a sérült költői kedély azon kitörése, mely ideáljával szemközt látja a rideg valót. Gondolatai, bármi magasan szárnyalnak, bármi mélyen szállanak alá, rendesen megtalálják a kellő kifejezést. «A mi engemet illet, írja maga, én soha sem írtam semmit, a hol a szó, nem pedig a dolog lett volna a főérdem: mindazonáltal soha sem szűkölködtem szó nélkül ideáimnak vagy valamely rajzolatnak és képzeletnek előadásában, noha nem ötlene is amaz mindenkor legottan vagy nyelvembe vagy pennámba, de valahányszor csendes elevenséggel gondoltam a dolgot, mindenkor elébb-utóbb a valóságát jelentő szavára, mint tulajdon jelére,

akadtam önként» (52. l.). S általában mindenütt érezzük Dessewffy nyelvében az előadás azon erejét, melyet «verve»-nek mond a franczia; érezzük, hogy egy nagy míveltségű férfiúval társalgunk; a kiben, ha levert kedélyű is olykor, mint maga írja, «mindenkor elég enthusiasmust találunk a jóhoz, a nagyhoz és a széphez».

Ez érdekeltség minden iránt, a mi szép, nagy és jó, minden lépten sok alapossággal nyilatkozik az előttünk fekvő levelekben. Nincs fontosabb napi kérdés, mely Dessewffyt ne foglalkodtatná, melyről nézeteit ne tudatná barátjával. Az irodalom terén Kazinczynak engedi ugyan a vezéri szerepet, de a mit ez tőn az ő stilusával, eszmékkel fizeti vissza.

Érintők fennebb, hogy Kazinczy egy æsthetikai magyar nyelvtanon dolgozott. Dessewffy helyesli barátja törekvését s helyes tapintattal jelöli ki gyakorlati esze a nyelvészkedés ösvényét: «Tudom én, úgymond többek közt, hogy sokan előbb csinálják a planumot, azután keresik a factumokat s azokat a systemájokhoz alkalmaztatják; így készült Helvetius és Montesquieu két híres könyve; de ha lehetne is így elindúlni a nyelv dolgában, én nem akarnék. Az igazság olyan mint a nyúl, nem tudja a vadász hol lappang, keresni kell.»

Majd egy pályaművet készít Kazinczy a magyar nyelv ügyében. E műnek czélja nem kevesebb, mint már akkor, 1808-ban, megmutatni a magyar nyelv diplomatikaivá emelésének mind

szükségét, mint jogosságát. Kazinczy teljesen érezte e kérdés fontosságát. Feje, mint írja tele volt eszmékkel. Levelében, melyben munkája tervét tudatja barátjával, érinti a nyelv befolyását a nemzeti charakterre is. «Miért nem adnak a magyar huszárra kabátot?» mondja többek közt; s utána veti: «A magyarnak a deák törvény annyi, mint a Caligula magas oszlopokra raggatott törvénytáblái.» (36. l.) «Mit nem nyernék vele, barátom — írja ugyanezen levelében, — ha te itt volnál stb. Te engem *mind holmi dietalis dolgoknak*, mind a *külföldieknek tudásában nagyon segíthetnél*, azonfelül, hogy *philosophiai okokkal is támogathatnál.*» S csakugyan több pontra nézve felvilágosítást kér Kazinczy barátjától. Dessewffy teljes készséggel felel a kérdésekre. Sőt túlmegy azokon; több lapon által (47—50. ll.) folyvást e tárgygyal foglalkozik. Kimutatja, hogy még Napoleon is mindenütt védelmezi a «honnyai nyelveket»; a Rénuson innen a német, Piemonton túl pedig az olasz nyelvnek pártfogója. «Tudják a francziák, — úgymond, — minden egyéb hatalmaskodások mellett is, hogy megérdemli mindig egy ország, ha annak nyelvét a fejedelme megtanulja. Valamint Nápolyban az olasz, úgy szinte Svécziában a svécziai, Dániában pedig a dániai nyelv uralkodik, holott az első országban a franczia házból, a két utolsókban pedig a német házakból valók is a fejedelmek. Többet mondok, mond D. folytatólag: a baváriai seregnél, melyet general

Wrede Bonaparte vezérlése alatt legközelebbről az oroszok ellen vezetett a francziák társaságában, az egész katonai fegyvergyakorlás német nyelven folyt; nem vette számba ez a nagy ember, a ki a győzedelemnek minden elementomait olyan jól felszámítja, azt a kicsiny nevetséges ellenvetést, hogy t. i. ha két külön nyelv van egy vezér alatt hadakozó két ármádiánál, «so kann man keine kleine gemischte Commando's abschicken» .... «Nincs nemtelenebb kegyetlenség, — folytatja alább, — mint valamely országot honnyai nyelvétől lassan-lassan megfosztani akarni. Minden nemzetnek, szintúgy mint minden embernek, az önnön maga szeretete lelkébe vagyon oltva, ez belső sajátja az embernek, ezt tehát bántani nagyobb durvaság mint akármelyik más külső sajátunkat. Csak a rómaiak voltanak oly erőszakosak, azok a rómaiak, a kik a külső nemzetek isteneit a magokéik közé fogadták; s talán ennek a sanyargatásnak is lehet (noha sem Montesquieu, sem Gibbon világosan nem említi) valamennyire tulajdonítani azon elkeseredést, mely a vándorló népek berontása alkalmatosságával a római birodalomnak felbontását segéllette. Mihelyest nem adunk vagy nem adhatunk egy nyelvet az egész világnak: minden független országnak a maga nyelvét meghagyni tartozunk. A deák nyelv nem csak külsőben holt nyelv is, és olyan nemzetnek holt nyelve, mely mindenben, mindenben különbözött a mostani nemzetektől. A rómaiaknál maj-

mozott vagy tőlök kölcsönözött rendtartások, az idő folyása, a nemzetek geniusa és szokásaik, a vallás és a polgári intézetek, a nálunk virágzó vallások, a mostani culturának mindennemű, másféle, a régitől különböző hajlatjai által úgy megváltoztak, hogy a deák nyelvet, mint ideáinknak és érzeményeinknek eszközét most már részszerint többé nem használhatjuk, részszerint változtatni kénteleníttetünk. És mi módon kénteleníttetünk azt a változást tenni? A mi mostani lételünknek elementomai szerint, mely mivel a rómaiak régi lételének elementomaitól egészen különbözik, szükségesképen a deák nyelvnek olyan abajdócz és korcsosítása által kényszeríttetünk azt cselekedni, hogy a mi mostani deák nyelvünket alig lehet többé deák nyelvnek nevezni. A mostani hivatalos deák nyelv valamiolyan heterogeneum, vegyített, abajdócz, melyet még keresztelni sem lehet.» A deák nyelv, D. szerint a titánok számára készült drága ruha, melyet ma saját matériáibul összefoldozva, saját piczinységéhez új formára szabva, visel a mai pulya, pogonya, porongy, törpe nemzetség. Ha tehát, úgymond, vagy elveszni, vagy nevetséges törpe pantalonok és arlekinok maradni nem akarunk, hagyjuk oda a részszerint elégtelen, részszerint egészen megvesztegetett mostani deák nyelvünket. Vegyük fel a szomszéd németekét? igen, de hogyan? Lármázták-e a mostani németeknek, kik a magyar nyelv ellen annyira berzenkednek, hajdani apjaik, mi-

kor a franczia nyelv el akarta borítani az övéket, ugyan mért nem maradtak ők a deák nyelvnél? Ugyan miért nem tartották meg a deák nyelvet? vagy miért nem választották a francziákét, mely akkor már készültebb vala a magokénál?» .... Megemlítvén ezek után a «pragmatica sanctio» két oldalú voltát, azon kérdést illetőleg: mennyire kész immár a magyar nyelv? csak annyit felel: «ám olvassa meg bárki törvényes új szólajstromainkat s vesse össze a még nem régiben Regensburgban uralkodó Reichsstyllel országgyűléseink jegyzőkönyveit!» Felhívja továbbá barátját: «ne feledje el Szalkait és önmagát (Kazinczyt) citálni, s húzzon a darabos német nyelv és a miénk közt egy igazságos parallelát». És pedig «a magyar népszólás formái nincsenek még nálunk kimerítve, legékesebben nevelt uraink vagy németül vagy francziául szólanak közönségesen és így még ezer meg ezer szép kitételeket foglal és rejt magában a magyar nyelv geniusa, melyeket, reájok találván, frissebb elméink lassan-lassan ki fognak fejtegetni.» Általában azt hiszi Dessewffy: «*nincs alkalmatlan nyelv, ha az ész és elme nem alkalmatlan.*»

Tudjuk, minő megtámadásoknak volt kitéve Kazinczy, mint a nyelvújítás előharczosa. Dessewffy e téren is támogatja, buzdítja barátját, s okokat szolgáltat ellenségei ellen. Mily alaposan bírálja a *Mondolatot,* melyet Somogyi Gedeon annyi epével írt Kazinczy ellen. «Némely új szók

tetszhetnek — írja többek közt Dessewffy — mások nem, csak ezeket kellett volna ecsetelni; némely szók, (melyeket a *Mondolat* felhoz) nem újak, hanem régiek, és ezek körül, ha nem visszás hangúak, fondorkodni a tudatlanságnak jele. Akölcsönözött szavakat, kivált ha magyar kaptára vannak verve, mind kigúnyolni hasonlóképen balgatagság. Mindezekben, úgy mint mindenben, a mérték teszi a jó izlést. Minden új szótól félni mint valamely tüneménytől, csak a vadakhoz illik, de minden petyhüdt, avúlt szót ápolgatni annyit teszen, mint valamely régi pénztárból az ó zöld rozsdás krajczárokat közforgásra bocsátani. Csak a jól itélő értelem ad mindennek becset, csak ott kell új szó, a hol vagy épen nincs, vagy észrevehetőképen hibás. A kurtítás által készíttetve látszó új szók gyakran szépíthetik a nyelvet anynyiban, a mennyiben hosszabb és alkalmatlan hangzású szavainkat csinosítják. A borzas farkú lónak elvágjuk a farkát, és olykor Cyclops lesz belőle. Én jobban szeretem a magyar literaturát, hogysem gyűlölöm még a szerencsétlen szófaragásokat is; megtörténik olykor, hogy currente rota urceus exit, de néha szép formájú tál is. Az igyekezet mindenkor dicséretes; hemzsegjenek csak az új szavak, semmit sem árt, megöli az idő szele a helyteleneket, a boldog termetűek pedig fenmaradandanak; forr a jó bor is míg megszáll és kitisztúl. Nem mind, hanem sok szavaid által fognak menni a jövendőre, akármint

agyarkodjon esküdt uram (a *Mondolat* szerzője); hasznos könyvecskét írhatott volna, ha rövidebbre húzta és a személyerányzást nagyon ki nem mutatta volna, de így sok és még nagyobb s helyesebb kritika fér czáfolásaihoz.

Friss epigrammákat a ki akar írni,
Bután ne gyalázzon és tudjon dicsérni!

Látjuk ezekből, hogy Dessewffy, bár nem túlzó purista, barátja volt a neologismusnak. Kivált a tiszti írásmód magyarosítását sürgeti, mint egyszersmind államférfiú. S mily helyesek e részben elmondott nézetei, a szempontok, melyeket kijelöl. Szeretné, ha ritkábban és csak ott élnenek az emberek deák szókkal, a hol szükség van reájok (10. l.). «*Ne legyünk csinoskodók* (puristæ), *de ne is tarkítsunk mindent.*» (11. l.) «Császár úr, mond továbbá, szűznek mondja a magyar nyelvet, mely minden elegyedéstől irtózik. *De a szűzek nem szaporodnak.* A ki mindent magyar eredetű szóval akar kitenni, határozatlan vagy kétértelmű szót fog néha koholni. Ebből nem következik, hogy meg kelljen nyelvünkben tartani p. o. a «certificatoriát» vagy «levatát». *De csak a hivatottak feladata az új szó-készítés.* A jó gondolatok a szerencse ajándéki. Mivel pedig a jó gondolatok az írás vagy szólás hevenyei közben serdűlnek főképen, *csak a szólás és írás gyarapíthatja nyelvünket.*» S az így készült szókat is meg akarja Dessewffy bíráltatni mindenoldalú szakértőkkel.

«Nem kell elsietni a dolgot. A természetes fejlődésre kell hagyni. Egy nemzetnél sem terem egyszeriben a hivatalos nyelv és nem vala sehol olyan tiszta, mint az íróké; azonban szebb mindenütt az országos emberek nyelve a prókátoréknál, *s illendőbb, hathatósabb ott a nyelv, a hol szavalják a pereket, mint a hol írásban perelnek»* (14. l.) . . . «Az új szók iránt való viadalról, mond ismét más alkalommal, — azt tartom, hogy a szóteremtésben se igen messze nem kell menni, se pedig a határon innen nem kell megállani. *Hogy szükségünk van sok új szóra, azt nem tagadhatja senki is, a ki gyakran beszél vagy ír,* vagy ezen tárgyról valaha akármi keveset is gondolkoza. Bizonyosan kevés új szóra van szüksége a tudatlannak és a gondolatlannak, mivel kevesek az ideái; de a ki szeletekként faggatja vagy szálonként fejtegeti, vagy szemenként hüvelyezi a képzeteket, vagy a ki nem csupán tág pamacscsal durva húzásokat mázolni, hanem fínomabb ecsettel és hajlatosabb vonásokkal festeni is akar, annak tágulni induló lelke kétségkívül új, de természetes szókkal is fog igyekezni segíteni a maga szorúltságán. De mivel itt könnyen eltérünk a visszaélés útjára, és mivel természetes ösztön által mindenkor és mindenben, szintúgy az örvényen túl, valamint a meredeken innen megállapodjanak, — annak okáért nem ártana jól meghányni vetni ezen tárgyat és meghatározni: *hol vagyon helye, és meddig és miképen terjedhet ez*

új szavak alkotásának szabadsága. Mert nem kell elfelejteni, hogy valamely nyelvnek gazdagsága nem all egyedűl a szavak sokaságában, hanem hogy annak nagy és talán legvelősebb részét teszi a különb-különbféle szóbeli összeszerkeztetéseknek és új szólásbeli formáknak a nyelv természetével nem ellenkező bősége» (347. l.) .... «*A jó izlés szép dolog, de ritka:* írja végül; *e nélkül pedig ne merjen valaki új szavakat koholni*» (348. l.) ... «Nem csak meg vagyon engedve, mond ismét más alkalommal, sőt kell néha *újforma kitételeket* (is) mind teremteni, mind elfogadni, *csakhogy azokkal a nyelvünk geniusát ne sértsük.*» (54. l.)

Így vélekedett Dessewffy az irodalom legfőbb, mondhatni életkérdéséről az idő szerint. E részben, mint látjuk, teljes egyetértés volt a két jó barát közt. Dessewffy elismeré már akkor, a mit Kazinczy e téren tőn; prózáját, mint fennebb érintők, mintául kivánta idéztetni, s mindenek fölött barátjában látta azon lángeszet és jóízlést, melyet új szók és szólásformák alkotására leginkább vélt hivatottnak. Ennyi egyetértés s kölcsönös méltánylás mellett mindazáltal eltérések is fordulnak elő olykor levelezőink közt. Kazinczy rendkívüli műízlése már akkor föltalálta Goetheben mindazon tulajdonokat, melyek őt, kivált classikus forma és művészi alkotás tekintetében Németország első költőjévé emelik. «Az én íróm, úgymond tréfásan, a plundrás nemzet közt

Goethe és utána, még pedig jóval utána, Schiller és Mathisson» (184. l.) . . . Voltaire viszont «nem volt embere» Kazinczynak. «Nem tudott *apte* írni s minden munkái egy *tonus*-ban vannak írva» : jegyzi meg róla Mad. de Genlis-val. Általában úgy látszik, Kazinczy sokkal inkább szerette a korabeli német, mint a franczia irodalmat. Dessewffy nem osztozott e nézetekben. Ő Voltaire-t nagyon is, Goethét viszont igen is kevésre becsülte. S mi az irodalmakat illeti: fennebb említők itéletét a «darabos» német nyelvről; mértékes versírásra nem is tartá azt alkalmasnak. Épen ebben látta egyik fensőségét a magyar nyelvnek a német fölött. «Hiába mentegeted, írja barátjának, a németek nyelvficzamító és fülborzasztó antipositionalis prozódiáját.» (96. l.) S midőn e nézetkülönbség mindinkább feltünt közöttök: Dessewffy végre egy hosszú levél írására érezé magát indíttatva, melyben (193—206. ll.) Voltaire védelmét előre bocsátván, elmondja véleményét általában a világirodalomról. Mélyenható, alapos észrevételek, melyek, némi tévedések mellett is, egészben véve találólag emelik ki az európai főbb irodalmak jellemvonásait, egyaránt tanusítván írójuk nagy irodalmi műveltségét, széles olvasottságát és erős itélőtehetségét.

«Nem gondolom, írja többek közt Dessewffy, hogy a francziák csupán csak a könnyű nemű írásokban különböztetnék meg magokat. Minél kényesebb valamely nyelv, annál nagyobb az ér-

dem olyan írókat találni, mint Montaigne, Jean Jacques, Bossuet, Bourdaloue, Massilon, Montesquieu, Raynal, az idősebb Crebillon, Chenier stb. Csak annyi igaz, hogy a könnyű munkára egy nyelv sincs úgy elkészítve mint a franczia és hogy a magas poesisre egy sincs alkalmatlanabb a versélésben. Nem kell csupán a mostani írók után itélni a francziák literaturájáról : épen az a nevezetes ennél a nemzetnél, hogy minden könnyűsége mellett annyi erősen és mélyen gondolkodó férfiakat hozott. Ugyan rendes dolog, hogy némely, kivált német írók egy olyan nemzettől tagadják meg a mélységet, a kinél még most is oly élő mathematikusok találtatnak, mint p. o. La Grange, La Place, Lambert és a többi. Igaz, hogy ezeknek mélységek nem érthetetlen, nem zavaros, nem homályos, nem setét. Genlis asszonynak itélete a franczia philosophusok ellen igen keveset nyom. Hogy Voltaire mindenütt Voltaire, mint Cicero mindenütt Cicero, azt nem lehet tagadni . . . *Csak az vetkezhetik ki eredetiségéből, a kinek nincs individualitása;* de azért más tonusban írta Oedipusát, másban Candidot és másban védelmezte Calas-t . . . Említvén ezek után és pedig szertelen túlbecsüléssel Voltaire költő érdemeit, így folytatja : «*Ő az atyja* az universalis historiának Európában, azaz a *valóságos philosophusi methodusnak a történetek előadásában.* Többet hazudtak, a kik czáfolták, mint ő . . . Kétlő mindenben, semmi vélekedése nem járt túl a határon,

et il porte partout un esprit philosophique d'analyse, même là, ou il se trompe, úgymond Condorcet, és igazat mond. Az indulatosság vala hie bája, mert fölötte tüzes és érzékeny mind szívvel, mind észszel bírt, de nem vala rossz ember. Vannak nagy íróik a németeknek, de egy sincs hozzá fogható . . . *Nagy észszel s nagy ideákkal bírhat valaki, helyes izlés nélkül,* mint p. o. Jean Paul, a kiben a szüntelen való elmésség a legnagyobb hiba . . . Ki szagolja sokáig a potpourrit főszédelgés nélkül, ki olvashatja sokáig egymás után Jean Pault a nélkül, hogy el ne fáradjon, vagy el ne tébolyodjon? — Tudom én, hogy a németek, qui ont pour l'ordinaire fort peu de netteté dans l'esprit, igen keveset hajtanak a világosságra és a præcisióra az írásban, azt mondván: das ist flache Begreiflichkeit; de jobb ez a lapos érthetőség, ez a tisztúltság és ez a határszabás az ideákban s képzetekben, mint az ürességgel puffadó homály és érthetetlenség . . .» Megemlítvén ezek után, hogy a német költők közől a ragyogva folyó Wieland és a gyakran «felleng» Schiller, az éles Blumauer és olykor-olykor Goethe tetszik neki leginkább; az utóbbira nézve megjegyzi, hogy Wilhelm mesterét se maga, se felesége nem érti, de értik ám azon albanói ecsettel oda lehellt dalt: «Kennst du das Land». «Egyébiránt, veti ezek után, *némely lángok és sugárok közepett sok füsttel és gőzzel bővölködik az északi nemzetek poesisa.*« Wieland egybevetése Voltairerel emennek részére üt ki.

Majd így folytatja: «Minden nemzetnél találkoznak külön-külön nemekben nagy emberek, a kik a nagy tudományt, melyet mély és nagy terjedésű észszel és sok fáradsággal szereztek, a dologhoz alkalmaztatott jó izléssel, férfiasan egyszersmind és csinosan elő tudják adni. Azonban minden nagy tudós nem mindenütt homme de société egyszersmind, mint Francziaországban; a hol, a mint Rousseau maga megvallja a jó társaságokban tanulnak írni az írók, és azt a tactust szerzik meg, melyet csak jó társalkodás által lehet magunkévá tenni. Azért nincsenek egy nemzetnek is a mostani tudós világban annyi popularis írói, mint a francziáknak. Francziaországban a nagyérdemű tudósokat a hatalmas és nagy urak meg dámák régtől fogva legszorosabb társaságokra méltóztatták, és ez az oka, hogy a bokros tudósok kellemültek, simultak, a nagy urak pedig és dámák velőztettek és lelkek valamennyire inakra kapott; ezen egyeledés által a nagy fővárosban, az udvarnál s idővel minden jó társaságokban oly egy jó tonus centralisáltatott, mely az önön-meghittség és a maga-bíztalanság közepett esvén, a szeleburdiságot és a nyomadékos nehézkedést egyenlően kiküszöbölte. Ez okozza, hogy a valóságos franczia könnyűség a jó íróiknál a kikapóságig nem terjed, hanem hogy összekeveredvén az értelemmel, az okosságtól vezéreltetik és a józan itélet által mérsékeltetik. Melyik nemzet a mostaniak közül vitte messzebb a practika psychologiát? a

társaságban élő emberi szíveknek esméretét? kiki önszeretete kiméléséuek, ápolgatásának, gerjesztésének, táplálásának mesterségét és fortélyait? Innen van, hogy a franczia írás és társaságbeli tonus az ellenséges udvaroknál is győzelmeskedne, minekelőtte még ezen udvarok a franczia fegyver által meghódíttattak volna. Innen lőn, hogy a franczia nyelv a diákot kitolná, és azon időben, a midőn az anglus nyelv és nemzet már virágzott, a német pedig már virágozni kezde, diplomatikus nyelvvé változna a Tamiza partján szintúgy, mint a Néva partján. Csak az a nemzet, a kinek legtöbb extensiva, practika culturája, civilisatiója és polituraja vagyon, és a kinek írói legpopulárisabbak, remélheti a legnagyobb magasztalást a legkésőbb jövendőtől. Vizsgáld a régi görög és római írókat, kik hozzánk általjöttek, és mond meg, kik vannak közülök leginkább divatban?» Idézi itt Dessewffy La Landenak Kant philosophiájáról mondott itéletét: új rendszer, sok új szó arra nézve, a ki nem tud görögül s nem ismeri a régi és új philosophiai rendszereket; különben egyetlen új eszme sem. A metaphysikában (nem szólván a hypothesisekről) az emberi lélek az elvont ideák egész körét bejárta immár, a melyeket természeténél fogva felfogni képes volt. A végtelen tökéletesedés ideája, az emberi lelket illetőleg, nem alkalmazható a metaphysikai és tisztán elvont ideákra. «Látod, barátom, — veti ez idézet után — hogy a Kantianismus, Fichtianismus, Schellingia-

nismus, azaz ez a háromágú idealismus, mely egész a transcendentalismusba becsap, Villers minden törekedései mellett sem tesz legkísebb szerencsét is sem Francia-, sem Angliaországban; hogy mennének hát a jövendőre az arról írt borzos könyvek. Csak úgy fogja ezeket emlegetni a posteritas, mint a peripatetismust, scoticismust, dunsismust, mint megannyi elégtelenségeit a megfoghatatlanoknak, a repülni akaró emberi elmének stb. A németeknél — mond folytatólag D. — sokkal jobban értik a francziák «a legabstractusabb ideákat világosságra hozni» . . . *Németország* is sok originalis genieket adott; *de egyáltalában vevén literaturájokat*, német uraimék szerfelett systematikusok, a helyes izlés nem bélyege literaturájoknak, a tudományokban mindent egy principiumra akarnak visszavinni, syntheticusok inkább, hogysem analytikusok, felette mind abstractusok, mind kicsinykedők (minutieux), mindent ki akarnának meríteni, és mivel ez lehetetlen, azért gyakran haszontalanul unalmasok, szószaporítók, s még sem oratorok, s ritkán adják elő a tudományokat testestől s lelkestől, hanem gyakran vér, hús s inak nélkül való skeletomokban. Die Vielseitigkeit ihrer Literatur schadet der Bestimmtheit derselben. Charakterje literaturájoknak die Trockenheit, die metaphysische Poesie, und ihre Metaphysique spielt in das Unerreichbare, Unbegreifliche, Verwirrte, Unfassbare, Unanwendbare, und vor lauter Höhe in

das Nichts, oder auf's wenigste in das Leere hinein; Kategorien, Constructionen der Natur etc. Grandes misères. Az *anglusok*, kiknek Lockejok, Humejok, Blairejök, Shaftesburyjok, Homejok (mert Newton és Hobbes szintúgy mint Leibnitz és Commenius a németeknél, Des Cartes a francziáknál többnyire deákul írtak), Robertsonjok, Gibbonjok, Fergusonjok, Malchusok, Miltonjok, Sternéjek, Shakespearejök, Addisonjok, Popejok, Thompsonjok, Swiftjek, Buttlerjek, Priorjok, Drydenjek, Burkejok, Sheridanjok és Foxjok vagyon, — mélyek, magasan szállók, hathatósok, humoristák, szökók ideáikban, legalább gyakran nagyot lépők; de melyik nemzet vitte a mostaniak közől tovább a tudományokban den praktischen Blick, die Richtigkeit des Geschmackes, und die Lebendigkeit der Darstellung, l'esprit d'analyse, d'ordre, de clarté et de précision, a francziáknál és a mint magok nevezik, la méthode?» A francziák, D. szerint, mélyek a nélkül, hogy révedezők volnának, exactok és methodicusok a nélkül, hogy kicsinyeskedők és unalmasok volnának. A németek rendesen mélyebbek, de nem látnak oly tisztán a melységben.

A bölcselkedők közől Locket, Condillacot, Helvetiust és a korabeli két Platót, mint nevezi vala: Shaftesburyt t. i. és Malebranchet szerette Dessewffy mindenek fölött; s fennen kérdi, kiket lehet ezekhez hasonlítani a németek közül? «Nem igaz, — úgymond — hogy azok közől némelyek

nem hitték a lélek halhatatlanságát; nem igaz, hogy vastag materialisták voltak; csak annyi igaz, hogy a nem-materiát mint reális valóságot meg nem tudták fogni és hogy képtelenségnek tartották azon állítást, hogy az általunk érezhető vagy érezhetlen materia ne gondolkozhasson, ne érezzen stb.» Levelezőnk, bár magát idealistának mondja, a materialismus határáig jutott e sorokban, s a következőkben át is lépi e határokat. Említi, minő hatása van gondolkodása élesítésére a tokaji bornak; s hogy Voltaire, II. Fridrik és Napoleon is kávéval tartották munkálkodó eszöket stb. Mintha csak Moleschottot hallanók. Azonban az állítás módjára nézve nagy köztök a különbség. «Én, — mond Dessewffy — *bizonyosan nem tudom,* hogy nincsenek-e a gondolkodás kifejtetlen elementomi a borban stb.» (199. l.) Moleschott ezt *bizonyosan* véli tudni. Ha ez okból Dessewffyt, mint philosophot, a rendszerek és iskolák szerint kellene osztályoznunk, inkább a sceptikusok, mint a materialisták közé kellene sorolnunk. «Még a vegetatiónak és az érzékenységnek határait sem ismerjük, írja maga; oly rejtett lépcsőkön csúszik minden egymásba a természetben, mint a színek a nagy mesterek képirásaiban; és mi gőgös pedántok és *oskolabeli* bölcsek meg akarjuk határozni, hogy mi gondolkozhatik, mi nem?» Ez nem kevésbbé tiltakozik az idealismus túlságai, mint a materialismus elbizottsága ellen. Dessewffy egyik iskolához sem

tartozott. Épen azt hibáztatá fennebb a németekben is, hogy mindent egy principiumra akarnak visszavinni. Gyakorlati észjárása ellenszenvvel viseltetett a német bölcselkedők egyoldalú mélységei iránt; míg ellenben költői kedélye s érzékeny szíve visszariasztták az anyagelviség következményeitől. «Idealista vagyok — mond maga Dessewffy — de csak bizonyos tekintetben; nem hiszem, hogy kívülem semmi sem volna; s a megfoghatatlanok körül nem forgolódom. Là commence un abyme, il faut le respecter«. (316. l.) Hasonló szempontból mondhatná el, hogy materialista, de csak bizonyos tekintetben. Nem hiszi, hogy az anyagon kívül semmi sem volna; mint fennebb láttuk, védi e lélek halhatatlanságát; s a lélektant oly fontos tudománynak tartja, melynek ismerete nélkül valaki sem államférfiú, se általában semmi nem lehet. (218. l.) Minő rendszert vallott tehát Dessewffy? — fogja kérdezni az olvasó. — «Nekem — válaszol maga a kérdésre — nincsen időm, hogy egy nagy ideán (pedig olykor-olykor ötlik a fejembe egyik is, másik is) szünet nélkül törődjem s egy philosophiabeli theoriát vagy systemát sok kotlódás közt kiköltsek.» (277. l.) Ehhez, — úgymond — nyugalom kellene, melylyel annyi családi és hazai bajok közt nem bírhat. Mindent megolvasott, s igyekvék mindenből elvonni, a mi jót talált, egyaránt kerülvén mindenik rendszernek örvényeit.

«Menjünk tovább! folytatja Dessewffy észre-

vételeit a különböző nemzetek irodalmai fölött. «Az én kedves historikusaim a *mostaniak közt,* — tehát a mult század végén s a jelen század első tizedében — legelsőben Buffon, a természet képírója, a ki a maga nemében szintúgy olyan egyetlen a világon, mint Geszner p. o. az idylliomokban és Bayle a historiai kritikában; azután Gibbon, Robertson és Voltaire, kit ama kettő mint historikust magasztal. Mit kell hát azon német tudósokról tartani, a kik ezen nagy embert, mivel néha egynéhány esztendőkkel a datumokban hibázott, és mivel az igazat mind kifürkészte, mind kijelenteni merte, hazugnak mondják?! ... Csak a jövendő fogja helyesen megismerni, hogy mennyivel tartozik a világ a franczia es anglus philosophiának és be kevéssel a németeknek. A kik az encyclopædistákat és œkonomistákat a franczia revolutio apjainak tartják, nagyot hibáznak; ők jó és csendes változást akartak; sok hiba, sok hazugság van az encyclopædiában, de nincs egyetlen egy tökéletlenség is. Az emberek mindent, a mi új, akármilyen jó legyen, túlvisznek. A legjobb búzából termett magot is üszök boríthatja. Válaszszuk el a jó magot a rossztól.»

A philosophusok és historikusok után a korabeli *poetákra* tér által Dessewffy. «Megvallom — úgymond — hogy én nem az anglusokat, nem a németeket, nem a francziákat, hanem az olaszokat, spanyolokat, portugallusokat (nem szólok itt a régi görögökről és rómaiakról és a sok minden-

féle szent írásokról), meg Sadit, Ferdusit s egyéb arabs es persa poetákat tartom a legnagyobb poetáknak. *Nem szokhatom az északi poesishoz*, még Ossiánhoz sem egészen; az a szüntelen való köd és szomorúság nincs a természetben, még Londonban is süt a nap némelykor; engemet is intereszszál a melancholia, bonheur des malheureux, tendre mélancholie, én is gyakran komoly vagyok, a klima, a gondok, az életünk módja hozza ezt magával, de ki fog mindég sopánkodni?! *A phantasia változásokat kíván és az érzékenység szintúgy*; minél több varietas van a ragyogó tüzes képzetekben és költésekben, és az erdeklő érzeményekben, mennél több természetesseg a mellett mind a rajzolatban, mind a festésben, és mennél kevesebb metaphysikabeli ideák és metaphorák, annál jobban tetszik nekem akármely költemény. Nem mondom én azért, hogy csupán csak eleven és találmányos képzelődéssel és költéssel, meg meleg érzékenységgel, helyes itélet nélkül lehessen akármilyen remek poemát írni; de az itéletnek csak olyannak kell lenni a költeményben, mint a jó lovak jó kocsisának: spiritus pure rector, non incitator esse debet; nem kell hogy sújtsa a virgoncz paripákat, hanem csak hogy néha tartóztassa vagy igazítsa. A francziák közül Voltaire, Racine, Corneille és Molière, meg La Fontaine és Florian, a könnyebbek közől pedig Parny és Boufflers kedveltjeim; Delillet csupán coloristának nézem. Az anglusok közül Sternet, Thompsont és Swiftet

kedvelem leginkább, meg Miltont, meg Shakespearet helylyel-helylyel. A németek közül pedig Wielandot és minden hibáik mellett Kotzebuet és Schillert; itt s amott Goethét is, mais si Schiller est souvent gigantesque, Goethe est quelquefois trop niais stb. A francziák leggyengébbek az eposban, az idylliumokban és az ódákban; ennek részszerint a nyelv kényessége az oka, részszerint pedig az ilyetén, a társaságos élet és philosophia által szerfelett kipallérozott népnek csupán a megírt képezetek által az elragadtatásra való alkalmatlan volta. Az élőszó, a játékszín majmozási, a becsület reménye a lehetetlenségig elragadhatják a francziát, de hogy lehet a képzelt csudálatosból származó gerjedelmet egy olyas, mindennek fejtegetéséhez szokott nemzetnél lázítani, mely már önön nemzeti nagy cselekedeti által a csudálatosnak határit szűkitette? Az ilyetén nemzetnél szükséges, hogy a historia epossá és az epos historiává váljon, úgy mint Lucanus Pharsaliájában; azonban meglehet, hogy a mostani Achilles majd egy Homerust támaszt. Egyébiránt alkalmasint minden nemzeteknel nem igen felette messze esék culturájoknak kezdetétől az eposnak epochája, és hihető, hogy Homerus példája s követése és azon alkalmatos és igen udvarias mese nélkül, mely Anchisestől és Venustól származtatá a Cæsarokat és a másik, Dido és Aeneas közt költött, rege nélkül a halhatatlan *Aeneis* nehezen született volna Augustus alatt a

világra. A mi az idylliumokat illeti, hogy találhatja el egészen a kigyalult, udvarias és pallérozott társasági franczia tudós az együgyű pásztori életnek tonusát? . . . Annál inkább kell tündökleniek in der didactischen und in der dramatischen Poesie. A dramatikabeli poesis kivált a kipallerozott társaságos életnek szülöttje. Van szép természet a társaságos életben is, sőt többek, különbözőbbek és olykor erősebbek az indulatok, az egymásba ütközések és az illendőség meg ellenkezések által, a melyektől fojtogattatnak. A dramatika poesisnak a morális ember a társaságban a tárgya; ez a morális ember a társaságban, kivált a kipallérozott társaságban, számtalan modificatiókat szenved és szenvedhet a társaságos eletben, természete, indulatai és a körnjülállások szerint. Az illendőségnek, a maga-tettetésnek leple alatt dolgozó indulatos szívnek önön maga elárulásai, valamint a leginteresszánsabbak magokban, úgy a legnehezebbek az előadásban; a komédia tehát s a tragédia, egy szóval a dráma, legnehezebb neme a poesisnak és ebben természetképen a legtársaságosabb, legpallérozottabb nemzetnek nem csak leginkább bővölködni, hanem a többieket felül is kell múlni.»

Az ékesszólásban az angoloknak adja Dessewffy a koszorút, s különösen Sheridant tartja legnagyobb szónoknak. «Mind megvan, — ugymond, — benne, a mi Demosthenesben és Ciceróban volt. Csak Hastingot védelmező oratióját olvassa valaki,

ha ezen állításnak igazságáról meg akar győződni. Hasting talán nagyobb gazember vott mint Verres, de Cicero nem vala nagyobb szószóló Sheridannél». Az angol alkotmánynak tulajdonítja levelezőnk e felsőséget. S aztán így folytatja: «Ha nagyobb emberek az anglusok in eloquentia civili, nagyobbak a francziák in etoquentia sacra. In eloquentia forensi mind Angliának, mind Francziaországnak, mind Olaszországnak nevezetes embereik vannak. A németek, kiveszek egynéhány prédikátort, a legszegényebbek, mint oratorok.»

«Mindezeknek pedig csak az a következése, hogy sok nagy embert szült minden nemeiben a literaturának a kérdésben levő három nemzet; de hogy csak mégis mindent együvé véve a francziáké és az anglusoké az elsőség, legalább quoad qualitatem, etiamsi non quoad quantitatem. Bővebb talán a német literatura, mivel a tudósság mesteremberséggé, életnemévé lett Németországban, a theoriabeli nevelés sehol sincs jobb lábon mint ott, úgy űzik ott a tudományokat mint a szabó a varrást; meglehet, hogy többet tudnak a németek, de nem tudják többnyire olyan világosan, olyan könnyen, olyan kellő renddel, oly practice, oly jó izléssel kiadni a tudományt, mint a francziák, sem oly hathatósan mint az anglusok; fonnyadtabban mind beszélnek, mind írnak nagyobbáránt stb.»

«Alig hinné ember, — feleli e nagy érdekű, hosszas levélre Kazinczy, — hogy te oly szélesen

tudj holmit.» S hát ha meggondoljuk, hogy, a mint maga mondja, egy írót sem hozott fel a különböző irodalmak ezen jellemzésében, a kinek több, híresebb munkáját ne olvasta volna. «Én — úgymond Kazinczy — veled egyébben nem mérkőzhetem össze teljességgel, mint a német literaturában.» S itt nem engedi elvitatni Goethe fenségét. Kérdezi barátjától: ismeri-e ez s ama munkáját? s lelkesedve kiált fel: «Quo quo vestigia fixit, subsequitur decor. Több ő nekem mint minden.» Ha úgy lehetne egy óhajtással magamat valamivé tennem, mint a tündérhistóriákban királylyá, én semmi sem lennék egyéb, mint Goethe magyar nyelvben! (208. l.)

Kazinczy lelkének egész iránya revelálta magát e nyilatkozatban. Mutatják egyszersmind e jellemző szavak' miben állott az ő fensősége nagy míveltségű barátja fölött.

TARTALOM.

A **Franklin-Társulat** kiadása:

OLCSÓ KÖNYVTÁR

Szerkeszti GYULAI PÁL.

Az eddig megjelent füzetek betűrendben. — Minden füzet külön is kapható.

Egy-egy szám ára 20 fillér.

a) Színművek.

Almási Tihamér. Czigány Panna. Népsz. (1058—1059)
Arago és **Vermond.** Az ördög naplója. Vigj. (193—194)
Augier E. A Fourchambault család. Ford. Fáy J. (264—266)
— A bürök. Vigjáték 2 felvonásban. (500)
— Az arczátlanok. Vigjáték 5 felvonásban. (773—774)
— Gabrielle. Szinmű 5 felv. Ford. ifj. Szász B. (986—988)
— és **Sandeau Gy.** Poirier úr veje. Szinmű. (357—358)
— és **Foussier.** A szegény arszlánnők. Dráma. (526—527)
Bayle Bernard. Az esernyő. Vigjáték. (631—632)
Beaumarchais. Figaró házas. Vígj. Ford. Paulay (55—58)
— A sevillai borbély. Vigj. Ford. Paulay E. (290—292)
Berczik Árpád. Az igmándi kispap. (386—387)
— Nézd meg az anyját. Vigjáték. (495—497)
— A protectió. Vigjáték. (638—640)
— A svihákok. Vigjáték. (835—837)
— A veteránok. Életkép. (841—843)
— A bálkirálynő. Vigjáték 1 felv. II. kiad. (859—860)
— A peterdi csata. Vigjáték 3 felvonásban. (875—877)
— A papa. Vigjáték 3 felvonásban. (999—1000)
— Himfy dalai. Vigj. 3 felv. (1079—1081)
— Mai divat. Vigj. 3 felv. (1104—1105)
— Postás Klári. Vigjáték 3 felvonásban. (1136—1137)
Bessenyei György. A philosophus. Vigjáték. III. kiadás. (338—340)
Björnsterne Björnson. Leonarda. Szinmű. (635—637)
Brieux Eugéne. A vörös talár. Dráma 4 felvonásban. (1234—1236)
Brough William. Flipper és Nobbler. Vigjáték. (556)
Coppée Fer. Kisebb szinművek. Ford. Csiky G. (435)
— Severo Torelli. Forditotta Csiky G. (583—584)
— Két fájdalom. Dráma. (784)

*

Corneille Péter. Cinna, vagy Augustus kegyelme. Tragédia. Francziáb. ford. Pajor Istv. (548)
— Cid. Tragédia Francz. ford. Radó Antal. (669—670)
Csató Pál. Megházasodtam. Vigjáték 3 felv. (1237)
Csiky Gergely. Anna. Dráma 1 felv. (421—422)
— A nagyratermett. Vigj. 3 felv. (Pályamunka. (748—751)
— A nagymama. Vigjáték 3 felvonásban. (752—754)
Dugonics A. Kún László. Szomoru tört. 4 szak. (471—473)
— Bátori Mária. Szomoru tört. 4 szakaszban (577—580)
— Toldi Miklós. Szomoruj. 3 szak. (869—872)
Dumas S. id. A Saint-Cyri kisasszonyok. Vigj. (731—732)
— Kean. Szinmü 5 felv. (1102—1103)
Echegaray József. A nagy galeotto. Dráma. A spanyol eredetiből forditotta Patthy Károly. (711—713)
— Bernardo Montilla. Dráma. (917—920)
— Folt, a mely tisztit. Dráma. Ford. Patthy K. (997—998)
— Mariana. Dráma 3 felv. (1001—1003)
— Őrült-e vagy szent? Dráma Ford. Huszár V. (1068—69)
Fáy A. A külföldiek. Vigjáték. (436—437)
— A mátrai vadászat. Vigjáték. (524—525)
Gaal J. A peleskei nótárius. Bohozat. II. kiad. (296—299)
Gabányi Árpád. Kapivár. Vigjáték 3 felv. (861—864)
Goethe. Iphigenia Taurisban. Dráma. II. kiad. (53—54)
— Berlichingeni Gottfried, a vaskezü, dramatizált története. Ford. Balla Mihály. (508—510)
— Faust. II. része. Ford. Várady Antal. (1171—1182)
Goldoni K. A Hazug. Vigj. Ford. Radó A. (347—349)
— A jótékony zsémbes. Vigj. Ford. Rado A. (813—816)
Gombos I. Az esküvés. Szomorujáték. (327—329)
Grillparzer F. Medea. Szomorujáték. (612—614)
— A tenger és szerelem hullámai. Szomoruj. (810—812)
— Sappho. Szomoruj. 5 felv. ford. Ivánfi Jenő (898—900)
Halbe Miksa. Földanyánk. Dráma 5 felv. (1111—1113)
Hauptmann G. Hannele. Álomkölt. 2 részb. (1031—1032)
Hugo K. Bankár és báró. Szomorujáték. (234—235)
Hugo V. Hernani. Szomoruj. Ford. Szász K. (35—36)
— Borgia Lucretia. Dráma. Ford. Szász K. (343—344)
— Ruy Blas. Szomoruj. 5 felv. (851—853)
— A király mulat. Szomoruj. (927—928)
Katona József. Bánk-bán. II. kiad. Dráma. Arany János.
Kisfaludy K. Csalódások. Vigjáték. (191—192)
— Irene. Szomorujáték. IX. kiad. (138—140)
— A kérők. Vigjáték. (301—303)
— A pártütők. Vigjáték. (388—389)
— Mátyás deák. — Hüség próbája. Két vigjáték. (1147)

Simai Kristóf. Igazházi, egy kegyes jó atya. Mulatságos játék. Bevezetéssel Erdélyi Károlytól (601—603)
Sophokles. Elektra. Ford. Csiky Gergely. (759—760)
— Oedipus király. Ford. Csiky Gergely. (775—776)
— Oedipus Kolonosban. Ford. Csiky G. (777—778)
— Antigone. Ford. Csiky Gergely. (779—780)
— A Trachisi nők. Ford. Csiky Gergely (1131—1132)
— Ajas. Ford. Csiky Gergely (1228—1229)
— Philoktetes. Ford. Csiky Gergely. (1281—1282)
Sudermann H. Rejtett boldogság. Szinmű (1065—1066)
— Keresztelő János. Tragédia 5 felv. 1 előját. (1144—1146)
Szász Károly legifj. A múzsa. Vigj. 1 felv. (883)
Szentjóbi Szabó L. Mátyás király, vagy a nép szeretete jámbor fejedelmek jutalma. Érzékenyjáték (330—331)
Szigligeti E. Liliomfi. Vigjáték. IV. kiad. (19—20)
— A trónkereső. Szomorujáték. (255—257)
— Fenn az ernyő, nincsen kas. Vigj. III. kiad. (588—590)
— Csikós. Eredeti népszinmű 3 szakaszban (705—707)
— Béldi Pál. Szomorujáték (106—109)
Taylor T. Barátságból. Vigjáték. Ford. Csiky G. (353)
Teleki L. gróf. Kegyencz. Szomorujáték (197—200)
Theuriet. Jean Marie. Dráma (793)
Vasiliadis Sz. N. Galatea. Dráma. (128—129)
Voltaire. Zaire. Dráma 5 felv. (912—913)
Vörösmarty Mihály Az áldozat. Szomorújáték (961—962)

b) Verses művek.

Amade L. (Várkonyi) versei. Összegy. Négyessy L. (821-830)
Angol, franczia és olasz költőkből. Ford. Jánosi Gusztáv. (1159—1160)
Arany János. Murány ostroma. (1186—1188)
— Buda halála. (1221—1224)
— Nagyidai czigányok. (1265—1267)
— Katalin. Keveháza. Szt. László füve. (1263—1264)
— Első lopás. Jóka ördöge. (1268)
Berzsenyi Dániel versei. 6-ik kiadás. (187—190)
Boileau. A költészetről. Tanköltemény négy énekben, ford. Erdélyi János. (467—468)
Byron lord. A kalóz. Ford. Kaczíány Géza (832)
Catullus versei. Ford. Csengery J. (253—254)
Coppée F. Költeményeiből. Ford. Bogdánfi L. (1067)
Csokonai V. M. Dorottya, vagyis a dámák diadala a farsangon. III. kiad. (1—2)
— Lilla. Érzékeny dalok három könyvben. (89—90)

Csokonai V. M. Ódák. Két könyvben. (145—146)
— Békaegérharcz. Irta Homer. (300)
Czuczor Gergely népies költeményei. (69—70)
— Hőskölteményei és meséi. II. kiadás (522—523)
— Költeményei. (549—550)
Dayka Gábor költeményei. (130—131)
Erődi B. A Balkán-félsz. népek költészetéből (844—845)
Faludi Ferencz versei. (1163—1165)
Fazekas Mihály. Ludas Matyi. Komikai elbeszélés. II. kiadás. (1060)
Firdúszi Abúl Kászim Manszúr. Szohráb. Költői elbeszélés. Perzsából forditotta Fiók Károly (609—611)
Garay János Balladái és életképei. (Sajtó alatt).
Goethe, Hermann és Dorottya. Hegedüs I. III. kiadás. (276—277)
Gvadányi J. Egy falusi nótáriusnak budai utazása. V. kiad. (107—109)
Gyöngyösi István. Ének Thököly Imre és Zrinyi Ilona házasságáról. Egykorú kéziratból kiadta és jegyzetekkel kisérte Hahn Adolf (461—462)
Gyulai Pál. Szilágyi és Hajmási. Költői beszély. (390)
Horatius. A költészetről. Levél a pisókhoz. (76)
Ilosvai Selymes Péter. Az hiresneves Tholdi Miklósnak jeles cselekedetiről és bajnokságáról való história. Kiadja Szilády Áron. II. kiad. (515—516)
Kazinczy F. versei. III. kiadás (951—952)
Kerényi Frigyes összes költeményei. (9—13)
Kisfaludy Károly. Versei. (247—250)
Kisfaludy Sándor. Himfy szerelmei. A kesergő szerelem. 9. kiadás. (955—957)
— A boldog szerelem. 9. kiad. (958—960)
— Összes regéi. I. (312—316)
— Összes regéi. II. (317—320)
Kölcsey Ferencz versei. Ötödik kiadás. (224—228)
Kozma Andor. Kórképek (831)
Králjevics Márkó. (Márk királyfi.) Délszláv népballadák a XV. és XVI. századból. Az eredetiből forditotta Margalits Ede. (1107—1110)
Lenau Miklós. Faust. Költemény. Ford. Szomory Károly (1212—1214)
Listi László munkái. Életrajzzal (761—766)
Longfellow H. Hiavata. Amerikai indus hitrege (486—488)
— Az arany legenda. Angolból. Jánosi G. (519—520)

c) Regények és beszélyek.

d) Egyéb próza.

Murray-Grenville E. C. A franczia politikai életből. Forditották Belényesi és Huszár. (96—98)
Neményi Ambrus. A franczia forradalom hirlapjai és hirlapirói (466)
III. Napoleon. A tüzérség multja és jövője. (675—676)
Occioni Onorato. A latin irodalom története. A XII. kiadás után olaszból ford. Kis Ernő dr. (1082—1089)
Pascal gondolatai. Francz. ford. Béri Gyula. (714—716)
Pellico Silvio Börtön. Olaszb. Erdélyi K. (511—513)
Planche Gusztáv. Művészek csarnoka. (537—538)
Prescott H. E. II. Fülöp. Ford. Szász K. (553—554)
Pulszky Ágost. Pázmány Péter (587)
Pulszky Ferencz. Eszmék Magyarország története philosophiájához. (214—215)
— Martinovics és társai. (332)
— Deák Ferencz. Jellemrajz. (1312—1313)
Radnai Rezső. Aesthetikai törekvések Magyarországon 1772—1817. (644—646)
Régi utazások Magyarországon és a Balkán félszigeten. 1054—1717. Összegyüjt. Szamota I. (767—772)
Renan Ernő. Spinoza. Francz. ford. és jegyzetekkel kisérte Rácz Lajos. (1296—1297)
Richter Jenő. A socialismus diadala után. (1119—1121)
Riedl Fr. A magyar irodalom főirányai (994—996)
— Magyarok Rómában. (1161—1162)
— Péterfy Jenő. (1166—1167)
La Rochefoucauld gondolatai. Ford. Béri. (932—934)
Roscher V. A nemzetgazdaság viszonya a klasszikai ókorhoz. Ford. M. G. (438)
Rousseau J. G. A társadalmi szerződés. (641—643)
Sayous E. A mongolok betörése Magyarországba 1241—42. Forditotta Takács István. (73)
Schiller. Mózes küldetése. Forditotta Jurany G. (161)
— Kisebb prózai irataiból. Aesthetikai értekezések. Ford. Zollner Béla. (555)
Seneca Lucius Annaeus. Vigasztalások. (873—874)
Szalay László. Mirabeau. (293—295)
Szász K. Schiller. Élet- és jellemrajz. (545—546)
— Horatius. Irói élet- és jellemrajz. (736—737)
— Madártávlatból. (1030)
Szigligeti E. Magyar szinészek életrajz. (125—127)
Szilágyi S. Történeti rajzok. (236—240)
Tacitus P. Cornelius. Agricola élete. A latin eredetiből forditotta Dr. Csiky Kálmán. (1054)

Taine H. Az eszmény a művészetben. (162—164)
— Az olasz művészet bölcselete. Ford. Kádár B. (514)
— A görög művészet bölcselete. (617—618)
— A németalföldi művészet bölcselete. (619—620)
Theophrastus jellemrajzai. Ford. Hunfalvy J. (258)
Thomas. Descartes emlékezete. Ford. Rácz Lajos. (992—993)
Voltaire XII. Károly története. Ford. Prezsetinszky Pál. (1287—1295)
Wertheimer Ede. Az 1811/12-iki magyar országgyűlés (1126—1129)
Zsilinszky M. Kupecky János. (141)

RÉGI MAGYAR KÖNYVTÁR

SZERKESZTI **HEINRICH GUSZTÁV.**

Ez új vállalat czélja, nemzeti irodalmunknak régi, ritka vagy eddig nyomtatásban meg nem jelent termékeit hű szövegekben, a szükséges tájékoztató bevezetésekkel és jegyzetekkel a tudomángos kutatás és tanulmány számára hozzáférhetővé tenni.

Eddig a következő füzetek jelentek meg:

1. **Székely** *Sándor, Aranyos-Rákosi.* **A székelyek Erdélyben.** Hősi költemény, 1822. Kiadta Heinrich Gusztáv, 123 lap, ára 1 K 20 f.
2. **Pálos iskola-drámák a XVIII. évszázból.** A M. T. Akadémia kéziratából kiadta Bayer Józs., 80 l., ára 80 f.
3. **Csiksomlyói nagypénteki misztériumok.** A XVIII. századi kéziratból kiadta Fülöp Árpád, 244 lap. ára 2 K.
4. **Heltai Gáspár esopusi meséi.** Colosvarot, 1566. Kiadta Imre Lajos, 304 lap, ára 2 K. 40 f.
5. **Poncianus históriája.** Bécs 1573. Kiadta Heinrich Gusztáv. 231 lap, ára 2 K.
6. **Gyöngyösi** *István.* **A csalárd Cupidonak** kegyetlenségét megismerő és annak mérges nyilait kerülő tiszta életnek geniusa. A költő kéziratából kiadta dr. Rupp Kornél, 194 lap, ára 2 K.

7. **Bessenyei** *György.* **A természet világa** v. a józan okosság. A költő kéziratából első izben kiadta Bokor János 407 lap, ára 3 K. 60 f.
8. **Dugonics** *András.* **Az arany pereczek.** III. kiadás. Magyarázatokkal és szótárral kiadta Bellaagh Aladár. 368 lap, ára 3 K. 20 f.
9. **Balogh** *István.* **Ludas Matyi.** Bohózat 3 felvonásban. Kiadta Bayer József. 96 lap, ára 1 K.
10. **Mondolat.** Dicshalom 1813. Kiadta Balassa József. Két hasonmással. 109 lap, ára 1 K.
11. **Felelet a mondolatra.** Pesten 1815. Kiadta Balassa József. Függelék: A mondolat és a felelet egykorú birálatai és Somogyi Gedeon válasza a feleletre. 114 lap, ára 1 K.
12. **Telegdi Miklós** pécsi püspöknek felelete *Bornemissza Péter fejtegetés* czimü könyvére. Az 1580-iki kiadás után közrebocsátotta Dr. Rupp Kornél. 172 lap. 1 K. 60 f.
13. **Bessenyei** *György.* **Agis tragédiája.** Bécs 1772. Kiadta Dr. Lázár Béla. Egy hasonmással. 171 lap, ára 1 K. 20 f.
14. **Bolyai** *Farkas.* **II. Mohamed.** Szomorujáték három felvonásb. Kiadta Heinrich Gusztáv. 112 lap, ára 1 K.
15. **Vásárhelyi daloskönyv.** XVI—XVII. századi szerelmi és tréfás énekek. Kiadta Ferenczi Zoltán. 247 l., ára 2 K.
16. **Bessenyei** *György.* **Lais** vagy **az erkölcsi makacs.** Vigjáték öt felvonásban. A kéziratból első izben kiadta Dr. Lázár Béla. 102 lap, ára 1 K.
17. **Fazekas Mihály versei.** Bevezette és kiadta Tóth Rezső 206 lap, ára 2 K.
18. **Gesta Romanorum.** Forditotta Haller János Kolozsvár 1695 kiadta Katona Lajos 516 lap, ára 4 K.
19. **Faludi Ferencz Téli éjtszakák** vagyis a téli est időnek unalmat enyhitő beszédek. Kiadta Dr. Rupp Kornél 183 lap, 1 K. 60 f.
20. **Kazinczy** *Ferencz.* **Tövisek és virágok.** Széphalom 1811. A Tövisek és virágok egykorú birálatával kiadta Balassa József. 100 lap 1 K.
21. **Protestáns iskoladrámák.** Összegyüjtötte és kiadta Bernáth Lajos. 410 lap 4 K.

Budapest, Nagy Sándor könyvnyomdájából.

901—03. *Alarcon P.* A háromszögü kalap s más beszélyek.
904—06. *Schultz J.* Colette fogadalma.
907—09. *Heine emlékiratai.* Valóság és költészet.
910—11. *Racine.* Phaedra.
912—13. *Voltaire.* Zaire.
914—15. *Leroy-Beaulieu.* A zsidók és az antisémita áramlat.
916. *Miczkiewicz A.* szonettjei.
917—20. *Echegaray J.* Bernardo Montilla.
921—26. *Vadnay K.* A kis tündér.
927—28. *Hugo V.* A király mulat.
929—31. *Balzac Honoré* elbeszéléseiből.
932—34. *La Rochefoucauld* gondolatai.
935—36. *Guizot.* A democratia Francziaországban.
937—40. *Zrinyi Miklós gróf.* Szigeti veszedelem.
941. *Mörike E.* Mozart prágai utazása.
942. *Carlyle.* Scott Walter.
943—46. *Freemann A. E.* A történelem tanulmányozásának módszerei.
947—50. *Prevost A.* Lescaut Manon és Des Grieux lovag története.
951—52. *Kazinczy Ferencz* versei.
953—54. *Poe A. Edgar* költeményei.
955—57. *Kisfaludy S.* Himfy szerelmei. A kesergő szerelem.
958—60. *Kisfaludy S.* A boldog szerelem.
961—62. *Vörösmarty M.* Az áldozat.
963—64. *Vörösmarty M.* Eger.
965—68. *Shakspere,* Lear király.
969—73. *Csiky G.* Árnyképek.
794. *Mazsuranics J.* Csengics Szmail Aga halála.
975. *France A.* A rózsafa bútor.
976—80. *Alarcon P.* A botrány.
98, 85 *Pálffy A.* A Dabóczy-család.
—6—88. *Augier E.* Gabrielle.
989—91. *Puskin S.* A kapitány leánya.
992—93. *Thomas.* Descartes emlékezete.
994—96. *Riedl Fr.* A magyar irodalom főirányai.
997—98. *Echegaray J.* Folt, a mely tisztit.
999—1000. *Berczik A.* A papa.
1001—03. *Echegaray J.* Mariana.
1004—08. *Besant W.* A férfiak forradalma.
1009—10. *Morton M. J.* Szegény Pillicoddy.
1011—16. *Chabot A.* A nevelőnő.
1017—18. *Mathews K.* Pry Pál megházasodott.
1019—20. *Lánczy Gy.* A magyarság az Árpádok korában.
1021—24. *Thackeray M. W.* Esmond Henrik. I.
1025—28. *Thackeray M. W.* Esmond Henrik. II.
1029. *Macaulay T. B.* Johnson Sámuel.
1030. *Szász K.* Madár-távlatból.
1031—32. *Hauptmann G.* Hannele.
1033—35. *Csengery A.* Jellemrajzok.
1036—40. *Pálffy A.* Ne hallja hirét az anyjának.
1041—1052. *Elliot.* A vízi malom. Regény. Két kötetben.
1053. *Jósika M.* Bornemisza Anna. Beszély.
1054. *P. Cornelius Tacitus.* Agricola élete.
1055—56 *Lazarillo de Tormes élete*
1057. *Ráskai G.* Egy szép história a vitéz Franciscórul és az ő feleségéről.
1058—59. *Almási T.* Czigány Panna Népszinmü 3 felvonásban.
1060. *Fazekas Mihály.* Lúdas Matyi. Komikai elbeszélés.
1061—62. *B. Kemény Zsigmond.* Két boldog. Beszély.
1063—64. *Kozma A.* A szabadság ünnepére.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.